

СТОРІНКИ

із

ЗАМІЩЕНОЇ

КНИЖКИ

Ген. В. Сікевич

ЭП.

Sikewych, Kolodymze

ГЕН. В. СІКЕВИЧ

Storinky iz zapysnoy knyzhky

СТОРИНКИ

із

Записної Книжки

ТОМ V

НАКЛАДОМ АВТОРА

Printed by the Alberta Printing Co.
Edmonton, Alberta.

1947

СТЕПАНА КРИВОУСА

DK

508

15543

ПО ДОРОЗІ В ДОНЕЦЬКИЙ РАЙОН 1918 РОКУ

Ой видно село, широке село під горою, ой там козаки ідуть до бою. Попереду отамани, а хто охоту має ідуть з нами!... Як намальовані сидять на своїх ситих конях, наша краса, наша потіха, наша надія запорізьська кіннота і що сили мають на все горло співають, любі свої козацькі пісні, які несуться через широке поле, гень, геть за діброву, у високі гори і луною розливається по усіх усядах!

Попереду іде сотник Микола Новиків а з ним хорунжий Петро Масливець. В обох сірі баранячі папахи з червоними шликами і золотими китицями добре сидять на потилиці, очі горять як ті зорі, а голоси їх козацької пісні ведуть верхи і своєю красою приваблюють слухачів!

Несподівано, як грім з ясного неба зашваркотіла десь попід хмарами і розлетілась у небесних хвилях ворожа граната! за нею друга, третя і замовкло! Почулась команда: Стій! злізай, коней в поводу тримай, дозорці до мене! Вискочили три підстаршини зі своїми роями, дістали наказ: в'яснити: хто стріляє, звідкіль? Дозорці як вітер полетіли а кіннота з дороги під діброву відійшла!

Стала тиша, сотник крізь далекозір оглядає все кругом. Зауважив, що з недалекого села куряву видно, — хтось або втікає, або нас шукає, або може щось у селі горить.

За якийсь час приїхав перший дозорець і каже: В селі горить велика скирта немолоченого жита і ячменю, хтось на сполох запалив як побачив що ми їдемо! В селі всі повибігали з хатів, накладають річі на вози, збираються втікати, а куди і самі не знають! Дозорець наш їх заспокоїв і наказав не рухатись, а чекати доти, коли наша кіннота до них не прийде! Приїхав другий дозорець і оповідає що за яких п'ятнадцять миль за селом видно табор військовий, що збирається там ночувати, охороняє себе п'яними заставами! Ще трохи, приїхав третій дозорець, що поїхав був оглядати праве вороже крило і заїхав аж в запілля ворога. Оповідає, що то їдуть гармати, кулемети і великий обоз награбованого. Солдати змучені, незадоволені; видно багато дезертерів, що через яри і поле втікають до залізниці, багато покинуло зброю і ховаються по лісах! Проводирі їх — самий неморальний елемент — бенкетує і мітінгує! А поміж ними є і українці, яких одурили, що ведуть їх спасати Україну зпід генеральського секретаріату і центральної ради де ці генерали ще гірше як були царські міністри, в таборі майже всі п'яні, всі кричать, ніхто не слухає. Переконувати їх під цю пору булоб дуже небезпечно, бо скрізь швендяються їх провокатори. Його прийняли за свого і не звертали уваги, але за якийсь час він завважив, що на нього все дивляться якісь очі, і якась постать крадьки до нього підбирається. Тоді він повернув коня, і так якби не міг його стримати підняв на диби і кинувся в той бік де побачив ті очі, всією силою коня звалив на землю і карером зі своїм роєм полетів до нас. Як тільки він це зробив, почувлися крики: лови, тримай злодія, ворога революції. Всі кричать, а ніхто з місця ані руш, бо перше береженого Бог береже. Це навіть у

безбожників гарне гасло! А друге, кого ловити і де той страшний ворог? Дехто схопив рушницю, сховався за воза і почав стріляти! Це дало можливість нашим хлопцям щасливо втікти!

Ніч все більше і більше заслоняє землю від світу сонця і стає спочатку полумрак, а пізніше так темно, що близько нікого не видно.

Почувся наказ: Зправа по три коні; вести коней в поводу, кроком руш, на вогонь, що в селі горить. Чота за чотою витягнулась по дорозі; впереді їде сам сотник зі своїм сурмачем, а вперед поїхав хорунжий Масливець попередити людей що то не вороги ідуть! Вже чути як дим зі згарища залазить в ніс, в очі, в горло, коні форкають, пчихають, з нетерплячки б'ють копитами по землі. Зійшли з дороги на стерню і їдуть межою, з підвітряної сторони.

В цей час на зустріч їм вийшла з села процесія. Впереді несуть хоругви, за ними їде пан-отець в золотих ризах з хрестом в руках, а за ним все село з церковним хором який співає: "Слава во вишних Богу." Чути як в селі гудуть дзвони церковні, почувлась команда: Сотня стій! скинь шапки! Хор козаків змішався з церковним хором і створив чудову гармонію. Кінчили співати, пан-отець тремтячими руками осинив хрестом козаків, і каже: витаємо вас сини землі української, не лобзанієм яко Юда, а щирими словами христіянина: на вас наша надія, наше спасення. Не смерті ми боїмось, а поругання нашого святого святих, нашого вірую! Високо підняв хрест, ще раз осинив всіх присутних і всі заспівали: "Спаси Господи люди твої!" Сотник підійшов до хреста, поцілував його, подав руку священникові і привітав всіх присутних українським привітом: Слава Ісусу Христу! і каже: Пан-отче і ви всі присутні, ми прийшли до вас по наказу голови нашої групи запорожців щоб допомогти вам визволитись від ворожих зловживань і його ганебних вчинків! прогнати з нашої землі ворога лютого, безбожного, чужого. За нами їде ціла славянська група, про яку вже лунає слава по цілій Україні. А зараз заспокійтесь, повертаймо назад до свого села. Всі присутні разом з військом з піснею "Святий Боже," повернулись до села. Віднесли хоругви до церкви, перестали дзвонити дзвони, і всі пішли нерішучо по хатах. Сотник виставив охорону на всіх шляхах що ведуть до ворога, до цих застав наказав додати по два місцеві хлопці, які добре знають дорогу, що веде до їх села. Гарматчик поставив дві свої гармати так щоб вони в слушний час добре окропили ворожі лави. Коли все було готове, пан-отець запросив сотника і його старшину на шклянку чаю і ячницю, бо більше нічого не мав дома, все було розграбоване.

Підчас перекуски пан-отець оповів, що як тільки дезертери, що повтікали з царської армії, почувли, що з Кавказу ідуть революційні війська, зараз скрізь поналіплювали різні провокаційні оголошення, наложили на село контрибуцію і почався грабунок. Крім того сформували невеличкий бойовий загін і пішли назустріч своїм прихильникам, а нам наказали бути готовими стрінити дорогих гостей як слід, під загрозою тяжкої кари, а наглядати за нами призначили двох найгірших в селі пройдисвітів, що допіру Керенський випустив з тюрми. Коли вони довідались, що їде якесь військо, зараз для сполоху підпалили скирти жита, сіли на воза і поїхали на зустріч до своїх прихильників! Сусіди наші як

побачили цей огонь, прислали людей довідатись, а ворог, як побачив огонь, почав палити зі своїх гармат, сам не знаючи куди і на кого. Ми так-само післали на розвідку до їх війська своїх хлопців і дівчат!

Було вже за північ. Дзвонить телефон з головної застави і передає, що на головному шляху затримано дві постаті, які нібито бігли до панотця з донесеннями! Сотник наказав зараз привести їх до себе. Це були ті люде що про них говорив пан-отець: Одна дівчина Одарка Солунь і хлопець Олекса Хлистун. Коли їх привели до сотника, вони почали одно наперед другого оповідати, що вони там бачили. Вкінці вияснилося, що ворог рішив нарано всіма силами іти на наше село і спалити його до останньої хати за непослух і зраду! Сотник зараз по телефоні дав всі розпорядження, написав і післав донесення до голови запорожської групи, щоб негайно прислав на поміч свою кінноту і кулемети!

Дівчина відразу пізнала хорунжого Барила який їздив до табору на розвідку і каже: Я дуже сміялась, як хорунжий того боягуза звалив на землю своїм конем і як він з переляку кричав щоб люде затримали хорунжого, а то був голова їхньої слідчої організації і називався Черепиця з вятської губернії, був в царській армії телефоністом при штабі армії, цілий час оповідав дуже влучно про різні свої пригоди, розуміється брехав, але всі, а особливо молодь, любила його слухати. Одного разу каже він: Я і Петро Якиміщак були в дозорах недалеко турецького міста Ерзерума. Ми залізли в одно село майже на самому березі моря. Дивимось, пливають на п'ятох човнах турки і везуть багато різного награбованого добра; на березі на них чекали різні люди. Як тільки вони причалили до берега, їх забрали до хати і там почали гостювати. Туркині в широких штанах і заслонками на лиці, подавали їм різні страви і підносили пити добре вино, а як напились, пустились в танок, помучились і всі заснули. Тоді ми їх перевязали, зложили в човни і відвезли до великого князя Миколи, який нам за це повісив хрест і медалі, бо то була якась велика старшина. Тут один з присутних, перебив Черепицю, розсміявся, і каже: Ну і брехун! Як же ви в двох могли плисти на п'яти човнах? Як могли перенести в двох таку силу турків? Зрештою — ти сам нам вчора казав, що ти дальше Тифлісу нікуди не ходив. Черепиця спочатку розлостився, а далі каже: Не любиш, не слухай, а не перебивай другим слухати! І додав: Мене адютант князя все кликав, щоб я йому байку передавав, а він ніколи не казав, що я брешу. Цей самий Черепиця як почув, що запорожці вже недалеко, потихенько зібрався, сів на воза і поїхав, як він казав, з рапортом до головного штабу.

Вже під ранок приїхали дві кінні сотні, одна Богданівського полку а друга Дорошенківського і привезли з собою розібрані кулемети й кулеметчиків ззаду себе на сідлі. З ними приїхав і я як голова славянської групи, і зараз же дав наказ, щоб попередити ворожий плян, негайно заняти свої місця і ждати наказу ракетою. Богданівцям іти праворуч, Дорошенківцям ліворуч а Гайдамакам центром, показав на пляні збірні місця й наказав попередити мене як вони доїдуть до призначених місць. Головне їхнє завдання захопити гармати, ручними гранатами зіпсувати залізничий шлях, щоб не втікли потяги з майном і гнати ворога доки не кине зброю. Наші гармати залишити на місці, щоб на випадок, як ворожі відділи прорвуться, їх далі не пустити!

Глянув на годинник, ще маємо трохи часу, спати не хочеться і я попросив пан-отця оповісти мені дещо зі свого минулого життя.

Пан-отець вже перемахнув за п'ятидесятку, людина дуже змучена й перелякана; коли щось оповідає, оглядається, прислухується й каже:

“Я скінчив київську духовну семинарію на Подолі, одружився з донечкою попереднього пароха, який вже давно помер, і після його смерти Владика цю парафію передав мені і я тут господарюю вже тридцять років. Дружина моя і донечка поїхали до моєї сестри в Умань, думали, що там безпечніше, а вийшло і там таке саме безладдя. Хотіли вертатись додому, та я їх там затримав, бо в дорозі тепер дуже небезпечно їхати!

“Женячка моя була оригінальна й далеко небуденна. От послушайте: Коли я скінчив семинарію, то ще два роки вчителював, як задумав посвятитися в духовний стан. Для цього спочатку треба оженитись. От нас чотири кандидати зібралися в дорогу, щоб відвідати тих пан-отців, які мали підходячих донечок і самі були вже кандидатами на відпочинок. Скрізь нас приймали дуже гостинно і поїли безкінця, Панночки послугували нам самі в найкращих сукенках. Ми, як то кажуть, купались як сир у маслі. За деякий час ми в дорозі стратили спочатку одного, а потім і другого, які вже надибали собі суджених і залишилися на місцях, щоб краще познайомитись. Я з приятелем Кукулевським поїхали далі й докотились сюди. Кукулевський побачив, що парафія велика, священник збирається на покой, а дівчина як маків цвіт. От він і залишився тут, а мені вже наскучила мандрівка і я не хотів стати на перешкоді суперникові й поїхав до свого дядька в Золотоношу, де потребували вчителя до церковно-приходської школи. Тут мені було дуже добре. Живу собі без жадних турбот, ловлю рибу, стріляю качок на Дніпрі, їзджу верхи й на човні, і збираю разом зі школярями ягоди і гриби-губи. Вже осінь минула й зима кінчається; недалеко Великдень. Аж тут дістаю листа від Кукулевського, щоб я приїхав до нього на весілля зараз же по святах — на Томину неділю. Не гаючи часу, зібрався я в дорогу; почистив своє убрання й черевики, купив нову сорочку і краватку й поїхав.

Якраз в означений день я був уже на місці. Гостей повне прихорго; всі священники зі своїми дружинами й родинами, всі сусіди кругом, як на ярмарку кричать, сміються і дають волю язикам перебрати кости одно другому: як хто одягнений, тощо. У кухні все вже приготоване, церква прикрашена й освічена, співаки чекають біля дверей — все готове, тільки молодого нема. Десь видно бідака останню свою волю використує — чи то з радости, чи зі страху “а що далі буде?”

“За яку годину приїхав молодий і все загуділо як у вулику. Вся жіноча половина одна наперед другої як доброго коня оглядають. Він зіскочив зі свого воза, привітався з нами похапцем і побіг не до молодої, а до батька за тими треста рублями, що той обіцяв дати йому перед весіллям на першу господарку. Пан-отець клянеться всіма святими, що тепер може дати лиш п'ятдесят рублів, а решту дасть, як продасть жито, бо тепер такі великі видатки... Кукулевський трохи для смілости підпитий, свариться, кричить, що його хочать одурити. Вискочив з хати сів на воза й поїхав. Думав, що будуть доганяти. Ой Боже мій, що тут

сталось. Такий скандал: молодий перед самим весіллям утік; які будуть пересуди! На приходстві стоять кумочки й переливають все, що тільки їм прийшло до голови. Пан-отці ходять поважно, розчесують і погладжують бороди й злісні, що пропала добра нагода попоїсти, випити й пограти в преферанса. Господар заперся в своїм кабінеті й не хоче ні з ким говорити; пані-матка мало дверей не виломила, так гукала до пан-отця, а молода в повному шлюбному убранню, як довідалась, що молодий утік, так і упала на підлогу без пам'яті — розуміється не з любови, а зі скандалу, бо що скажуть сусіди й попаді?

Зрозумійте мене, який то був скандал для молодої! Шкода мені стало її. Недовго думаю, йду до неї; головне, щоб насолити отим язика-тим. Прошу молоду, щоб зі мною пару хвилин поговорила. Як вона глянула на мене, то я мало не втік. Але підходжу близько, беру її за руку й кажу: 'Марусе, не гнівайтесь за мою пропозицію. Роблю це не з любови до вас, бо вас не знаю, і не з якихсь других причин, а просто шкода мені вас. Так, щоб усім прикусити язики, ходімо до церкви й нехай пан-отець дасть нам шлюб, а вже після шлюбу ми краще пізнаємо одне одного.' Маруся витарщила на мене очі: думала, що то дурний жарт і вже відкрила рот, щоб вигнати мене з хати. Але я взяв її за руку й повів до її мами як до дійсної голови в родині й поговорив з нею про все як слід. Пані-матка спочатку стратила язик і не могла слова промовити, а лиш дивилася чим би мене по голові тарахнути; опісля набралася духу й зі злостью запитала, що це за жарт. Я ще раз повторив свої слова. Тоді вона кинулась мені на шию, мало з ніг мене не звалила й закричала: "Ой, ти наш любий, ти наш спаситель і охоронитель! Ходім до хати! Я тобі до смерти буду вдячна, що ти спас нас від такого сорому!" Зайшли ми до кімнати пан-отця і там без довгої балачки пані-матка каже: 'Отче, благослови молодих і якнайскорше дай їм шлюб. Зараз перед шлюбом проголоси заповідь і все буде впорядку.' Ми пішли до церкви і вже по шлюбі на радість пані-матки а на злість язика-тим посадили нас як звичайно за весільний стіл, де ми сиділи як правдиві молодята, які зі зворушення ні слова одне другому не сказали. Коли куми наказували цілуватися, ми цілувалися, але, щоб ті поцілунки мали якусь силу, то я не думаю.

Через тиждень ми поїхали до владики, щоб він поблагословив наш шлюб, щоб висвятив мене в священничий сан, щоб дозволив бути вікарним священником у свого тестя і щоб на неділю приїхав до нас на новосилля. Все скінчилось знаменито і я з самого початку й до сьогоднішнього дня був і є найщасливіший чоловік на світі. Ми частенько з Марусею згадуємо наш небуденний шлюб."

Тут високо в блакиті розірвалась ракета й тисячами світел загорілася. Почувся стріл гармати а по позиції пронеслась команда: На коні! Шаблі наголо! На віковичного ворога за мною!

За пів години кличе мене Новиків до телефону. "Батьку, ми ворога розбили, тисячі полонених зложили зброю; ми захопили всі гармати, кулемети, великий обоз і сотки тягарових вагонів."

Я попрощався з пан-отцем, сів на свого коня й поїхав до моїх лицарів-патріотів, щоб разом з ними відсвяткувати перемогу.

ЧЕРВЕНЬ, 1918 РОКУ

Українська Славянська група змінила німецькі варти й заслони й увесь район Харківщини, частинно Вороніжської й Курської губернії перейшов під наш догляд. Де розташувались війська, а мені знайшли помешкання в одного старенького священика о. Павла Михалевича, недалеко Білополя. Жив він зі своєю дружиною, а його діти — одна донечка була замужна за вчителя російської словесности в учительським семінарі, а два сини, що служили в війську від початку війни на кавказькому фронті, десь пропали й нема ніяких відомостів що з ними.

Коли я зайшов на приходство священика й познайомився з ним, він відразу зблід і трясеться як у пропасниці і просить дозволу залишитись на приходстві бодай у stodолі, де він з часів окупації увесь час живе. Такий наказ був німецького коменданта. Я попросив пан-отця показати мені свою хату. Там було чотири кімнати. Я заняв дві й попросив дозволу, щоб мій джура ночував у кухні, а дві кімнати залишив для пан-отця і його дружини. Священик був дуже здивований, але пані-матка відразу на це згодилася й життя пішло своєю чергою. В перші три дні мої господарі увесь день десь зникали, а як повертались до хати, то не було чути їх голосу, або говорили так тихо, що їх не було чути.

За пару день ми вже трохи призвичаїлись одні до других і почали між собою балакати. Пан-отець трохи заспокоївся і спокійно відповідає на всі питання, а пані-матка коли побачила, що нема чого боятися, відразу відкрила перед нами свій великий запас пережитого. Одного разу пемо чай по вечері. Він з недовірям узяв газету, але не читає, а зі здивуванням дивиться на пані-матку. Тоді вона тихенько шепнула чоловікові: “Читай, коли тобі дозволили.” Питаю, що це має означати. Тоді пані-матка оповіла, що як тут жив німецький фендріх Мунте фон Борух, то як приносили пошту, він усіх виганяв з хати й ставив коло дверей варту, щоб ніхто не підслухав, як він буде давати якісь розпорядження. Цей німець як тільки зайшов до нашої хати, то всіх нас вигнав до stodолі й дозволив узяти на двох одну постіль. Тут він себе рахував за повного господаря як у хаті так і на приходстві. А його солдати порозбивали наші пивниці, винищили увесь дріб. Кожного тижня наші парафіяни зносили на подвір'я все те, що їм наказували німці, це все пакувалось і відсилалось до Німеччини без усякої заплати селянам, лиш видавали якісь поквітування, яких ніхто не міг розібрати, що там написано. Правда, наш писар, який добре володіє німецькою мовою, казав, що там написано: “Пред'явнику цього поквітування дайте по морді два рази. Як хто не виконав наказу, то на другий тиждень мусів за кару принести два рази стільки, а на третій раз таких людей висилали на роботи до Німеччини, а там і слід їх пропав.

Часами приїжджали на ревізію капітан, а часами, хоч дуже рідко, полковник. Тоді вже була біда: все село виганяли — робити порядки, вулиці замітати; ті панки оглядали мости, нумерували хати. Скрізь стоять вказівки як називається та або інша вуличка; як вийти з села, там стоїть дороговказ, на яким написано, куди біжить дорога і скільки до міста кілометрів.

Правда, це було добре. Але було й таке: Пан фендріх пішов відпочивати, а тут дзвін задзвонив і розбудив сплячого. Зараз же дано наказ зняти дзвін і відіслати на кулі до Німеччини. Німці зачинили школу, а всіх дітей і учителя вислали в поле або на город полоти. Люди мусіли в дев'ятій годині вечером бути вдома, без перепустки ніхто нікуди не мав права виходити. Вставати всі мусіли о п'ятій годині рано. Всіх військових відослали до Німеччини на роботи як військово полонених.

В нашому селі ще перед німцями стояла підчас революції російська кіннота під керуванням Соні Танеєвої. Кажуть, що то була донька царського генерала, але заражена любов'ю до всього недозволеного, а головне свобідною любов'ю. Це зробило її на верхах військових командантів дуже популярною і якийсь пройдисвіт командант призначив її командиром кінного полку. Ми її мало бачили, вона приїжджала до нас все верхи в рейтузах, шкіряної жовтої куртки і сірої папахи з червоною перевязкою через плече; все мала дві пістолі за очкуром і нагайку в руках. Перелетить село, збере солдатів, дає їм вказівки і все додає: "Голубчик товариш", будь уважний, роби свою роботу, а з цими мужиками — грабіжниками державного добра, не рахуйтеся, пам'ятайте, що ніякої приватної власності нема, все належить державі і нам солдатам славетної червоної армії.

Коли тут пронеслася вістка, що сформувалася Запорозьська дивізія і разом з німцями йдуть через усю Україну, щоб вигнати всіх ворогів України й оголосити її Незалежною Державою, у нас на мент все стихло, ніхто не вірив; а трошки згодом все заворушилось, москалі в якимсь страху забирають все, що під руками й кудись вивозять, наші селяни вже активно заперечують їм цей грабіж. Великі валки москалів утікаючи покотились до Курська, Воронежа і далі.

В нашій хаті за панування Соні, стояли на постою три кіннотчики: майор Качалов, ротмістр Галушка і хорунжий Зорін. Довго, каже попада, я до них приглядалася і відразу побачила, що то якісь пройди-світи а не старшини. В тім я не помилилася. Одного разу майор запросив до себе свого командира полку полковника Хвесенка з його штабом, а мені наказав спекти два молоденькі пацючки і напхати їх гречаною кашею з печінкою і зробити великий пиріг з капустою. Зібрала я наших дооколичних сусідок і ми всі це робили дуже добре, ну, як для себе.

Майор привіз багато горілки, пива й вина і вони честь честью все те зїли і перепились до безтями; почали співати а там пустились і в танок. Полковник ледви тримається на ногах, але так само танцює гопака. В цей час ротмістр Галушка підставив ногу — навмисне чи з-п'яна, не знати — тільки полковник упав і набив собі гудза. Він ледви піднявся і відразу вчепився до Галушки. Слово по слову і бахнув полковник Галушку по морді. Галушка забув, що то полковник, відвернув руку й тарахнув його по пиці. Тут почалась така хуртовина, що ми перелякались і всі вибігли з хати; тільки я лишилася, бо боялась, що ще вогонь зроблять. Тільки чую, кричить Галушка: Яке право маєш ти мене бити? Я ще в царській армії був фельдфеблем, а ти в той час був дезертиром і розбишакою в запіллі. Тут усі почали кричати, вкінці-кінців змучились, де хто стояв, там і заснув і аж уранці почали збиратись до домів, так як би

нічого між ними не було — лиш синяки та підбиті очі вказували на неспокійно перебуту ніч; попрощались і поїхали.

За пару день москалі нишком-тишком почали і наше село кидати а на прощання підпалили приходство, щоб не дате місця гайдамакам і ковбасникам. Хвалити Бога, якраз у цей час приїхали німецькі кіннотчики і помогли нам погасити вогонь і погнали москалів за село. Настав нібито порядок, бодай тимчасовий, і всі були дуже вдоволені. Але за пару день нові господарі показались можливо ще гіршими ніж попередні. Тепер, як ми почули, що на зміну німцям ідуть гайдамаки, ми вже не тішились, бо думали, що й гайдамаки такі самі, як і попередні.

Не знаємо, як далі буде. Але сьогодні здається нам, що то був тяжкий кошмар і ми пробудились страшенно змучені. Дай то Боже, щоб на цім вже все погане скінчилось.

Тут промовив пан-отець: Скажіть, будь ласка, чому це Москва вже давно повідомила селян, що вони можуть собі забирати всю землю панську, державну і церковну до схочу, що дається всім воля і мають мати свій уряд. А от наш уряд у Києві про себе нічого не дає знати, а тільки повідомив, що всі землі в Україні соціалізуються і це в той час, коли всі очі селян, вся їх думка, мрія була направлена, щоб спасти себе від земельного голоду! Скрізь говорили — дайте землю і візьміть за неї гроші. Так ні, не тільки не дають, а й ту, що мають, забирають! Ну і скажіть, за ким селяни мають іти?

Тут я беру слово і кажу: Молодому урядові дуже тяжко все відразу зробити. Він хоче все зробити якнайкраще, а робить помилки. Тепер сам побачив, що селянам жити без землі не можна і він той наказ соціалізації відкликає а надає всім селянам право мати по тридцять десятин на душу, і то без викупу. Хіба це погано?

Розуміється, що добре, — каже пан-отець, — тільки це вже запізно. Люди нікому не вірять, бо одні дають, а другі відбирають та ще й карають за нібито самоправство. Нехай би зараз прислали агрономів, порізали землю, поробили селян хуторянами — каже пані-матка. Це одинокка можливість притягнути село до себе. Бо вже тепер і німці і червоні і різні наші доморощені партії вислали своїх темних агітаторів, які швендяються по селах і пускають різні провокації й погрожують, що всіх винищать, хто їх не послухає.

Тут знов бере слово пан-отець і каже: Ви говорите про закон Центральної Ради, а вже гетьман повідомив, що повертається велика земле-власність до рук поміщиків. Ну, як цьому порадити? В цьому хаосі, в цій путанині сам чортяка голову зламає, не то що молодий, незорієнтований а заражений соціалізмом уряд. Виходить — хто більше обіцяє, хоч і нічого не дає, той має більше прихильників.

Пробували ми, священники, цьому горю зарадити і на проповідях учили й розяснювали людям що і як треба робити. Прийшли нові володарі і дають свої вказівки. Хто не послухає, вішають. Ти тільки одчинеш рота, а пригадаєш долю попередників і прилипне язик до гортані й мовчиш.

Бачу, що кінця цій балачці не буде, тому переводжу бесіду на іншу тему. Питаю пані-матку: А де ваші сини? Панотець посумнів, а пані-матка відразу почала оповідати:

Мали ми двох синів, Олексія й Павлуня; одному 21 рік а другому 19. Обидва вони, яких кругом кращих не найти. Старший скінчив духовну семинарію, а молодший здав у Харкові матуру й записався до військової юнацької школи. Олексій уже їздив по приходствах, щоб знайти собі дівчину і приход. А Павлусь це мій улюблений хлопчик; він як той метелик, літає від квітки до квітки, зі всіма бавиться, всіх любить, всім присягає, що до смерті її не забуде, і знов летить, бо десь іншу кращу знайшов; летить, приглядається, залюблюється і далі летить. Вкінці-кінців, як скінчив матуру, прийшов до мене й каже: Не журіться, мамо, мушу записатись до війська, а як скінчу, поїду десь далеко-далеко, щоб нікого з дівчат не сердити, бо я всіх їх люблю й ні одної кинути не хочу. А вже ті дівчата то дуже його любили! А як бувало візьме він гітару й під її бренькіт заспіває чудовим барітоном свої улюблені сентиментальні пісні, то дівчата аж розпливуться: заспівай ще і ще — просять. А він їм каже бувало: Чи котра з вас уміє так любити, як я люблю, чи підчас тієї любови ви вмієте за того, що любите, так молитися, як я? Ні, ні! . . . А вони всі кричать і запевняють, що вони ще краще вміють любити. Тоді він під кінець знов бере гітару й заспіває співанку, в якій кажеться, що як умру, то поховайте і могилу мою рожами прикрасіть і тихо-тихенько ті рожі сльозами освіжіть! Тут уже дівчата, а то й молодіці, всі як на цвинтарі плачуть, бо кожна думає, що він лиш її одну любить і за неї померти хоче.

Тут як грім з ясного неба — блиснула війна. Обох моїх хлопців до школи прапорщиків узяли й за пару місяців оба вони приїхали до нас попрощатись — уже в старшинській уніформі. Що то була за краса! Я дивилась на них і очей не спускала. Кожен день повна хата людей: жартують, бавляться, танцюють і так забувають, що це останні дні їх забави, бо на дворі війна . . . А я плачу й плачу!

За пару днів прийшла телеграма від військового начальника негайно виїжджати — Олексій до запасного полку в Київ а Павлусь до кулеметної команди в Харків! Стало в хаті темно: не чути моїх синів. Отець молиться, а я все плачу. Одного дня напекла я багато всього того, що любить Павлусь і відвезла до Харкова. Приїхали туди, а там уже багато наших дівчат в уніформі сестер жалібниць прийшли до нього в гості, разом усі як ті круки, все те, що я привезла, зіли й навіть не дали мені добре з Павлусем попрощатись.

За пару тижнів дістали ми телеграму, що Павлуньо вже поїхав до Граєво в армію генерала Самсонова. За кілька день прийшла телеграма що й Олексій виїхав з Києва на фронт. Десь за тиждень листонош привіз листи з польової пошти і там був лист від Павлуня, що він уже є на місці, але де — не пише, не дозволено цензурою; написав, що там стрівся з Олексієм і тепер разом з ним є в одному полку. Після цього першого листу прийшов другий і третій. Мої сини вже разом на фронті і один другого доглядає. З того часу вже вони не розлучались. Недавно дістали медалі і разом десь у Східній Пруссії, обидва в один день були пока-

лічені кулями — Олексій у праве плече, а Павлуно в груди й обох їх відіслали до Вильна в шпиталь. Там вони побули до евакуації Вильна і їх обох вислали на лікування до Ялти на Криму. В Криму їм було дуже добре. Доктор сказав Павлусеві, що він не мав ніякої надії, що Павлусь житиме; але якщо Павлусь має кому завдячувати своє життя, то самому собі, свому характерові, що все був веселий і в доброму настрою, що він зі всіма жартував і всі його любили.

Вкінці-кінців вислали їх обох на турецький фронт, десь під Карс і там під Арзерумом їхня частина була оточена ворогом і їх забрали до неволі та й з того часу не маю від них ніякої вісточки. Оттака нам біда, пане Отамане. Може ви нам чим небудь допоможете, щоб дістати яку небуль вістку.

Я обіцяв і зараз же подзвонив до Червоного Хреста до відділу кавказького фронту і просив мого приятеля д-ра Солуху мені в цім допомогти.

Прожив я в цій бідолашній родині кілька тижнів. Дні біжать за днями, на фронті все в порядку, ми себе так охороняємо, що навіть без дозволу заяць кордону не перебіжить.

Одного разу зайшов до мене пан-отець зі своєю нерозлучницею пані-маткою й принесли великий пакет від Червоного Хреста й почали одно наперед другого щось говорити, одне одного перебиває а я нічого не розумію. Тому прошу їх говорити по черзі. Показалось, що прийшов цей пакет, а вони бояться його одчинити, щоб там не було чогось страшного про синів.

Я одчинив той пакет, а там пишеться, що на їх запит табор військово полонених в Ангорі повідомляє, що поміж полоненими є два Михалевичі: один старшина а другий священник. На заклик уряду Червоного Хреста вони оба передали тут два тимчасові листи. Я взяв ті листи, прочитав, і от що довідався. Оба Михалевичі живі й здорові; Олексій познайомився з секретарем Патріярха, а той, як довідався, що він скінчив семінарію і провірив правдивість інформації, запропонував йому висвятитися на священника в таборі, де дуже потрібно релігійного провідника. Він одружився там з сестрою жалібницею. Його спочатку висвятили на діакона, а опісля на священника і він добре виконує свої обовязки й зі своєї долі вдоволений. А Павлуно таке пише: Як ви чули, нас обох з Олексієм захопили турки в полон під Арзерумом. Було це так: Ми розбили передові частини турків і вони десь утікли й нічого про них не було чути. Дощ лє як з відра. Ми страшенно помучені натягнули на себе палатки й сам сон нас заворожив. Під ранок, коли сон найбільше захоплює чоловіка, хтось мене бере тихенько за руку й каже чистою російською мовою: Ви полонений турецького султана; вставайте й мовчіть, щоб не було погано. Глянув я кругом а турки вже всіх моїх сусідів забрали. Взяли й Олексія, поставили в рядки і з маленькими партіями послали на дорогу. Там старшин посадили на свої вози-арби й повезли. Довго, дуже довго нас везли з міста до міста, годували погано й мало, мусіли ми коло себе все самі робити. Не дозволяли ні з ким поза табором говорити й нікому писати, а я пишу що дня і той щоденник складаю для бать-

ків. Одного разу турки забрали цілий санітарний відділ і разом з ним вісім сестер жалібниць. З одною з них одружився Олексій, а з другими я згуртував хор і тепер наш хор співає і в церкві і скрізь, де попросять. Це для мене добре, бо турки вже ласкавіше до мене ставляться. Одного боюсь, щоб знов не залюбитись.

Напишіть до мене і ми зараз вишлемо вам листи через Червоний Хрест.

За пару день мене визвали до Києва, бо призначили мене їхати за кордон — відсилати з Австрії наших полонених. Попрощався я з моїми сердечними знайомими і побажав їм щасливо побачити своїх синів — на праці для української держави.

Дай Боже! — закричали обоє. Я поїхав, і вже більше з ними не стрічався.

ПО ДОРОЗІ З МИКИТІВКИ НА ХАРКІВЩИНУ

Кінець травня, 1918 року. Дістаю наказ від генерала Натієва по наказу з Києва негайно передати охорону всього Донецького району, місцевій цивільній, залізничній і німецькій владі, а самим спакуватися й виїхати потягами на нові призначені місця — змінити там німецькі частини й перебрати увесь округ під нашу військову охорону.

Чому й кому це прийшло в голову — не знаю, бо залишати мільйонне майно вугільного району, це було безглуздя! Тількищо тепер з такими великими труднощами ми наладили там порядок і комунікацію по перевозу вугля у всі частини України, де його було так дуже потрібно, щоб дати можливість працювати заводам і фабрикам, потягам, короблям та електровозам й оттепер дати чужим заграбати наше майно. Ну, та це справа тих, які в той час стояли на чолі держави й не хотіли бачити, що роблять німці і підпольна робота москалів, які тишком-нишком, у злуці з німцями, вивозили наш вугіль за границі України.

Даю наказ — негайно виконати поручення, охорону державного майна передати новій варті, а самим і в першу чергу Дорошенківському полкові під керуванням полковника Загородського, взяти потяги і їхати на станцію Сватово й там чекати на дальші накази. За ними їдуть гайдамаки під керуванням Савелева. З ним поїду і я зі своїм штабом, а за нами Богданівці на чолі з полковником Шаповалом.

Здовж нашої дороги на вузлових станціях стояла німецька варта й перевіряла хто їде, куди, скільки людей, коней, гармат і таке інше. Так як би то вони були господарями, а інші їх слуги! Коли підійшов наш ешалон на станцію, я дав наказ нашій орхестрі грати полковий марш та інші музичні твори. Не встиг потяг стати, як нас оточили зі всіх боків німці й почали домагатись, щоб ми залишили на стації нашу орхестру й виповнили всі їх вимоги. Я наказав адютантові передати німцям, що тут їде головний командант групи і він ніяких наказів, крім свого командування, не виконає. В цей самий час наказав по бездротному телеграфу передати про це отаманові Натієву, генералові Рогозі й німецькому командантові. В цей час німецький старшина почав у дуже енергійний спосіб домагатись, щоб наша орхестра зійшла на станцію, де перебуває пару днів. Ще трохи й мої гарячі гайдамаки не витримали б і почалась би бійка. На щастя прийшли одноразово телеграми і від генерала Натієва й від німецького команданта, щоб нас не чіпали й перепросили за турботи. В цей самий час зайшов до мого вагону німецької армії майор і в дуже чемний спосіб перепросив за турботи. Що ж до орхестри то її дуже хотіли наші хлопці. Даю наказ потягові рушати далі. Орхестра грає, гайдамаки повисовували голови в вікна і в ріжний спосіб висмівають союзників, які злостяться й погрожують кулаками.

Потяг біжить, і цей неприємний інцидент залишається десь позаду, а козачня задоволена, що дала відсіч ковбасникам, заспівала свої милі козацькі пісні. Сонце почало погано світити, в вагонах стало темно, за-світили нафтові лампи й свічки, настрій поганий і думається, чому наш

уряд так цяцькається з тими союзниками, які нас використовують, а нам нічим не допомагають.

Сів я коло вікна, а за моєю лавкою зібралась полкова молодь. Почали вони один другому оповідати свої спогади, про веселі дотепи, любовні прикрости, тощо. Всі сміються і мені веселіше стало.

В цей час поручник Демяненко пропонує хорунжому Дяченкові, щоб він щось оповів слухачам. Каже: Спати нам не хочеться, а ти майстер плести різні дурниці. І був би з тебе не злий писака, як би було в тебе трохи більше лоу в голові. Пригадай собі дещо зі свого бурлацького життя і потіш наші душі. Ти плети що хочеш, а ми під твою балачку добре виспимося. Всі розсміялись. Сміється й Дяченко і каже: Добре! Я вам оповім щось з недавнє минулого, і ті, хто хоче, нехай слухає, а ви решта спіть! Ну, слухайте:

1912-ий рік. Ми вчимось у київській юнацькій школі. Зима люта, сніг до поясу, а тут прийшло свято Андрія. В це свято в Києві вся молодь іде на вечірню до церкви св. Андрія і там ходять кругом церкви й починають ворожити. Є такий звичай, що дівчата питаються кожного стрічного хлопця, яке його ім'я. Бо яке буде ім'я, так буде зватися її суджений. Хлопці, щоб їх не пізнали, поналіплювали собі вуса, бачки, маленькі борода, понамазували червоним носи, а вуглем брови й ходять то в один бік, то в другий, а як стрінуться з дівчатами, зупиняються й на запит дівчат як називаються, відповідають перше ймення яке попало їм на думку. Один каже: Сірко, другий Мазепа, а інші називають себе той Гаврилом, той Микитою, той ще іншим іменем, і втікають; в стороні поздіймають з себе вуса та інші "прикраси" і знов ідуть на лови, і так до кінця вечірні. Після вечірні хлопці підглядають, як дівчата ворожать з когутами, з черевиком, що його кидають крізь вікно або через ворота на вулицю і в який бік черевик упаде і стане носиком, звідтіль чекай сватів. Часами хлопці знайдуть такий черевик і пхнуть його в калюжу, щоб знала, що з чортом буде мати діло, а другий раз кинуть у воду, щоб знала, що її суджений утопиться. А якщо той черевик любої дівчини, то хлопець направляє його носик у свій бік. Заглядають у вікно, як дівчата свої мисочки з насінням покладуть на підлозі в кухні й пускають когута: з якої мисочки когут перше насіння візьме, та перша заміж вийде. Часом хлопці стараються збаламутити когута, якщо когут не йде до тої мисочки, до якої той або інший хлопець хоче.

Ввечері хлопці й дівчата збираються до одної хати й там бавляться. Що сміху, що жартів! Часом один хлопець вкраде поцілуночка, а другий за те по пиці дістане. Та за це ніхто не свариться і всім весело. Що то за втіха була, що за радість — ще й тепер, як згадаю, весело стає. Одного разу на такій забаві дивлюсь на годинник — одинадцята година ночі, а я маю відпустку до пів до дванадцятої. Біда, можу спізнитись, а грошей на візника нема, треба бігти пішки. А щоб скорше явитись на місці, то йду через яри, через перелази, через глибокий собачий яр. Я скоренько попросився з дівчатами, ще раз глянув глибоко одній та другій в оченята, стиснув рученята, одну таки поцілував, а щоб не вдарила, скоренько втік, кинувши за собою ще кілька любих слів. Але як тільки двері зачинились, я все забуваю, бо тепер у мене лиш одна

думка — на час поспіти до школи. Біжимо через те провалля, а там гори снігу. Ледве лізимо; от, здається, вже під верхом; аж тут нараз глиба снігу відвалилася і ми знов на споді яру. Як ті ведмеді з барлогу ліземо знов угору. . . А все таки ще дві хвилини перед кінцем речинця відпустки ми вже в школі, зложили рапорти, вартовий старшина нас оглянув, обнюхав чи не смердить горілка яку нам заборонено пити . . . хвалити Бога все в порядку і ми як мертві заснули на своїх твердих постелях, — хоч ще і в сні снилися нам милі забави в веселім гурті молоді.

Прийшов серпень. Десь п'ятого числа коло дванадцятої години несподівано чуємо — грають наші сурмачі алярм. Як у муравнику все заворушилось, закрутилось; всі що жили, повисакували з шатер, де юнаки по троє спали. В один мент кожний ухопив рушницю, підв'язав очкура, став на своє місце на передній стежці табору по обох боках нашого юнацького прапору. За п'ять хвилин уже всі юнаки стоять як би зі сталі виковані. Підходять курсові старшини, перевіряють як хто одягнений. Правду сказати це лиш проформа, бо вся юнацька школа неначе машина — все в порядку. Юнаки привикли до своєї муштри і так вишколені, що виглядають як намальовані. Ще хвилинка — підходить сотенний, гострим оком кинув на фронт. Нічого не сказав, але очевидно був задоволений своєю роботою, зпід вуса блиснула усмішка. Він був переконаний, що так мусить бути й за це нема що хвалити. Чуємо голос команданта сотні: Позір! Вправо глянь! Панове старшина, це юнаки стрічають свого начальника школи, генерала Лаврова, який чвалом під'їхав до нашого фронту і став оглядати вистроєні ряди. Опісля, доволі ще бадьорим голосом, привітав нас і подав команду: Під прапор, честь віддай! Неначе блискавка прорізала хмару, так одним махом юнаки взяли рушніці на караул. Музика грає марш юнацької школи а ад'ютант з прапорщиком перенесли прапор на праве крило фронту. Музика скінчила грати й почувалась команда: Рушніці на плече, по чотам кроком — руш! Як вітер у полі бавиться високою пшеницею і як та пшениця рівно хилиться за подувом вітру, так і юнацький стрій на команду свого команданта виконує свої накази. Почався церемоніальний марш, який ми знаменито виконали й дістали похвалу від генерала. Пів години генерал нас на всі кінці крутив — вперед, взад, кроком і бігом, а накінець у швидкім бігу почувалась команда: “Стій!” І все застигло як завмерло, не чути навіть віддиху, лиш груди високо піднімаються! Новий наказ: Юнаки старшого класу, десять кроків наперед — бігом марш! Я думаю, що хвиля бурі так скоро не пориває, як ми юнаки скочили наперед до сурмача, стали й завмерли. Знов команда: Слухай на караул! Ми стоїмо, дух у собі заперли. Під'їхав генерал, виймає телеграму й читає: “Його Царська Милість своїм наказом 5-го серпня підвищив усіх юнаків старшого класу в рангу старшинську згідно з реестром! На здоровля і славу Монархові — урра!! Загреміло як серед бурі голосне урра й луною покотилось по цілому гаю! Генерал махнув шаблею — все стихло. Віднесли прапор на своє місце. Кожен молодий старшина підходив до прапора, віддавав йому честь і цілував в кінчик прапора і кожен побіг переодягатись. Не думаю, що гураган сильніше прорізав повітря, як наші тільки що спечені старшини влетіли до своїх шатер і переодяглись в новий старшинський уніформ. Знов грає сурма — кличе всіх на обід. Тоді перший раз молоді старшини ідуть до столової вже не в строю, а

кожен іде поодинокю або по два, а молодший клас під керуванням молодого портупей юнкера іде молодецьким строем. Як вони переходили попри своїх бувших товаришів по школі, то старший голосно дав команду: Позір! Вправо глянь! І всі юнаки весело віддавали належну честь молодим старшинам, памятаючи, що на другий рік і їм будуть так салютувати.

Почалась для молоді нова ера життя — самостійного і державного життя. В цей час візники зі всіх кінців Миколаївської Слобідки приїхали до табору, щоб відвезти молодих старшин до Києва.

За пів години вже молодь виходить з обіду і по два, по три сідають хлопці на візки та й ідуть поважно хто до своїх родичів, хто десь на запрошення, а решта так, щоб на людей подивитися й себе показати. В осьмій годині вечером ця вся молодь сходиться до великого театру опери, де вся середина партеру закуплена для них. По скінченню опери всі гуртком ідуть в Загородний парк в Шато де Флер, де показувть різні штуки й куди юнакам, як вони були в школі, заборонено було ходити. Ці перші хвилини старшинського життя незабутні! Ще за пару день багато молоді, яких родичи жили поза Києвом, зібрались на залізничному дворці, щоб поїхати відвідати своїх і не спізнитися, а за 28 день бути вже на царській службі — для виконання присяги. В цей день десь коло шестої вечером на стації грає полковий оркестр, багато старшин, їхніх знайомих потихенько сходяться, весело жартують поміж собою, чути сміх, а в деяких куточках жіночий плач, чути як шепочуть уста слова клятви, присяги, вічної любови. В цих обіцянках багато ширости а ще більше мимовільної милої брехні!

Несподівано задзвонив дзвін на стації. Це дає він знати, що потяги: до Одеси, Москви, Житомиру готові до від'їду. Всі спішать заняти місця в вагонах. Зараз же відчиняють вікна й десятки голів виглядають і шукають своїх любих дівчаток, з якими тільки-що обіймались і цілувались. Очі всіх ясним полум'ям горять, повні щастя, любови, надії й розпучливого жалю з причини розлуки. Третій раз задзвонив дзвін. Загудів паротяг, заскрипіли колеса, шарпнув зі злости потяг і все рушилось. Потяг тихенько відїзжає, за потягом біжать любі дівчатка, а за вікном почулася бадьора юнацька пісня, перенята від стрільців кавказької армії; коли стрільці відходили з кавказьких гір і співали своїм дівчатам: Плачте, красуні в гірських аулах, правте поминки по нас; ми за останньою меткою кулею покинемо вас! А тут наша молодь заспівала: Плачте, красуні міста Києва, не забувайте ви нас; ми за останнім подухом потягу кидаємо вас, і всі будемо згадувати, доки не забудемо, о наші любії, вас!

Дяченко скінчив і тихенько оглядає своїх слухачів, думає, що вони всі послули. Яке було його здивування, що ані один не заснув, а всі дуже уважно слухали і себе в цих ролях уявляли. Коли всі почули, що він скінчив, почали просити його, щоб ще щось оповів, бо сон кудись далеко відлетів . . .

Дяченко напився води, краще сів на своїм місці, розправив плечі й каже: Сидіть, хлопці, тихенько, бо полковник спить, а я вам може ще дещо стрибну.

Війна 1914 року. Липень. Ідемо в перший боевий похід. Ідемо весело, безжурно, якось не думається, що ми йдемо вбивати та й що нас можуть убити кожної хвилини — ні за що, ні про що. Оттак собі, по-сварились дві голові держави поміж собою й кинули один проти другого всі свої сили. А чи не краще було б, як би цю сварку поединком поміж собою вирішили? Певно тоді ніколи війни не було б.

Так перейшли ми Ломжу, Ломжицю і польсько-жидівське містечко Мишинець на самому кордоні й відразу чуємо, як одна оса, а за нею друга просвистала. Ми їдемо й не звертаємо на те уваги й ніхто не думає, що ті оси мають смертельне жало. Ще хвилинка і ми чуємо, що так як би ціле осине гніздо зрушили — так круг нас почало свистати. Тільки що ті оси були перелякані, бо летіли дуже високо і нас не чіпали.

Почулась команда: Стій! Перший курінь вправо від дороги, другий вліво, а третій і четвертий сідайте й не рухайтесь з місця!

Вже все стає цікаве: а що далі буде? Ще кілька хвилин і на кордоні замаячили кінні німецькі жандарми з чорними хоруговками, а на зустріч їм полетіла наша козацька сотня. Схилили голови до кінських ший, витягли з піхов шаблюки і з козацьким гіком кинулись на ворога. Чуємо, сокочуть кулі; бачимо — упала коняка одного з козаків, хотіла підвестись і знов упала, лиш усе голову підносить угору. Шкода стало їй, і всім хотілось побігти й допомогти їй. А тут знов упав з коня хорунжий, а кінь коло нього став і не рухається, не звертає уваги, що кругом нього смерть косою косить собі багате жниво.

З авангару поїхала двоколка з санітарями, щоб забрати раненого. В цей час німецькі жандарми залишили на полі покалічених і почали втікати, а по дорозі підпалили хату, щоб попередити своїх про небезпеку. Але це їм не допомогло: козакі майже всіх їх переловили. Стало тихо. Привели п'ятьох полонених підстаркуватих жандармів, які добре говорили по російськи й по польськи; теж привели трое гарних коней — перші трофеї! Це була наша перша зустріч з ворогом і наша перемога така легка й цікава, що всіх підбадьорила й у всіх було бажання скоріше йти далі в бій.

Чуємо, летить аероплан. Їх тоді було мало й ніхто на них не звертав ніякої уваги, бо не знали в них сили. Аероплан трохи покрутився над нами й полетів далі, а ми встали й пішли далі на німецьку землю. Настрій у всіх радісний — якось стає весело, хоч і нервово.

В німецькому селі залишилось кілька мешканців. Їх ніхто не чіпав і вони повиносили солдатам відра з водою. В одній коршмі солдати знайшли пляшку горілки й зараз же випили, доки не надбіг старшина і розбив пляшку — добре, що була вже порожня. В поході було заборонено пити горілку.

Серед дня наступило затьміння. На декого це зробило погане враження: хлопці думали, що це знак, що ми війну програємо. Та взагалі мало хто звернув на це особливу увагу.

Наша кіннота звідомляє, що за селом тягнеться ряд бетонних заго-

родів, озброєних кулеметами й вартою. Як на маневрах — полк пішов на призначені позиції й повели наступ всіма частинами. Моя сотня була на лівому крилі полку. Перед нами великі й малі бугри і ями. Йдемо дуже обережно, ще трохи і вже попали під огонь, ворог бе по буграм і нема що показувати голову. Тому я залишив одну соту на місці й наказав їй стріляти по стодолі, з якої кулемет робить нам шкоду, а я сам з рештою сотні на череві полізли кругом бугрів і залізли далеко наперед в запілля стодолі й відразу несподівано кинулись на стодолу й захопили всю варту й кулемет. Ми зараз той кулемет повернули в бік ворога й обстріляли його крило. Цим ми допомогли нашому полкові виконати своє завдання. Німці з переляку, що ми захопили їх несподівано, почали відходити на цілім фронті. Залишили нам багато консервів і галет, які ми зараз же почали їсти і нашим полоненим німцям дали.

Коли німці заспокоїлись, один нам оповів, що ще вчора їх німецький лейтенант говорив, що росіяни нізащо не перейдуть нашого кордону, бо бо там уже скрізь анархія й революція і наше завдання лиш охороняти порядно запілля. А тут така несподіванка і ви так несподівано захопили нас разом з кулеметом!

Оце був би й кінець. Але я несподівано стрінув в Дебальцево одного німця, що робить на нашій залізниці. Я з ним познайомився й довідався, що то один з тих німців, що я взяв до полону. Він був дуже втішений і просив допогти йому вернутись додому. Я по приятельськи стиснув йому руку й побажав повного успіху!

Ну, тепер, хлопці, просіть не просіть, я йду спати! Доброї ночі і щасливого пробудження!

ГРОСС БЕСАВ

13 серпня, 1914 року. Німці поспішно відходять зі Східньої Пруссії. У полонених старшин ми знайшли наказ їх команданта бути готовими до відходу за Вислу. Мій полк стоїть на позиції як авангард правої групи і в зв'язку з 4-им корпусом. Несподівано вранці наші дозори побачили в корчах якісь постаті, що там ховалися перескакуючи від корча до корча. Даю наказ зараз же переловити їх усіх і привести до мене. Яке ж було в усіх здивовання, що всі ті полонені були російські солдати з 15-го і 16-го корпусів. З їх дурних оповідань було ясне лиш одно: що німці хмарами оточили. Їх війська було видимо-невидимо. Всіх побили, а кого не вбили, забрали до неволі. Тільки ми після тяжкого бою залишилися в живих! Таксамо забитий генерал Самсонов!

Дзвоню до штабу дивізії, до корпусу, до армії — нема зв'язку: лінія перервана. Тільки якийсь мудрагель з тилового телеграфічного відділу відповів: Нема нічого страшного; кого треба, того й побили; робіть свою роботу і в чужі справи не вмішуйтесь! І положив трубку. Десь коло полудня доносить наша розвідка, що наш головний відділ — 14-ий Оло-нецький полк, оточений німцями й відкинутий в болото, де багато згинуло а дехто попав у неволю. Прийшло друге повідомлення через телефон, яке приймає генерал Нечволодов: Генерал Гінденбург з начальником штабу Людендорфом переїхав з француського фронту до Східньої Пруссії й перейшов у наступ на цілому фронті від Аленштайн до Сольдаві і вислав відділ потягом на залізничу стацію Гросс-Бесав. Генерал Нечволодов зараз дає наказ вислати бойову розвідку в силі одного батальйона з двома кулеметами й заставити розвинутися німецьким колонам! Призначаю другий батальйон, який, як на параді, витягнувся в колону й пішов зайняти свою позицію; решта полку залишилась у повному поготівлю за складками гори. Чекаємо, що далі буде.

Сьома сотня під команду капітана Язикова й осьма під команду штабс капітана Пекути пішли бойовим фронтом вперед, а за ними в резерві пята сотня капітана Григорієва і шоста штабс капітана Земтуриса. Тільки що вони вийшли на бугри, як почали їх обстрілювати спеціально вишколені стрільці, які мусять стріляти виключно у ворожих старшин. Наші передові сотні висипались у лаву й зі свого боку б'ють ворога. Капітан Язиков крізь далековид розглядає ворожі частини, які йдуть колоною як на параді; вже їх добре видно і капітан Язиков дає сигнал свиставкою, щоб перестали стріляти й командує: Сотня по чотам залпами по німецькій колоні приціл 12! Тільки це сказав, як ворожа куля трапила його в груди. Він упав і вмираючи крикнув фельдфеблеві Кальнігові: Я гину! Керуй сотнею і забори сотенні гроші, що в мене в торбі на грудях! І вмер. За хвилину був забитий і Кальнінг. Доносять, що і в осьмій сотні тяжко покалічений Пекута, якого положили на ріллю поміж дві скибі. Увесь другий курінь у бою і хвилюється, що стратив усіх командантів. Генерал Нечволодов, щоб відтягнути вогонь з другого куріня, висилає на праве крило ворога 9-ту сотню князя Херкулідзе. Не встиг той з сотнею зайняти позицію як покалічений упав і сотня почала

відходити. Тоді генерал Нечволодов кличе команданта третього куріня, капітана Гепенера, й наказує йому піти й особисто зробити з сотнею порядок. Капітан Гепенер, як дійсний герой, вийшов на дорогу і не ховаючись дійшов до сотні й повів її в бій. Ми самі бачили, як він тільки вийшов на гору і впав та й уже більше не вставав. Його сотня під проводом молодих старшин з криком ура! прогнала ворожі лави й тим спасла ситуацію на нашому участку.

Наші гармати підтримали наш наступ і ворог відійшов і заняв позицію та й цілу ніч освічував прожекторами підступи до них.

Цілі дві доби ми без обіду й вечері обороняли свої позиції а перед вечером дістали наказ, що з тої причини, що 1-ий, 13-ий і 15-ий корпуси попали в неволю, всім військам другої армії наказано відходити на нові призначені позиції аж до Остроленки.

Цей відворотний похід, як собі пригадую, був найгірший за всю війну; він був найтяжчий і безсистемний; ніхто нічого не знав і нічого нікому не помагав! Наше військо розтягнулось по цілій дорозі і хто де тільки зупинився, зараз же заснув. Спасибі гарматчикам і козакам, які забирали сплячих й підвозили, доки не проснуться.

Ще була одна біда: німці по цілому шляху палили хати й тим давали знати де ми. Німці зараз же обстрілювали наші колони й робили затолок. Правда, ці гармати не робили нам багато шкоди, а все таки переполож серед змученого війська не трудно було зробити.

Не знати, з якої причини німці на цей раз не виконали свого успіху, а дуже легко могли знищити всю другу армію! І це дало нам можливість витягнути рештки армії з поясу смерти.

За Ортельсбургом колона нашого війська витягнулась як змія, лишаючи по дорозі сімулянтів, боягузів та дезертирів. Настрій дуже поганий. А от уже й кордон Росії. Дуже хочеться йти назад. Тому зупиняю свою частину яку милою перед кордоном, підбираю своїх солдатів, даю наказ відпочити, наказую підвезти консерви й сухарі і це все зісти, набратись сил до дальшого діла. Два рази цього наказу не треба говорити. Відразу увесь полк уже смакував свою перекуску, а ще за пару хвилин спав як забитий. Одні лиш вартові не спали, хоч і ті дримали.

Сонце піднялось високо і добре гріє, а мені не спиться. Лиш тяжка дримота хоче звалити моє тіло. Якраз у цей час джура мене будить і каже, що хтось до нашого полку їде автом. Я зараз прокинувся, сів на коня і з адютантом поїхали назустріч. То був наш начальник дивізії, генерал Комаров. Від нього я довідався про цю катастрофу:

До міста Алленштайн зібрались командіри корпусів: Артамонов, Мартос, Комаров та інші. Приїхав і генерал Самсонов. Радяться як би ще сьогодні заняти Кенігсберг і вигнати німців з Пруссії. В цей час велика сила німецької кінноти оточила увесь Алленштайн і спараліжувала роботу цілого штабу. Генерал Самсонов застрілився а решта всі попали до неволі — яких 80 тисяч війська — зовсім без бою. Людський розум ніяк не всилі зрозуміти, чи це була зрада, чи очайдушна безпечність, щоб

така сила війська з важкими гарматами могла попасти до неволі! Такого сорому не стрінете ніде! Генерал Комаров блідий як крейда, нервовий, трясеться як би був хорий, дуже песимістично дивиться на будуче й не має надії, щоб ми з цієї халепи вийшли цілі. Повернув авто й поїхав.

Я вернувся до своєї частини і передав їм, що начальник дивізії дуже задоволений нашою роботою, дякує й бажає й надалі успіху. Зараз же вислав розвідки в різні боки, щоб знати хто у нас ізправа, хто зліва і де вони, — всі донесення висилати до мене що пів години. Наказав військовій музиці заграти марш збору і як полк був готовий, виступили під звуки музики в похід. До вечора я вже мав відомости, що направо від нас четвертий корпус впорядку здержує ворога; зліва — гвардія вислала свої охоронні частини, а далі за ними стрільці, в запіллю анархія — все змішалось докупи.

Полк відпочивши, весело виконує свої обовязки. Ідемо в невідому дорогу. Що далі буде — побачимо. Ввечері ми вже були в Остроленці й тут підраховали, що ми мали і що маємо. Як ми переходили німецький кордон, ми мали 5 штабових офіцерів, 17 капітанів, 60 молодих старшин, 4 лікарі, 5 урядовців і 4,200 солдатів, з них 17 фельфелів, 382 підстаршин. Тепер ми маємо: 1 полковник, 4 капітани, 28 молодших старшин, 3 лікарі, 4 урядовці, 9 фельфелів і 1,828 солдатів, з них 182 підстаршин. Решта або забиті або полонені.

НАД ДНІСТРОМ !

Квітень приніс весну. Сніг розтопився, кругом зазеленіла трава, на деревах галузки прикрашені молодим рясним листом. Прилетіли з вірю пташки, ліс ожив. Струмочки поміж камінням журкочуть і білою як сніг піною омивають береги. Проміні сонця як малі діточки оглядаються і їм хочеться в тій піні побавитися і всіма красками веселки освітити воду. Так розгорнулося в природі молоде життя, так все ожило й рушилося до оновлення радісної весняної краси.

Ми викопали шанці, а в них повно води. Вартові сидять коло да-лековидів і зорять за ворогом; кожен сам собі зробив поміст під ноги з матеріалу, що знайшов на селі. Гарячі бої тягнулись майже цілий місяць і ворог розбитий відходить в бік Стрия. Наша кіннота не дає йому зупинитись і занятти позицію; його резерви йдуть дуже поволи, бо була страшенна хуртовина і все розмокло й вони від нас не менше як на два переходи. Тому ми спокійно приводимо себе в порядок. Добре й безпечно пообідали, повиходили з шанців крім вартових і гріємось на сонці. Кругом стає весело. Вже забувається як в ці дні смерть між нами гуляла і косила наліво й направо — не знати защо.

Вчора трапився в нас смішний випадок: Коли полк був у наступі і гнав австрійців, три герої-боягузи, як тільки зайшли до лісу, сховалися в гущавині й лежали там до вечора. Як вони почули, що наші переслідують утікачів, підбадьорились і почали кричати урра! Вони, оці герої, вилізли з гущавини, покрутилися кругом — не знають де ворог, а де свої. Однак набрали духу й давай гукати урра і з найненими багнетами кидаються то в один, то в другий бік. Так добігли до глибокого рівчака. В цей же час з того самого рівчака вискочили чотири австрійці, побачили наших і давай утікати якраз у бік нашого запілля. Наші герої побачили ворога та давай і собі в той самий бік втікати. В цей самий час їхав наш дозорець; побачивши австрійців, він з переляку закричав: Стій! кидай зброю! Вони кинули зброю і стоять. Стали й наші герої — не знають що робити. Дозорець побачив наших, заспокоївся й каже: Хлопці, не маю часу вам допомагати, — ведіть цих полонених до штабу, а я поїду зі своїми справами! Розуміється, наші герої відразу прискочили до австрійців, забрали зброю й повели їх до штабу. У штабі їх розпитали як і де вони забрали полонених, дали їм відпочинок і записали все, щоб їх нагородити медалями за хоробрість. Я довідався про цю пригоду значно пізніше, коли ті герої вже дістали медалі. Про це моему джурі оповів той самий дозорець, а я ненароком про це почув. Я розсміявся, але тому, що ми в той час святкували свої перемоги над ворогом, я залишив цю справу в надії, що дам цим героям нагоду дійсно заслужити відзначення. Між тими трьома героями був один жидок, Лазар Коген, з Києва; він про свій учинок написав до газет і Київская Мисль помістила його фотографію й опис багатерства; всі жидівські часописи передрукували той допис, і зробили його дійсним героєм і всі хвалили як жиди в армії добре виконують свої обовязки.

Раз мій полк був в авангарді одинадцятої армії; треба було вислати розвідку піхотинців, бо кіннота мала своє осібне призначення. Я вислав

дозорців з медалями, між якими був і Коген. Я наказав старшому в розвідці, прапорщику Конопницькому, звернути увагу на роботу Когена. Вони пішли і за яку годину почали надходити від них різні інформації, що ворожа кіннота маячить перед фронтом і приглядається, що робиться в нас. Донесення йдуть дуже жваво. Я наказав розвідці не спускати очей з ворога і як він займе бойому позицію, дозорам одійти на обидва крила бойового фронту, а в бій не вмішуватись. Ворог наступав дуже поволи і став, — видно почав копати шанці. До нас прийшов таємний наказ — тримати ворога здалека, бій не починати, бо третя російська армія не знавши броду, наскочила на великі німецькі резерви і тепер тікає. Ворог на нашому боці зарився в шанці і ставить дротяні загороди яких тисячу кроків.

Наша розвідка вернулася. Конопницький оповів про Когена, що він увесь час знаменито виконував свої обов'язки, а як тільки пролетіли перші шрапнелі, Коген зайшов у село й там зробив свій штаб і звітіль добре робив свою роботу. Але тут несподівано наскочили мадярські гусари і захопили те село, де був Коген.

З того часу я Когена не бачив і його певно забрали в полон. Кажуть: Не піймав — не злодій. Тому я залишаю цю справу, а в полкових реєстрах помічено: пропав без вісті!

Відомости про поразку третьої армії в Карпатах безсистемно почали доходити до нас. Одно очевидне, що запілля як почуло про поразку, почало хаотично тікати куди очі несли; за запіллям побігли різні інституції інтендантські, Червоного Хреста, добродійні, земські і резерви. Між тими втікачами вже стрічалось й високі постаті з червоними лампасами. Добігли до Городка коло Львова. І як би не великий князь Микола Миколаєвич старший, який виїхав на зустріч втікачам-боягузам, було б усе пропало. Але він зі своєю охороною зупинився і стримав своєю рішучістю весь потік дезертирів а між ними затримав пару генералів-штабовців і вилаяв їх як слід. Казали, що з одного зірвав погони і тими погонями побив генерала. Він зараз дав наказ рити шанці і всіх утікачів зігнав в окопи, сформував бойові куріні не проти ворога, а виключно, щоб стримали своїх героїв. Тільки енергія й рішучість князя спасли остаточний розгром південно-західнього фронту.

Ворожі частини, що стояли проти нас, були певні, що й у нас переполох, почали рішучо нас обстрілювати гарматним вогнем і перейшли в наступ. Наш корпус стримав гостей як слід і все поле покрилось їх трупами, а самі перейшли в протинаступ, розбили ворожі частини, забрали багато полонених і повернули ворога назад.

Це був дуже гарний момент, коли була можливість відрізати всю ту частину ворожої армії від головної бази і вдарити в крило німецької армії й тим спасти ситуацію. А видно і головний штаб погано поінформований не розібрався в ситуації, закрити очі і словами Купріяна сказав: якось то буде, і дав наказ і нашій армії відступити. Наші вороги зараз же пустили чутку, що генерал продав австрійцям армію. Так почався відхід нашої армії, правда не тим спільним аллюром, як було наказано, а по-вільно й осторожно: наперед післали кілька тисяч полонених, а за ними

пішла частина війська, яка не пускала наперед обозу, який так само кожой хвилини міг зробити паніку; за обозами пішли полки піхоти, а на кінці залишився наш полк як авангард з лишками кінноти. Арренгард остався в шанцях і почав обстрілювати ворожі шанці й зоставив ворога поховати голови від небезпечних наших куль. Ворог став пасивний і тільки злегка відбивав наш вогонь. Коли наша армія відійшла на пів переходу, тоді командант арренгарду, генерал Нечволодов, дав наказ залишити маленьку частину спішеної кінноти і наших охотників в шанцях, а решті відходити за своїми частинами. Оця частина мусіла ввесь час стріляти, а за годину посадити охотників з заду козаків і доганяти своїх, а як доженуть, знов злізти з коней і стріляти, так, доки можна дуриати ворога. Ось так ми в повному порядку дійшли до Воробівки-Ігровиці. Там ми окопались і чекаємо на ворожі сили — а їх нема.

Маємо багато часу. Тому потихенько й легенько, щоб не дрочити боягузів, робимо свою роботу. Дозорців і кінну розвідку я кинув аж до Озірної, а сам з адютантом, двома писарями й телефоністом знайшли в селі пусту хату, скоренько її вичистили, запалили в печі вогонь та й почали варити чай. Адютант приніс цілу торбу полевої пошти, яку не було часу розібрати, бо все було в поході, сів на лавку і все переглянув. Нема нічого нового, — все як було в армії, добре; то це зробили вони — верховоди. А як ні, то замість порадити як поправити ситуацію, лаються й шукають винуватого. А той винуватець сидів таки поміж ними. Той й не диво якщо й є хиби, бо то війна, війна не на мапах а дійсна війна. А на війні всяко буває: сьогодні нагорі, а завтра догори ногами. Та якщо тебе кинув ворог горініж, то скоро ставай на ноги і знову драпайся вгору й учися від ворога, яким чином він тебе догори ногами перекинув!

Прочитав я часописи — все те саме: в держаній думі хотять конституції, в лівих кругах революції зі своїми утопіями; чорносотенці добиваються православія в Галичині і винищення всіх жидів — головних ворогів Росії; на царськім дворі через Распутіна нелад; родова шляхта домагається переміни на царськім стілці — одні хотять Михайла, а другі старого Миколи Миколаевича. І це все діється під час війни, коли бракує амуниції, важких гармат, аероплянів, кулеметів . . .

Злість мене взяла. Зложив я часописі, написав листа до дружини, прочитав і пірвав, бо написав щось таке, чого цензура не перепустить, бо вона шукає крамоли там, де її нема, а там де вона справді є, там вона її не бачить. Між тим же на всіх стаціях телефонічних, телеграфічних і в запіллю сидять такі грубі риби, як прапорщик Криленко, Яблонський, Черепанів та інші, які підчас революції стали головними апаратами.

Я написав нового листа, переглянув чи все в порядку й післав.

Щоб якнебудь заспокоїти свої думки, я почав говорити зі своїм телефоністом — дуже шустрим козаком з Черкас київської губернії, по імені Славко, по батькові Данилович, по прізвищу Голодранець; мав він яких двадцять п'ять років і як би не війна, вже давно був би дома.

Питаю його: Скажи мені, козаче, чому тебе кличуть Голодранцем? Чи ви такі дуже бідні, чи взагалі яка цьому причина? Славко підняв голову і каже: О, це вже давно було, ще за старих гетьманів. Наш пол-

ковий писар якось переписував нас усіх реєстрових, обов'язаних і вільних козаків у той час був сполох і мій прадід вискочив з хати, сів на коня і став на своє місце, але забув змінити подерті штани. Аж надіжджає полковник. Як він побачив мого прадіда в подертих штанах та як закричить: Ах ти, голодранче, як ти смів на перегляд полковника вийти так одягнений? Злізай з коня, бо коневі соромно носити на собі такого голодранця. На другий день мій прадід переодягся в гарні плюшові червоні штани, пішов до полковника на перепросини, полковник зпочатку злостився а опісля почав сміятись і на рік залишив прадіда в піших козаках, а писар як записував козаків, записав "козак Голодранець," то так і залишилось. Вже пізніше воевода Радзівіл, Сангушко і Острроверх кілька разів звертали на це прізвище увагу й хотіли такому заможному козакові змінити прізвище. На це мої старі діди відповідали: "Так назвав нас полковник, то так нехай і буде; бо не одіж дає красу чоловікові, а чоловік красить одіж." Так і зосталось. І дійсно, як козак добрий, то він і голодранцем буде добрий, а як на ньому будуть оксамітні штани і шовкова сорочка а він буде поганий козак, то так і зостанеться поганим козаком!

Тепер ми всі привикли до цього прізвища; а то і я — правду сказати — з цим прізвищем мав багато клопоту. Ще в школі малі хлопці все мене дровичили Голодранцем і то такі самі хлопці, що мали не кращі прізвища. Один прозивався Козолуп, другий Жаба, третій Задерихвіст, і т. д. Сварились ми досхочу а далі почали кричати і битись. Вискочив учитель і всіх нас добре вибив тай стало наразі тихо і ми після того кликали один другого по імені: Славко, Павло, Петрунько, Грицько... Була зі мною і друга нериємність. Коли я скінчив нашу сільську школу, я дістав в нагороду зелену книжку; перечитав її, завинув у папір і положив під образами, щоб ніхто не рухав. З того часу я вже в родині рахувався дорослим хлопцем, вже мене посилали не тільки свині пасти, але й худобу, а в ночі коні; крім того тато мене привчали орати. Так за пару років я вже не тільки вдома роблю, а й сусідам помагаю і за це трохи заробляю.

У сусіда була донечка, яка зі мною ходила до школи. Вона була в першій класі а я вже кінчав і я все дивився на неї, як на маленьку дитину, на яку ще не варто дивитися; звали її Мироська. Та трапилось іначе: одного разу покликав мене сусід пшеницю жати і разом зі мною ще пару хлопців і дівчат. Зі мною поруч іде якась дівчина і все мене залишає в хвості. Я вже змучився, а дівчина заспівала дуже приємним голосом: "Ой казала мені мати та й наказувала, щоб я хлопців у садочок не принаджувала." Я почув той голос, глянув в її бік і не пізнав Мироську; бо то вже не дитина, а гарна, пристійна дівчина — така гарна та погожа, що лиш раз глянув і мені вже все хочеться на неї дивитися. Але думаю собі — це дурне, і почав до змучення жати, і вже обігнав Мироську. А вона сміється і все співає. Так і почалось: ми з нею покінчили роботу у її тата і вона пішла помагати мені на роботі у нашого тата. Дійшло до того, що вже мені приходить думка: а чи не побратись нам на правду? І я одного разу заспівав: "У сусіда хата біла, у сусіда жінка мила; а у мене ні хатинки, нема щастя, нема жінки!" Дивлюсь на неї так жалісно, а Мироська сміється, аж за боки береться і каже мені: Певно сусід твій був гарний хлопець і мав чим подобатись, а у тебе, Славку, тільки охи та ахи." Схопилась і утікла. Я за нею, а вона як ланя через тин, через городи — і пропала.

В неділю пішов я до церкви і Мироська там стоїть у жіночій половині, і сердечно молиться. Вислухали ми всю Службу Божу і науку, і я чогось почав із сусідом говорити. Глянув в бік Мироськи, а її і слід пропав. Я туди, я сюди, а вона вже гень аж коло своєї хати.

Вернувся я з церкви до дому і все мені якось не тее; і їсти не хочу і балакати ні з ким не хочу!

Після полудня Мироська і ще пару дівчат зайшли до наших дівчат і кличуть їх йти разом на танці на вигоні коло церкви. Дівчата прибралися квіточками, стрічками, віночками, оченятка як ті черешеньки, лице біло-румяне, . . . ой, ой — серце мое кохане! Посідали на лавки і щебетують, як ті горобці на весні на даху. Я і мої два брати один наперед другого залицяємось до дівчат, а дівчатка зі всіма дрючуться, і хата повна сміху. В цей час зайшла до хати ще одна дівчина — сусідка Настуня, з братом Васильковим; знов почалися ще більші крики і сміхи. Настуня оглянула всю хату, все перевернула до гори ногами, аж побачила мою зелену книжку; витягла її і давай читати. І каже: Все добре, лиш одно погане, а це твоє прізвисьце Голодранець. Це почула Мироська, вихопила книжку з рук Настуні і почала сама її переглядати та давай шукати, де таке написано. Мені вся кров у лице вдарила, але я засміявся, відчинив книжку і показав Миросьці, де це написано. Мироська почервоніла, як мак і стала ще краща; та й каже: Це дійсно буде смішне, як якась дурна дівчина віддасться за Голодранця. Бо й сама буде Голодранка. Всі в сміх. Та й я подурному сміюся. Вибігли з хати і побігли на музику. Я не пішов, а залишився в хаті і став журитись, що мені тепер робити? Утопитися? Яка кому з того буде користь? Їхати до Америки на заробітки нема пощо, бо ми й так заможні люди. Так я пішов і записався добровольцем на японський фронт.

За пару день прийшов від військового начальника наказ ставати до війська. Спочатку ця вістка була як грім з ясного неба: ніхто не вірив, що я зробив таку дурницю; а як повірили, то вже біда. Прибігла вся в сльозах Мироська й відразу до мене: Дурний ти, дурний, Славку! Що ти наробив? Нащо мене, Голодранку, кидаєш? Та я вже давно тебе за судженого рахую! Я вхопив її в свої обійми, цілую, пещу. Ми зараз те все батькам сказали, а потім побігли до пан-отця, щоб в неділю заручини осятив, а як вернусь, то щоб повінчав.

На другий день я пішов до начальника і просив, щоб мене не посилав на фронт. Було вже запізно. Я вернувся до своєї дівчини і вже ми до відїзду все були разом. Вона все мені казала: “Дійсно ти дурний голодранець.”

На прощанні нас оголосили як молодих. Я поїхав на фронт, а Мироська так зажурилась, що мало не згинула! Хвалити Богові, мене скоро ранила куля в плече і я за рік був уже дома. За місяць ми побрались і були такі щасливі, як лиш може бути чоловік щасливим. Маємо двох синів і одну донечку — вилиту маму! Назвали її Мироською. Це вже я так хотів, щоб так було і щоб я любив лише Мироську, а чи то буде дружина чи то донечка, то все одно.

Забрали мене до війська на початку цієї війни і я ще ні разу не був дома. А хочеться їх усіх побачити, та нема спромоги!

Я покликав адютанта і наказав йому зараз же написати Голодранцеві відпустку додому на цілий місяць. Кажу Славкові: “Збирайся, козаче, бо поїдеш до своєї Мироськи на цілий місяць.” Спочатку він думав що то жарт, а як прочитав свою відпустку, зрадів, підскочив і як божевільний став переодягатись. Я ще дав йому на дорогу пять рублів, щоб купив дітям гостинця. Славко попрощався і побіг на стацію Тернопіль, щоб поїхати до своїх. Він був дуже рад! Але й я був радий, що дав спромогу молодому господареві відвідати свою милу сімю.

1915 РІК — ШПІОНИ.

Після безупинних боїв і тритижневих переходів, полк дістав наказ перейти до Золотої Липи, виставити охорону і чекати на дальші інструкції.

Липень. Сонце пече, не рахуючись, чи це комусь мило, лиш, щоб показати, яку воно має силу. На полі дозріває жито, пшениця, ячмінь; золоті колоски від ваги дозрілого зерна, з подякою схилили свої головки до землі; ситі перепелятка цілою родиною відпочивають на межі, в корчах, пахучих польових квітах, і мріють про чарівну холодну воду в недалечкому потічку, щоб освіжить своє стомлене тіло! Одно їх не покоїть, що скрізь швендаються якісь незнані постаті, та ще зі злющими псами, які без усякого права почувають себе тут господарями! Перебіг дорогу великий сивий заяць, заложив довгі уха на своїй голові, раптово зупинився, сів на задні ноги, підняв високо голову до гори, прислухується що це тут робиться і чому його стривожили; потер лапкою свої вуса, оглянув косими очима поле і знов заплигав поміж колосками ячменю!

По дорозі через поле до містка через потічок, веде ройовий варту, щоб доглядала все поле аж до ворожих шанців, де ворог окопався і загородив себе дротяними загородами й виставив вартових, яких тисячу метрів від нас. В долині між нами а ворожими шанцями стоїть старенька хатка; коло хати дідуган пасе спутаного коня, ровесника старому. Дід курить люльку, не випускаючи її з рота і нібито не звертає уваги на весь світ.

Сотник цієї варти вислав в долину дозорця, щоб порадив старому зараз же звідтіть забратись, бо там небезпечно жити; кожної хвилини кулі з одного і другого боку скоротять його і так недовге життя. Старий, глухий на одно ухо, мав на своїх плечах не менше як сімдесятку, вислухав уважно і каже: *Иди собі, козаче, назад до своїх, бо це місце дійсно небезпечно, а я смерти не боюся, бо не сьогодні то завтра і так вона мене забере, а я тут все своє життя прожив від малого хлопця, тут оженився, і дітей поженив, і стару поховав, і от тепер зі своєю одною відрадою, моєю кобилою, тут живу і поле своє і людське стережу!*"

Як його не намовляли, нічого не допомгло і він залишився там. Сотник переслухав дозорців, махнув рукою і казав залишити старого в спокою.

Минуло пару день. Одного вечера прибіг на місток хлопчик — років сім — з глечиком в руках і просить вартового дозволити йому віднести вечерю дідові. В цей час на фронті було спокійно, і ми і ворог скріплюємо свої позиції; місцеві люди, а особливо діти, вже добре обзнайомились з новими господарями і ввесь час крутяться коло кухонь. Вартовий закликав старшого і передав йому просьбу малого. Старший поспитав малого, чого він хоче, бачить що пора вже сонцеві йти на спочинок і тому каже малому йти і зараз же повертатись назад, бо інакше більше ніколи його не пустить. Малий побіг як заяць, та ще підсвистує, а старший сів на поручах містка й дивиться за хлопцем. За пару хвилин малий вже повернувся, подякував всім і побіг певно до своєї хати.

На цій варті був однорічник Павло Павличенко, який увесь час слідкував за долиною і старим! На другий вечір знов прибіг той самий хлопчик і знов проситься пустити його до діда. Павличенко, що в той час сповняв варту, почав розпитувати хлопця, про діда і як давно дід там живе, і зауважив, що хлопчик відповідає так, як би заучене: “Так, так, це мій дід, він старенький, і їсти хоче.” А сам все дивиться на свій глечик, а оченятка бігають в різні кінці, і він все повторює те саме: “Пустіть, та пустіть, бо дід голодний!” Павличенко так як би ненароком ударив рушницею по глечику; глечик розлетівся на дрібні черепки а вечеря вилася. Хлопець з несподіванки як закричить, так як би його хто різав: “Діду, діду біда! глечик розбили, вечеря пропала!” І плаче, гарячими сльозами заливається. На цей крик збіглись всі вартові; прибіг і старший, довідався в чім річ, почав сварити Павличенка на що він це зробив і такого смутку завдав малому хлопцеві. Павличенко вибачився перед старшим, обіцяв за глечика заплатити хлопцеві, а старому віддати свою вечерю. Сам же підбирає черепки. Тут же зауважив він, що дно глечика дуже товсте. Він його розбив, а там лежить папірець а на ньому плян всіх наших варт, де стоять гармати, де кулемети, де штаб і таке інше і при цьому військова легенда! Глянули вбік, а звідти, де жив дід, понеслась до неба велика хмара пожарища. Негайно побігли туди два солдати під сильний огонь австрійської армії з рушниць і кулеметів. Розуміється, за старим і його конем і слід пропав! Дали мені про це знати. Я призначив слідство, з якого довідались: Павличенко, який рано з цікавості прийшов на місток, побачив як такий самий малий хлопець з австрійського боку прибігав до старого, і зараз же повернувся назад; у нього зародилось підозріння, яке, як бачимо, мало слухність! Коли заспокоїли хлопця, дали йому пару центів за глечика і трохи цукру. Він перестав плакати. Тоді почали його питати, хто дав йому глечик, вечерю і хто вислав його до старого. Довго хлопець не давався і мовчав, як в рот води набрав, але вкінці-кінців, як його переконали, що бити не будуть, оповів: “Я оце лиш пару днів як познайомився з кашоваром 14-тої сотні Левком; він мені оповідав цікаві байки, а я йому приносив патики, лупив бараболю, підмітав коло кухні, а він за це давав мені обгризати кості з кітла; давав хліб і цукор, а два дні тому оповів, що в долині залишився його старий батько, що він дуже голодний і що як я віднесу йому вечерю, дасть мені карбованця. Я радо згодився. Тоді він став мені погрожувати, що як я кому лиш слово скажу, він мене як не забє то певно прожене. Вчора я відніс дідові вечерю і за це дістав десять грошків, а решту обіцяв дати як я вернуся сьогодні.”

Зараз же слідство пішло на кухню 14-тої сотні, шукали скрізь кашовара, та ніде не могли найти. Покликали сотника Зборомірського, який оповів таке: “Підчас боїв, шрапнелею був забитий кашовар сотні, ряд. Гусев, і був клопіт наразі знайти кашовара. Якраз в цей час привели до полку маршову сотню. Сотник попросив адютанта запитати людей, чи нема між ними чоловіка, що вмє варити і вмє ходити за кіньми. Зараз же вийшов гарний хлопець років 25 і заявив: Я був кашоваром у фабриці і там варив борщ і кашу; а що до коня, то я селянський син і добре умію за конем ходити. Його взяли і він знаменито виконував свої обовязки, і тому залишили його в кухні. Сьогодні минуло вже багато часу і я про це став забувати, бо я дістав підвищення і передав цю справу заступни-

кові. Але одного разу, по дорозі я заїхав до штабу корпусу і там мій приятель адютант нагадав мені про цю okazji. Виянилось, що то був старший лейтенант німецької армії Равш фон Травтенберг, який приймав участь в боях під Ходоровом, Жидачевом. Розділом там передався до полону і з полоненими його відправляли до Тернополя. Десь по дорозі їх партія зустрінулася з російськими маршовими сотнями, які йшли на поповнення полкових полків. Равш знаменито говорив по-російськи, бо довгий час прожив серед менонітів у Миколаєві. Коли обидві маршові колони стрінулись, то очевидно всім хотілось поділитись між собою думками: росіяни хотіли знати, як живеться полоненим в Австрії і Німеччині, бо майже кожен думав про полон, а німці полонені хотіли знати як живеться полоненим в Росії і де краще — на фармах чи в копальнях? Равш відразу знайшов слухачів і багато їм цікавого оповів. Там серед нових знайомих пізнав одного жидка Ратнера, що добре знав німецьку мову. Слово по слову, десь в корчах перед вечером помінялись одежею, передали один другому свої легітимациї і як і ті, і другі відпочили, Ратнер пішов в полон, а Равш на фронт. І так він дійшов до мого полку.”

Підчас революції багато говорили про якогось німця дуже розумного і спритного, який грав велику ролю і мало-мало не захопив у свої руки владу. Кликали його Блюхером. Було підозріння чи це не той самий Равш? А в останні часи про нього все замовкло — певно десь вивели “в расход.”

В творах Людендорфа, в відділі шпіонажі і розвідки, є коротенький запис, що підчас боїв в Галичині попав у неволю лейтенант Равш, який робив і в полоні добру роботу, але на Золотій Липі пропав і сліду по ньому не залишилося. Коли я переглядав оці свої спомини, мені пригадалось, як одного разу мені оповів старшина мого полку, що в 1901 році поїхав на службу в третю восточно-сибірську стрілкову дивізію, був там підчас наступу на Хіни, а опісля залишився в 1905 році в Порт Артурі, де комендантом був генерал Стесель, людина педантична, самолюбива і капризна: ніяк не міг погодитися з правжнім комендантом, генералом Смірновим; через це було багато непорозумінь; ворота до Порт Артура були зачинені, нікого туди не пускали, але за підписом штабу пускали тих, що везли цеглу, дошки, дріт, харчі; а хто були ті погоничі або хто їх вислав не цікавились: якось то буде. За воротами Порт Артура розташувався цілий ярмарок. Була там і барберня, де сидів старенький кулявий барбер-японець, який ніколи ні зким не говорив ані слова й удавав, що нічого не бачить і нічого не чує. Джури старшин кожен день приходили за цим барбером, щоб він поголив або постриг там кого треба. Барбер як манекін ішов і мовчки повертався назад. Коли японці оточили Порт Артур і затопили три найбільші російські кораблі: “Петропавловск,” “Ретвізан” і “Цесаревич” і забили адмірала Макарова, опісля затопили багато торговельних кораблів в проході до океану, — росіяни почали догадуватись, що тут справа нечиста, що то є рука шпіона. І дійсно це підтвердилось, як був забитий генерал Контратенко, який кожен день зі своїм штабом міняв у горах позицію.

Після довгої оборони генерал Стесель рішив з дозволу ставки здати японцям твердиню. Коли на другий день японське військо зайшло до Порт Артура і великий штаб японської старшини і генералів прийшли до офісу

Стеселя, поміж ними Стесель побачив одного старшину, якого, як йому здавалось, він десь бачив, і Стесель звернувся до нього і запитав: його де вони стрічались — чи в Петербурзі чи може десь закордоном? Полковник генерального штабу дуже поважно це вислухав і каже: Я вас, пане генерале, стрічав тут в Порт Артурі кожен день; я той барбер, що вас стриг і голів. Стесель аж ахнувся з такої несподіванки. Що робити? На те і шука в воді, щоб карась не спав! А все таки треба подивляти той великий патріотизм японця, який проміняв своє спокійне по фаху життя на безпеку кожну хвилину бути страченим і безславно згинутим з клеймом шпіона.

Коли я почав згадувати про шпіонів, то пригадалось мені, що і в нашій молодій українській армії хотіли цим займатись доморослі Шерлоки! Але ріжниця в тім, що німці і японці мали таких патріотів, щоб бути корисними для своєї держави і шкодити ворогові, а наші герої посилали своїх шпіонів слідкувати за своїми людьми, щоб де тільки можна, їм шкодити. Візьміть Волоха: Ця людина до коріння волосся зіпсута морально; він у кожному старшому комендантові бачив свого суперника і скрізь йому шкодив, щоб зайняти його посаду, не будучи цілком для цього підготовленим. Пригадую собі, як ця людина за всяку ціну хотіла знищити пана Балабачана лиш тому, що його дуже шанувала його частина. Балабачан, хоч віком був ще молодий і мав середню військову освіту, а вже займав в українській армії високі посади: командира полку і начальника дивізії, не дивлячись на те, що в царській армії був лише штабс-капітаном командиром немущтрової сотні 31 Алексіївського полку. Тут в українській революційній армії він добре виконував свої обов'язки. Волох хотів бути головним командантом всієї Слобожанщини і тому всіх, хто стояв по посаді над ним, нищив. Волох боявся, щоб Балабачан його не розгадав і попередив його замисли: заарештував. Тому він видумав таку нісенітницю, що Балабачан веде переговори з білою армією, і коли прийшов наказ зайняти військами запорожської дивізії увесь район, щоб охоронити себе від білих, червоних і дончаків, Волох пустив чутку, що Дорошенківці йдуть до Лозової на зеднання з червоними, і дав наказ самозваному старшині Гайдамацького полку комендантові 4-ої сотні разом зі своєю сотнею заарештувати Балабачана, а як буде противитись, знищити його. Балабачан дав себе заарештувати. Одвезли його до Києва й віддали під суд. Робота Волоха була ганебна, зрадлива. В кінці-кінців він з першою сотнею гайдамаків перейшов до червоних, які спочатку, як кіт з мишкою, з ним побавились, а після всіх знищили.

Слово шпіон ми призвичаїлись рахувати за ганебне, погане, не хотілось з такою людиною говорити, руку йому подати. А між тим, як ми подумано, хто такий державний шпіон, яка його робота і яка відповідальність, що він готов кожної хвилини бути безславно страченим; що від такої людини вимагається освіта, спритність; вона мусить бути левгістом, мати твердий характер; а від жінок вимагається ще й краса й першорядне виховання, — то це люди дорогі. Таких людей нелегко знайти, бо не кожен, навіть за великі гроші, рад йти на шибиницю.

Та є багато шпіонів, які за гроші на два боки торгують — і вашим і нашим; які за гроші рідну маму і батька продадуть. В останні часи ми стрічаємо людей, яких пригріла держава, дала життя, працю, всі вигоди,

а він почув, що під ним захиталася підлога, він уже всі документи, всі секретні папери пустив в рух і в часописах описав все і відчинив свої карти; коли цей чоловік з літературним таланом, він легко знайде пресу, яка любить сплетні, напечатає його спомини, перекладе на інші мови, і така людина робить капітал, а про ім'я зрадника йому байдуже. Доки стоїть світ, доти всякої нечисті на світі не збережешся; а тому живи по правді і оглядайся з ким маєш діло і Боже борони не розпускай язика там, де ти не всіх добре знаєш, хто б вони не були, бо в чужу душу не влізеш, а під маскою, не скрізь пізнаєш, з ким маєш діло, бо сьогодні він пан професор, завтра місіонар, там консерват а вкінці-кінців заїлий анархіст.

НАД ГНИЛОЮ ЛИПОЮ

В природі вересень взяв у свої руки повне господарство. Скрізь видно його непохитну волю. Пізна осінь. Жайворонки й інші птахи полетіли до теплого краю. В гаю всі дерева, як модерні жінки, прикрасились різно-кольоровими фарбами, а жовтим листям обсипали кругом нас увесь мох, — так як килимом заслали; на деревах залишилися старі гнізда пташенят, які покинули свою приватну власність, де мали все для свого життя — і радість і клопоти і свою родину. Дивлюсь я на ті гнізда й думаю, а думка моя сумна. Я порівняв цю оселю пташок з життям людей і в той час коли пташата полетіли в теплі краї, вони і там будуть робити своє життя і будуть співати свої прекрасні мелодійні пісні; а прийде весна, сніг розтане, дерево розквітне і вони повернуться назад на свої улюблені місця і знов життя закипить повне надії і радощів. А ми, люди, викинуті зі своїх рідних сіл і міст, де ми залишили свої найкращі спомини, своїх рідних, свою землю, свою церкву, свій цвинтар з дорогими могилками, чи ми коли небудь повернемося туди? Перед пташками будуче щасливе життя недалеко; перед людьми ж — воно в темряві, без просвітку, без сонця, без надії...

Оглянувся я кругом шанців, де розташований мій полк над Гнилою Липою. Боже, яка то руїна кругом нас! Все спалене і своїми і чужими. Залишилась маленька межа якимсь чудом не знищена і там знаходять собі подорожний корм переселенці пташиного царства! Вітер з усіх боків дме і все нагадує, що скоро Покрова прийде і снігом білим припорошить землю. З непривички, після теплих днів, тіло корчиться, шукає тепла, а думки погані не дають спокою. Високо під хмарами великий яструб летить; він побачив на полі як дикі качки жирують; зупинився на одному місці, намітив собі жертву і як куля кинувся на долину, не звертаючи уваги, що кругом з обох боків, по всьому полі кулі летять, шукають собі жертви.

В цей час підійшов до мене вартовий старшина, поручник Михайло Павловський, призваний на службу під час мобілізації, студент правничого факультету, знаменитий теноровий співак. Вислухав я його рапорт, прочитав телефонограми з дівізії і армії, бачу нічого нового нема і тому кажу: “Сідайте, пане поручнику, тут коло мене і, як маєте охоту, розкажіть мені дещо зі свого передвійського життя!” “Добре, пане полковнику, як дозволите, то я вам оповім, як мене забрали на військову службу, бо це свіже в моїй пам'яті.”

В 1904 році я був на прешому курсі університету. В той час по цілій Росії почався рух “вольнодумства.” Вся молодь стала без обмеження революційна, все тягнулась — як в той час казали — “в народ” по вказівкам Толстого. З нами були і деякі молоді доценти і професори, які викладали нам римське право, і тут же його критикували. Йшла страшна пропаганда за знесення смертної кари, хоч у той час її уживали лиш за державну зраду під час війни і за убійство царя або цариці. Кричали за восьми-годинний день праці, за кращі робітничі умовини; лиш про хліборобів забули і про земельний голод не згадували. Підносили питання про права посілости, (це вже питання цілком жидівське). Багато часу ми

тратили на нелегальні збори, мітинги, комітети. Всі лекції були закинуті в кут; лише студенти останнього курсу, щоб скорше добитись посад прокуратора, судді, слідчого, пильно ходили на виклади і не цікавились революційними гаслами.

На вакаціях нас невеличка групка з десяти студентів і чотирьох завзятих курсисток; рішили поїхати на місця, де жив граф Толстой і там на місцях познайомиться з роботою графа, серед селян і робітників. Приїхали ми в Ясну Полянну, (так звали маєток нашого “пророка”), пішли між селян і довго нічого не могли довідатись. Було то або недовіря до “шкубентів” (так нас кликали), або не розуміли, чого ми хочемо. Вкінці довідались, що граф на старі літа став великим скупарем: сам оре, сам сіє, навіть сам чоботи латає, хоч — правду сказати — не вміє, але, щоб не дати заробити робітникам.

Повернулись ми назад до Києва, і все в нас перекрутилось в голові. І це спинило трохи нашу молододу, гарячу, революційну кров.

Наша поїздка не подобалась нашому старому професорові Романовичеві Славутинському; не подобалось і жандармському полковникові. Почали нас на допити тягати і все не вірили, що ми їм правду кажемо, і все допитувались, які прокламації ми серед селян розкидували, та про що й нащо ми з селянами говорили. Одного разу по візиті у полковника я в своїй кишені знайшов цілу пачку прокламацій. Не довго думаючи, викинув їх зараз за дверима, і це було моє спасення, бо лиш я застукав в двері, як якісь люди кинулись на мене й вивернули всі кишені. Там не знайшли нічого й зі здивованням подивились на мене й утікли! Одна з наших співучасниць поїздки в Ясну Полянну, курсистка Людмила Зоренко, як її визвали на допит до полковника політичної поліції, була дуже втішена, що і з нею, як з дорослою балакають і вже за політичну зірку рахують, — наговорила так багато дурниць, чого справді ні в кого і в уяві не було! Коли вона прийшла до дому й оповіла нам про все, що там говорила, ми лиш руками розвели; порадили їй зараз знов піти до полковника і сказати, що вона те все видумала. Полковник розсміявся і каже: “Ми самі знаємо, що ви набрали на себе, але за це будете покарані!”

В своє оправдання казала, що тому так говорила, бо з нею перший раз як з дорослою дівчиною говорили. Всі ми старались її оправдати, та де там!

Тут була оголошена війна з японцем; нас всіх виключили з університету й відправили в армію однорічниками під строгий догляд полкового уряду, а дівчат вислали санітарками до Хабаровської лічниці.

Мене призначили в 99 Івангородський полк дієвої армії. Я не мав ніякого поняття про військове виховання і про військову муштру, і мене фельдфебель призначив писарем. Цьому я не противився і виконував свої обовязки добре. Але одного разу до канцелярії зайшов генерал Зверев і почав з наказу зі штабу шукати в полках “крамоли,” бо в Росії вже почались розрухи революції, а в дієвій армії матроси, після поразки під Цусімою, виявили непослух. Генерал зайшов до нашої канцелярії, побачив мене однорічника як писаря, почав що було його сили кричати і на сотника і на фельдфебеля і на мене, що однорічника тримають, як якусь

ляльку, в канцелярії, назвав мене боягузом і сказав: “Зараз же відправте його на позицію!” Я не втерпів і кажу: Я тут роблю по наказу своєї старшини, ні від кого не ховаюся і нікого не боюся, який би він страшний не був! Генерал як сказився, кричить, піною всіх обливає, на мене озвірився, називає мене шкурником; підійшов до дверей і ще раз крикнув: “Дивись, який герой, нікого не боїться! Ну побачимо!”

Вечером мене переодягли і вислали до кулеметної сотні. Там я пробув всю війну; навчився незле стріляти і розумно виконував свою службу. Дістав за те два георгійські хрести і три медалі; під Льояном був ранений в груди дуже тяжко. Мене вислали у Владивосток до портового шпиталю, де несподівано стрінувся з Людмилою Зоренко, яка там працювала, як сестра жалібниці. Довго я боровся зі смертю, але молодість і бажання жити перемогли і я почав видужувати; рана загоїлась, запалення легнів перейшло і я почав ходити і набирати сили. Одного дня принесли пошту і я довідався, що мене підвищили в старшинську рангу прапорщика за бойову службу.

Час біжить. Війна скінчилась, нашою поразкою. В Росії революція, на Далекому Сході анархія. Придивляюся кругом і бачу як я гірко помилявся в своїх молодих мріях; бачу кругом “утопію” наших мрій і хижацтво проводирів, борців лише за своє “я,” за свою персональність, а не ідею: Воля і Рівність. Чорні хмари наповнили всі мої думи - мрії! Почалась евакуація ранених з Владивостоку. Посадили і мене в один із потягів, поїхали, тільки не далеко, бо на стації Нікольськ Уссурійськ наш потяг спинила юрба матросів і солдатів з запасних батальонів, повикидали всіх легко ранених, багато санітарів і заняли самі всі місця, розбили аптичний склад, забрали спирт і почлась оргія! Ніякі вговори, протести не помогли. Коло машиніста поставили варту і наказали: жени що є сили до дому! Кондуктор бігає, попереджує, що вже нема палива, нема в кітлі води і колеса як в огні. Ніхто не слухає; кругом лежать п'яні. Потяг летить, мінає стації і семафори. Ну, і дочекались: на зустріч нашому потягові біжить товаровий потяг — перебіг семафор і зі всією своєю силою вдарився в наш потяг. Повилітали вікна, поперекидались вагони, загорівся паротяг; грохит, грім, зойки покалічених і умираючих — все змішалось. Наш вагон упав на бік і все, що було в вагоні, поперекидалось і засипало нас. Щастя, що на нього не наскочив другий вагон. Чую, що дим з горючого паротягу вже докотився до нас і дихати стає тяжко і рана трівожиться і їй бракує повітря. Не памятаю, як довго ми так чекали на смерть, коли чуємо — ще один потяг підійшов. Лежу і чекаю, що далі буде. В цей час якісь люди приставили драбинки до нашого вагону і якісь постаті з лямпками показали на горі у вікні; чуємо, як хтось голосно питає, чи є тут хто живий? Я набрав що було сили повітря і крикнув чи зашепотів: Так, є нас тут кілька живих. А хто ви такі? Якийсь голос каже: Я доктор потягу генерала Мілер Закомельського; їдемо робити порядок на залізниці з Лейб гвардії Московським полком! Вони влізли до нашого вагону, повиносили всіх через вікно до іншого вагону, перевязали, взяли в лубки обидві мої руки, що їх поломало при цій катастрофі, і я стратив притомність. Що зі мною було, не знаю. Прийшов я до себе аж в Черкасах в шпиталі Червоного Хреста. Скільки я там був, не знаю, але моє здоров'я все краще; я ще раз вирвався з обіймів смерті!

В цім самім шпиталі лежала й сестра Зоренко і її сильно покалічило груди: зломало грудну клітку і вона заслабла на сухоти. Шкода було мені її, і я з нею одружився. Вона зі своєю хоробою мучилась до 1912 року й померла.

Прийшов 1914 рік. Знов війна. Мене комісія все відсовувала на відпочинок, але одного разу прийшов в комісію генерал Архіпов і без всяких оглядин вислав нас всіх до армії на фронт. От я і попав в січні 1915 року під Могилами у ваш полк і, як бачите, ніколи боягузом не був і свою роботу роблю як могу...”

* * *

В цей час на сусідському полі високо піднялася ракета і розірвалася на тисячу зірок. Це було гасло, що ворог починає офензиву. Мій вартувий вискочив і побіг до своєї сотні. По дорозі почав співати своїм чудовим тенором який розливався по всьому полі і луною відзивався в заспаних дібровах. А співає він арію імпровізацію, пісню перед поединком:

“Куди, куди поділись ви весни моєї славетні дні? Ніч мине, настане гарний розквіт дня, загоряться проміні сонця й увесь світ прокинеться в радісному пробудженню, а коло мене смерть вітає і кулі на всі бьки кидає. Чи куля пониже мое серце, чи вона полетить далі, щоб другого забити? — я не дбаю. Мені однаково, чи буду я жити, чи завтра знов буду чекати смерті, а може вже сьогодні згину в обіймах немилої смерті, мені все одно. Лиш неоднаково мені, як моя дівчина забуде мене і на могилу мою не прийде і сльозами зівялі квіти не зрсить і не пригадає собі, як її я любив, як цілував, як своєю називав...”

В цей час почувся крик з шанців. Замовчи ти, співако, невже не розумієш, яка біда над нами? Скрізь смерть косить, а ти ореш! Співака засміявся і що сили було закричав: “Боягузи, ви навіть умерти як слід не вмієте!” І замовк!

Я взяв телефонну трубку, слухаю що робиться в сусідів. За яку чверть години, заревіли гармати і як скажені понеслись гранати й шрапнелі а за ними чемодани засипаючи все поле вогнем і сталлю.

Ще хвилина і до нас прилетіли ластівки і почалась звичайна перестрілка.

БИЗНЕСМЕН

Було це холодною порою, коли сніг і мороз сиділи за спиною, вся моя родина грілася лиш тоді, як була розпалена моя кітлина. Хоч я дома мав рангу дуже високу, однак ніхто в те не вірив, дивлячись на нас збоку.

Рано, як тільки я встану, то зараз викидаю сніг за браму, коло хати підмету і попіл з форнесу винесу, потім взявши торбу під паху, збираю по задвірках патики й вуголь та й несу до хати. Бо то мене дуже болить, хоч не хочу нікому говорити, що ми мерзнемо в хаті від зимна й увесь день терпимо голод! Ще добре, що донечка до школи ходить, — там тепло й до вечора холод її не мучить. Син увесь день роботи шукає. Як що й дістане часом якусь роботу, то дуже мало що заробить. Я з дружиною патики за день назбираємо, а коли діти додому придуть, до форнесу підкидаємо. Пару разів до нас сусіди приходили і щоб тепліше було, з собою патики приносили. Тоді в нашому раю було весело до самого краю. Всі жартували й сміялися, а все до печі ближче присувались. Дружина коко зварила, що ще з собою з краю захопила, хліб маслом намастила і тим своїх приятелів угостила.

Але погане довго не триває. Я став агентом, що вугіль продає. Бігаю від хати до хати і всім пропоную свою роботу. Цілу зиму проробив, дві тони вугля заробив. Були люди, що добре мені допомагали, а були й такі, що, як агента, навіть до хати не пускали! Приятелі фермерам написали, щоб для бізнесу свої продукти до мене прислали, а як я їх продам, тоді й гроші їм вишлю. Фермері почали висилати: гуси, кури, качки, часом такі худі, що тільки одні шкури. Люди не хотіли купувати, щоб зуби собі не поламати. . . Я встану бувало раненько, як сонце загляне в віконце, зараз на головну вулицю біжу і велику торбу насіння для них принесу; не встигну до сутерин зійти, торбу з зерном розв'язати, як кури починають мені ноги дзьобати, не дають навіть торби розв'язати.

Одного разу з Вайти в Манітобі триста живих курей мені прислали. Я курників не мав, а експрес не хотів чекати, бакси з курми скинув на дворі і всі кури опинилися на волі. Коло хати стояли дві тополі і всі кури вирвавшись з неволі, там посідали. Я їх на долину кличу, а вони на мене з гори дивляться і поміж собою по англійськи скаржуються. Біда стала велика. Я під тими деревами стою і гірку думу думаю: що тепер мені зробити, як їх із дерев здоймити? На щастя паң Бабінець прийшов і пораду знайшов. Він до мене каже: Ці канадійки Вас не розуміють. Ідіть до хати, а як ніч настане, ми їх всіх з дерев дістанем; бо в них є куряча сліпота і це для них погана пригода. Дійсно вони вечером прийшли і всі кури до сутерин занесли. Ой, кільки ж то було мороки! Кричать кури як сороки: давай їсти, давай пити! Хтів назад їх відіелати, та експрес не хтів прийняти. . . Та якось я їх попродав.

Продавав я й масло. Якщо було свіже й добре — те, що Пригородський прислав, то я його у два щоти продавав. Та було й таке гірке, що я його полокав-полокав, а воно все таки було погане.

Нарешті став я яйцями торгувати й на кожному тузеніві по п'ять центів заробляти. Бізнес потрохи йде, особливо як хто до хати заїде

і яйця забере. А от раз трапилась така штука: Одна пані до сусідського телефону мене кличе тай каже: Я хочу пай спекти і ви мусите мені два тузини яець принести, бо я не маю часу до вас іти. Добре, кажу, принесу. А на дворі сніговія й мороз такий, що дихати трудно. Іхати трамваєм у два боки буде коштувати п'ятнадцять центів, а зароблю десять; поганий то буде бизнес. Треба пішки йти. А щоб скоріше дістатися, треба йти через замерзлу річку. Дружина в паперову торбу два тузини яець зложила й каже: Чоловіче, тримай ці яйця в лівій руці і тримай догори, а як будеш падати, то падай куди хочеш, але яйця тримай угорі. Вийшов я на вулицю; ховзько так, що я танцюю, як паний козак, то вліво, то вправо, от-от упаду. Але наказ дружини памятаю і яйця горі тримаю. Так я до берега річки дійшов, а ніде скоку надолину не знайшов. Вже думав додому вертатись, але відваги набрався, почав я з гори лізти і за корчі хапатися. До половини зліз як слід, але тут попався ховзький лід, корч обірвався і я зі всіма яйцями почав на всі боки качатись. Вкінці забув наказ дружини, і разом з яйцями полетів з кручі, та так добре упав, що як квочка на всі яйця сів і всі до одного роздушив.

Сиджу я на тих яйцях і думу думаю, як тепер бути, що тепер робити? Під собою чую мокре; мацнув рукою, а воно жовте. От тепер біда, як додому іти? Будуть люди сміятися, що генерал як мала дитина прикрасився. Зняв я кожуха і почав його мити, а він від морозу задубів. Пішов я до хати, забрав знов дозен яець, сів на стріткарю і добрий бизнес зробив.

Опісля став я в корабельних агенціях робити і там добрий бизнес робив. Коли іміграцію зачинили, став я фільмовим артистом у пана Авраменка. Граю і гроші заробляю. Коротка тут була моя роля і я вернувся з цього поля! Недалеко Торонта фарму рентував і почав з того, що ногу собі сокирою мало що не відрубав. Про роботу на фармі я в третьому томі описав.

Зимою я до своїх приятелів по цілій Канаді й Америці літаю і скрізь людям про минуле оповідаю. Коли я їм про пригоду з яйцями оповідаю, вони дуже сміються, а у мене при цих згадках і тепер ще серце болить, і за себе і за всіх тих, що — коли треба було — вони зі зброєю в руках за Україну бились і накінець у таких злиднях опинились.

БРЕХУНЦІ

Читав я колись байки Крилова, які він зібрав в одну книжечку невеликого тому. Там він сміявся з тих людей, що себе виставляли не тими на що вони здалися. Всю цю чесну компанію він зібрав, скотиною і звірюкою її зробив і добре висміяв! Багато людей, що читали його книжку, пізнали в ній не себе, а сусіда, і реготалися аж за боки брались. А як опісля один з другим стрінулись, то тихенько над третім сміялися, що це Крилов так дотепно їх сусіда описав та всі його хиби, як у дзеркалі показав. Один до другого придивляються і дотепу Крилова сподіваються. Себе там не пізнають, а один другому проходу не дають...

Минуло з того часу більше як сто літ; вже погнив і той високий пліт, що коло хаток стояв, біля якого хуторянин за сусідом приглядався, а люди такими самими зісталися, як в книжечку Крилова записалися, а може ще й дурнішими поробилися, бо навіть добре брехати не навчилися. Візьмім наш милий український народ, особливо тих, що вийшли на еміграцію. Спочатку вони як з дому повтікали, сиділи за кордоном тихо і все мовчали; кожен собі кусок хліба заробляв, молився Бегу і листи до дому писав; все як чесному чоловікові належиться: робить своє діло і до інших приглядається!

Тільки надоїло їм це спокійне життя. Захотілось на сусіда зробити вражіння, що він собі не звичайний робітник. Бо колись вдома він був великий пан: "У мене пани в передпокою чекали, тихенько сиділи і мовчали; кожному я пару слів сказав, обіцяв якусь дурницю і додому відіслав..." Сусід його поважно слухав, очима лупав та й собі збрехати надумав: "Я, каже, у царя лікарем був, він без мене ніяку медицину не ковтнув. Цариці я масаж робив, а за її дівчатами крок-у-крок ходив. Цар мене дуже любив; вранці я з Распутіном на прохід ходив і про політику та дівчат з ним говорив. Раз царів хлопець грушок наївся, і мало ними не вдавився; всі лікарі коло нього пріли і нічого доброго не зробили; тоді за мною курера прислали і дорогою мені про це оповідали. Я спокійно прийшов до спочивальні хлопця, подивився на нього і хоробу знайшов. В плечі його бухнув і постукав, а потім у грудях для штуки послухав. Перевернув його догори ногами і грушка вискочила з нього кавалками. Цариця мене в губи поцілувала, а я просив щоб краще за сином доглядала. Цар руку мені подав і на шию хрест мені поклав."

Підчас війни я захотів іти Росію спасати, та тут вже не можу всього розказати. Всі мене просили дурницю не робити щоб своє дороге здоровля а може і життя не погубити. 'На війні, кажуть, цар і без тебе дурнів має багато; сиди краще тут.' Я плечі розправив, живіт до сердини запхав, став перед царем і слово собі забрав: Відпусти мене царю на війну, бо я ще ніколи не був в полону, а там наших багато людей є, і для мене нагода буде пізнати лікарів світа а може і пересіятись з ними з одного сита; а тоді мене ніхто не пізнає; не будуть знати хто він є і що він є??!!..."

Тут він спохватився, що трохи забрехався і зажурився. Потім каже: Я в Канаду поїхав, виписав свою дружину, яка скрізь його стримує щоб чоловік її не упав ще нище...

Сусідка коло них близьенько стояла і уважно це все слухала; заохотила їй собі великою особою бути і почала в цю брехню і свої три гроші гнути: “Мене, каже, цариця хрестила і на своїх руках довго носила.” (Це була брехня, бо цариця була перед нею молодша). На шию мені годинник повісила і тим нас усіх потішила. Взагалі ми були такі великі пани, що рідко хто з нами міг говорити!...

Зібралась на світі велика громада. Брешуть всі то ж яка може бути тут порада? Всі вони полковники, генерали, поміщики, купці, архіереї, і адмірала. Багато князів, принцес а ще більше ослів і баранів. Ніхто не бере на себе менших звань. Папери свої погубили, і що тільки пам'ятали, все перед людьми брехали!

Я би порадив цій компанії брехунів, уважно перечитати байки Крилова не киваючи на других, але пошукати там свою особу. Скинути з себе маску і взятися за роботу. Не кажіть нікому, що ви все збрехали, бо хто чув вас то так відразу й пізнав! Коли ж хто з брехунів не хотів шукати свого образу у Крилова, то ми самі пику його там знайдемо і на путь праведну повернемо.

ЛИСТ ІМІГРАНТКИ З КАНАДИ ДО ДОМУ

До вас, любі, цього листа пишу і всю правду вам кажу. Придивилась я до всіх, що з нами їхали і від них уму-розуму навчилася. Як тільки я до Канади приїхала, то вже в дорозі я свою спідницю до колін підтикала. Волосся обрізала, щоки натерла, і ніс не рукавом, а хусточкою оберла. Стала я дівчина, як малина. Куди не подивлюся, то скрізь дурні хлопці сміються! Певно зраділи, що таку красуню зустріли.

У Вінніпегу капелюха купила і що сили було на потилицю собі всадила. А як в дзеркало подивилась то з радощів мало не сказала. Хотіла черевички собі купити та всі такі нездалі, що на ногу не налазили. Приміряла рукавички, чомусь всі такі невеличкі! І коли я хотіла на руку їх насунути, то всі пальці на волю просунулись. Я дуже з того сміялася, а панночка, що продавала, лаялася; все щось говорила, та я нічого не зрозуміла... Почала я з того штору тікати, і скрізь по всіх боках дверей шукати. Вже і та машина мене кілька разів догори возила; вже і по сходах, що самі бігають до низу, сходила; а я все в тому проклятому штोरі, ну зовсім як на тому кораблі, що плили ми на морі: скільки не ходиш, кінця не находиш. Почала я вікна шукати. Думаю — для мене все одно: як тільки його знайду, зараз за вікно плигну. Бо вже не сила більше ждати, треба на станцію поспішати. Тут мене якийсь пан за руку взяв і за двері випхав. Я тому дуже зраділа і як та калина зачервоніла. c

Прибігла на двірць і певна була що то мій кінець!

Більше до вас писати не можу, бо правду сказати, вже тої мороки не хочу. Скоро знова напишу, як ми на фарму приїхали, де від комарів цілий вечір чихали.

Бувайте здорові.

Текля.

ДЕСЬ НЕДАЛЕКО ВОРОБІВКИ

“Кручений”

Вночі і рано падає сніг і вже гарненько побілів ліс; насипав на галузки ялинок і сосни свої дари і виглядає так, як би сріблом прикрасив. Усе поле між шанцями так присипав, що ніде і стежки не видно. В цей момент ізза темної хмари сонечко виглянуло і його цікаві проміні скрізь заглянули як малі діточки, бо і їм треба все знати і все бачити!

Зраділи проміні, що все таке гарне, чудове і почали вони у тому снігу бавитися; чарівними осяйними вогнями переливаються, аж старий ліс зрадів і весело снігом з галузок дерев обсипає землю, то знов ненароком задме і кругом ялинки всіма колорами діамантів засвітить. . . . Чудова картина, незрівняний образ, якого ні один маляр змалювати не може!

Довго, довго я сидів у дверях своєї землянки і все очей не міг з того чудового образу спустити. Аж сліпнути почав. . . А тут ще заграли на своїх смертельних нотах кулі, які як сичі прорізують повітря; та гранати і шрапнелі, які ріжуть повітря всіма тонами вітру в комині. . .

Щось ворогові не сидиться, або боїться несподіванки, а може сам щось намічає!?

Під цю музику почали очі злипатись, бо я не спав цілу ніч. Вже голова кілька разів тратила свою витревалість і хиталася то вправо то вліво.

Коли чую — хтось топчеться коло мене і кличе: Пане полковнику, я пошту приніс! Це мій старшина для звязку, поручник Євген Кручений прийшов.

А, це ти Кручений, здоров був хлопче, сідай, а я перегляну дещо!

Але даром його прозвали Крученим: ніяк сісти не хотів, а все заглядав у різні куточки, так як би щось шукав, або збирався іти.

Переглянув деякі накази і диспозиції, почав щось поручникові говорити, коли чую, по той бік ворожих шанців, десь недалеко Зборова на церковній дзвіниці дзвонять, а так поважно, видно старого досвідченого дзвонаря мають!

Кручений глянув на мене, заглянув в свою записну книжку і каже: Пане полковнику, та це ж сьогодні по старому календарі 24-го грудня, значить, це в нас на Україні Святий Вечір. Ой, ой, як хочеться бути тепер серед своїх рідних!

Не журися, кажу, хлопче! А краще подумай, як би нам з тобою не залишитися без вечері у сьогоднішнє свято! Нехай джура збігає до харчівні і, як там що є доброго, принесе сюди. А ти тимчасом оповіж мені, як ти у себе в Золотоноші цей вечір святкував.

“Ой ні, пане полковнику,” каже Кручений. “Я краще вам оповім, як

в 1914 році в цей самий вечір я святкував. Як про це згадаю, то аж волосся дубом стає, а разом з тим, то був такий прекрасний вечір, про який я все з радістю згадую!

Ви, пане полковнику, в той час були ранені і лікувались у Виленському шпиталі, а ваша армія стояла у Польщі недалеко Жирардова. Наш полк стояв у близькій резерві. Над річками Рава і Бзура німці були дуже неспокійні і ми все висилали підсилки до сибірських стрільців, що стояли на фронті.

Половина полку мала право на відпочинок по хатах. Нас троє старшин, — я, поручник Алехін і Конопницький знайшли собі кімнату в одного заможного поляка, який працював у фабриці Жирардова. Той чоловік був жонатий, мав одного хлопця в російській кавалерії і одну донечку років сімнадцять; шатенка з темно-сивими очима; мала брови і вії чорні як смола; лице овальне і біло-рожеве; губи як малина, сама дуже звинна; й рухлива, і все спішилася; то мамі допомагала, то якісь порядки робила. Звали її Ніночка. До війни вчилася в якімсь варшавським польським пансіоні й була вже в останій класі. Треба було лиш іспити написати і вже закінчила б свою науку. Батьки її мріяли після війни вислати її до Кракова до якогось закладу студіювати модерні мови.

З нами зпочатку як з москалями і говорити не хотіла. Була, чи вдавала “патріотку.” Розуміється, це не було нам по серці: така гарна дівчина і говорити не хоче. Але ви знаєте Алехіна. Цей, куди хочете, влізе. І почав він її про все розпитувати так, як би польської мови не знав. Дівчина крутилась і сюди і туди і заговорила, бо серце не камінь. А Алехін все її по імені кличе: Ніночко та Ніночко. З початку вона не звертала на це увагу, а там і образилася: “Яке ви маєте право мене кликати по імені?” каже вона. “Всяка вихована людина знає, що до імені треба додавати імя батька!” І повернулася до Алехіна спиною.

Алехін уважно її вислухав і каже: “Люба Ніночко, я це дуже добре знаю; але так само знаю, що ви москалів не любите, то певно не любите і їх звичаю кликати дівчат по імені й по батькові, і тому я не хотів вас дрочити!”

Дівчина почервоніла як маків цвіт і так глянула на Алехіна, що як би мала щось під руками, то правдоподібно все те полетіло б у голову Алехіна. Ми всі аж за боки беремось, так нам смішно стало бути свідками цієї трагі-комедії. Дівчина злоститься і зі злості не може нічого сказати. В той час чуємо голос Конопницького: і він звертається до панночки по польськи: “Панно Ніно, просимо вас не гнівайтесь. Мій колега все жартує.” Ніна на хвильку зупинилася і зі здивованням глянула вбік Конопницького так як би перший раз його бачила. Не відповіла йому ні слова і вийшла до другої кімнати. Розуміється, побіда була на боці Алехіна, бо хіба можна було зрівняти Алехіна, хлопця на всі руки, з Конопницьким? — Алехін гарний, стрункий, веселий, дотепний, а Конопницький — отак собі — звичайний пан учитель і то невеликої школи; тихий, смирний, нерішучий, мягкосердний, перед кожною дівчиною схиляє своє чоло і залюблюється бодай на пару день і то так сердечно, що і сам вірить, що залюблений. А перейшли на нове місце — і де та любов ділася? Ну, хіба такі типи дівчатам до вподоби? Конопницький як по-

бачив, що дівчина глянула в його бік, був певний, що виграв бій: Сидить задоволений і всміхається та все потирає з радощів руки! Ми погратулювали Конопницькому з його побідю, що він так зручно відбив від нас Ніночку на віки вічні!

Вже на дворі смерклося, ми сидимо в кімнаті і кожен про себе всміхаємось. Коли чуємо, а з другої кімнати, куди пішла дівчина, почали пересувати меблі; чути як ставлять тарілки, кладуть начиння; а головно несеться звідтіль чудовий, особливо для голодного жолудка, смак смаженої риби та інших потрав. Пригадали ми собі, що сьогодні Святий Вечір, і аж слина потекла: ніхто на вечерю не просить. Не втерпів Алехін і пішов до тої кімнати звідкіль ішов такий чудовий запах. А там всі сидять за великим столом і їдять смачні страви. Алехін поздоровив всіх зі святами і побажав їм всякого добра, а головне, щоб як найскорше побачили свого вояка: сина і брата!

У цей час всі почули, що хтось кінно підїхав до хати. Мати вискочила на коритар, а за хвилину почулися поцілунки. То мама стрїнула свого улюбленого сина, який на Святий Вечір дістав відпустку. Всі зірвалися від стола, цілуються, стискаються. Ввійшов до кімнати їх син, корнет Павлоградського гусарського полку, познайомився з нами і від імені мами й тата запросив на спільну вечерю і нас. Нас просити два рази не треба: всі посїдали кругом столу. Алехіна мама посадила коло себе за те, що він так зручно поворожив і син її приїхав; мене посадили коло корнета, а Конопницького коло Ніночки. Яка то була для нього радість! Він з посоловівшими очима все дивився на свою сусїдку, і з трїумфом на нас. Але кокетка Ніночка ані разу не глянула на свого сусїда. Я думаю, що й не чула, що він до неї говорить. Вона все зиркала на брата і ненароком на Алехіна. У цей час приїхала з Жирардова сестра господині: старенька, горбата жіночка. Ніна схопилася зі свого крісла і посадила там улюблену тіточку. Ми з Алехіном як це побачили, мало не покотились зі сміху на підлогу. Але закусили язики, мовчимо і тільки один на другого очима блискаємо.

Алехін зачарував маму. Оповідав їй такі смішні пригоди, що увесь стіл сміявся. Ніночка здається вже почала і на маму злоститися, що мама відбила від неї хлопця.

Тіточка рада, що бодай на кінці свого побуття на землі має коло себе хлопця. Була дуже втішна і все бавила його своєю хоробою ніг і спини, а вкінці упевнила його, що й вона колись була молода і, кажуть люди, була гарна?! По вечері Алехін дуже гарним барїтоном проспївав: "Тебя я, вольний син ефіра, возьму в надзвезния края." Корнет заспївав: "По вулиці пиль подимая." Ніночка, як ми не просили, відмовилась, хоч брат її упевняв, що має чарівний голос.

Після співу Алехін взяв карти і запропонував мамі, що її поверожить. Мама за стародавними забобонами відмовилась, бо не хоче знати того, "що небо від мене ховає!" Тоді Алехін запропонував Ніноцці, що скаже їй всю правду, "бо мої карти все знають: що було, що є і що буде! Але для цього треба, щоб ви думали про те, що вас цікавить; мусите своєю рукою перетасувати карти і дивитись мені в очі, а я вас буду тримати за лїву руку." Ніночка розсміялася і вдавала, що не хоче в це бави-

тися. Але її брат Корнет взяв Ніночку за руку, підвів до Алехіна і каже: “Прошу вас, чародію, скажіть моїй любій сестричці пару добрих новинок з її будучого життя!” Алехін зробився дуже поважним, передав карти Ніночці, взяв її за ліву руку, витарищив на неї очі й почав, як роблять чародії, говорити якісь незв’язні слова; опісля розложив карти і каже: “Ніночко, вас чекає якась несподіванка і ви скоро вилетите з цієї хати. Ваше серденько щось за скоро почало битись, ви дуже чутлива, не довіряйте хлопцям, особливо таким,” (дивиться на Конопницького й описує його постать). “Вірте лиш тому, хто вам ворожить, бо він все знає і в нього так само весело беться серденько...”

Цього було забагато. Ніночка перекинула карти, щось забурмотіла, певно вилаяла в душі ворожбу й утікла...

В цей самий час на фронті почався гураганний вогонь. Чути загальний аларм, а телефон передає, що німці атакують стрілецькі позиції і пустили отруйні гази. Це перший раз за цю війну я був свідком газового атакі і дай Боже більше не бачити!

Ми всі побігли до своїх частин, полк вже стояв на поготові.

Алехін по наказу командіра полку поїхав з трьома верхівцями в напрямку розшатовання на позиції 54-го сибірського стрілецького полку. За яку годину повернувся блідий, як крейда, і зложив рапорт, що стрільці атаковані отруйними газами в безладю відходять на резервову позицію. Багато отроених лежить на полі, а ще більше переляканих в страшних муках покидали зброю і шинелі й ідуть в запілля.

Німці дуже помалу займають стрілецькі позиції, очевидно і їм гази дошкулюють.

За яку годину наші двуколки червоного хреста вже почали підвозити отроених а за двуколками і піші заповнили увесь майдан, де лікарі робили їм прививки і давали якусь медицину, ще не випробовану, бо то була перша така атака і не знати який то був отруйний газ.

Ми кругом нашого полку запалили солому і сухі патики, щоб відігнати газ і стоїмо готові, щоб в кожну хвилину піти на поміч стрільцям.

Газ дійшов до нас вже дуже слабкий, але дорогою винищив по дорозі: кури, гуси, безроги, телятка і вівці. Селяни, не дивлячись на всі пояснення, запрягали коні і тікали самі не знаючи куди і розуміється від великого поспіху наликались газу і гинули!

Наші господарі переживши страшні хвилини, в ночі ще переїхали до Жирардова в помешкання старої тітки. Провожав їх лише один Конопницький, бо ми з Алехіном були вартовими при штабі дивізії.

Оповідав Конопницький, що Ніночка була дуже нервова і все виглядала, як би когось чекала. На прощання очі її смутком застелились і вона кивнула в його бік головою і просила привітати “і тих двох” що з вами жили і як вони хочуть то і далі можуть жити в нашому помешканню.”

За пару днів наша армія була перенесена в Галичину. Полк наш грузився в Жирардові і ми з Алехіном поїхали верхи, щоб знайти по-

мешкання тітки і попросити своїх нових знайомих. На жаль помешкання не знайшли, бо наш милий приятель Конопницький не довідався про їх адресу, а може і знав, та не хотів сказати.

Переїхали ми всі вулиці, коли чуємо сурмачі грають збір. Треба вертатися, а на душі не дуже приємно: їхати а не попроситись... Маленький роман почався і не встигши розвинути, захолов. . .”

Дякую тобі, любий хлопче, за такі цікаві пригоди. Бачу, що і твоє серденько в цій зустрічі не залишалось бездіяльним, а билось в один акорд з цілою компанією! Це звичайна річ у молодих літах і на старість дає гарні хвилинки до споминів і переживання.

* * * * *

Сонце вже давно сховалось і господарем вселенної став місяць, який наперегони з сонцем хотів так само прикрасити землю і скрізь засвітились діамантові вогники.

Дзвін у сусідів знов гуде. Видно, Вечірня кінчилось і люди з молитвою за мир всьому міру пішли по хатах.

Буревій не перестає, а шаліє на полі бою і нищить все і всіх направо й наліво.

Вечеря наша була не Різдвяна, але ми з Крученим поїли все, що було на столі. Кручений пішов до штабу полку а я переглянув пошту. Накази по армії, корпусу, дивізії, звіти від сусідів. Все натякають на можливу офензиву.

Звернув увагу на рапорт доктора Боровського. Він пише: 28 листопада, коли 16 полк з резерви був висланий під Свинухи, щоб паралізувати прорив ворожих частин і допомогти полкам 16 дивізії відбити страчені позиції, в цей час наш полк блискавичним ударом погнав ворожі частини назад на свої місця. Ворожі резерви засипали нас своїм вогнем, наша правофлангова частина, яка охороняла наше крило, дістала наказ приєднатись до своїх частин і під сильним вогнем відходила. Все поле було засипано забитими і покаліченими. Допомогти їм не було ніякої можливості, без ризику, що і сам там залишишся.

В цей час старший унтер-офіцер 16 роти Іван Галкин, упав ранений у груди кроків сорок-пятьдесять від наших позицій. Видно було, як він старається підняти і дійти до своїх, щоб не дістатись у полон. Тоді старший санітар, Микола Кривопуст, попросив дозволу в молодшого лікаря, допомогти покаліченому. Взяв із собою санітарну сумку, поліз до покаліченого поміж корчами і буряном, доліз до нього, перевязав рану, підкріпив його вином, і вони разом поповзли до своїх шанців. Але дорогою ранений стратив притомність, бо-багато стратив крові. Тоді Кривопуст підняв його на руки і поніс на своїх плечах до своїх окопів. Австріяки зауважили їх і відкрили вогонь, одна куля трафила санітаря в плече, друга пробила шапку, а все таки Кривопуст доніс раненого до шанців і сам упав, стративши притомність. Оба ранені перевязані і відправлені в запілля, прошу про нагороду для них.

Я дав наказ про цей вчинок оповістити всім сотням а обох ранених нагородити хрестом св. Юрія четвертої кляси. Отцеві капелянові порадив написати до батьків і дружин поранених про стан їх здоровля.

Шеста година рано. Треба і собі знайти відпочинок, і я заснув.

СКЕРНЕВІЦІ

Після газової атаки на Бзурі в 1915 році, наш шестий армійський корпус відійшов на відпочинок в околиці колишньої царської резиденції Скерневіці. Сюди підчас спокою майже кожного року цар збирав своїх клевретів і сусідів царя австрійського і німецького на розривку, польовання, для чого зі всіх кінців Росії звозили велику і малу дичину, і пускали в ті пуші. Мій полк розташувався серед поля, під самим лісом в польових шатрах; дали нам цей відпочинок щоб приготувитися до нового походу в західну Галичину і Польщу до Перемишля через Ковель, Сокаль, Раву Руську, Львів, Городок, Садову Вишню.

Настрій у всіх бадьорій, всі купаються, перуть своє шмаття, співають, гомонять. Один солдат - жидок зібрав коло себе пару співаків, танцюристів, акробатів; влаштував пародію - цирк. Сам грає кловна, декого передяг в жіночі строї, одного зробив жидом, другого цапом, третього медведем. Виробив провізоричну програму, зібрав всіх, хто хоче побачити їх гру, навкруги свого цирку, і почав виступати. Всі сміються, аж за боки беруться. Пішов і я подивитися, і мені весело стало! Перед вечерею закінчилось представлення і ми пішли кожен до себе. Тільки що я взяв газету, щоб подивитися, що на світі робиться, як прибіг голова розвідки з рапортом, що його хлопці в царському лісі забили дикого кабана. Щось мені не віриться, щоб дикий кабан тут десь близько був. Але вислухав його і кажу: "Похвали хлопців, що вмють добре стріляти, а кабана треба віддати до кухні й кинути в капусняк та поділити поміж сотні!"

Розвідчик вислухав і каже: "Слухаю!" А сам стоїть. Питаю, що ще? А він каже: "Там якась жінка вас хоче бачити, і дуже плаче." Еге, думаю, от де собака зарита! Тут щось іначе. Треба послухати! Вийшов за майдан, а там майже увесь полк зібрався, коло них лежить великий кабан, а коло кабана стоїть жінка і плаче. Питаю хлопців, що забили кабана. "Оповідьте мені, як ви забили цього пацюка?" От один з них почав так:

"Ми підстергели в лісі пацюка дійсно дикого і почали підкрадатися до нього, а він почав тікати через корчі, ями; наші хлопці кричать: стріляй бо тікає пацюк! Я вискочив на насип, дивлюсь, а пацюк сховався коло свинюшника на подвір'ю цієї жінки. Я стрілив раз, стрілив два — він упав. Ми всі кинулись до нього, дивимось, а це не той, що від нас тікав, бо той корчами побіг десь далі. Ось така неприємна пригода трапилась. Прошу не гніватися, бо цеж війна!"

Я гостро на нього подивився, і кажу щоб мені більше таких помилок не робити. "Стріляй лиш тоді, як переконаєшся, що то дійсно дикий пацюк, інакше дістанеш кару і за те і за цю помилку!" А жінку питаю: "Скільки ти хочеш за цього пацюка?" Вона з недовірям глянула на мене і з переляку каже: "Ій Богу, пару день тому жид давав мені за нього десять рублів!" Я наказав квартермейстрові заплатити за нього 25 рублів. Жінка як вже одібрала гроші, то повірила, що то правда і зраділа

та почала дякувати і каже: “Я ще маю одного, що заховала його в лісі, як хочете то можете купити, а я зараз його прижену.”

Я передав цю справу господареві, попрощав жінку, пацюка відіслав до кухні, де зварили чудовий капустак, до смаку всім. Козачня довго згадувала як можна помилитись і замість дикого кабана забити хазяйського пацюка!

Цей пацюк піддав мені охоту і самому піти на польовання. На другий день я покликав кількох старшин, одного лікаря і цілу сотню розвідки, піших посадили на вози, а кіннотчиків вислав оточити шматок ліса і не рухатись до сигналу. Самі ми поїхали наперед головним шляхом яких десять верстов, а може і більше, хто їх там міряв! Приїхали, заняли свої місця, ракетною дали знати розвідникам, що пора наступати, і ожив ліс. Почали поперед нас бігти зайці, яких я наказав не стріляти аж до кінця польовання. За кожним з нас стоїть підручний і тримає запасову рушницю на случай великого звіря. Вже добре чути як підходить розвідка, чути крики і нараз заревів ліс. Ату його, пильнуй цапа! Пішов лівою стороною. Несподівано з лівого боку стріл, а зараз за ним крик: Пильнуй! Промазав! Ще трохи, дивлюсь, акурат проти мене біжить великий цап. Беру карабін, стою не рухаюся, чекаю немов завмер. Цап чує небезпеку, зупинився, оглядається на всі боки. Беру цапа на приціл, в саму середину грудей; ще момент і стріляю. Цап підскочив догори, упав, знову скочив, я вдруге стріляю; цап упав і вже не встає: забитий! В цей час по цілій лінії почався вогонь: стріляють з різних кінців; чути крики; дик пішов на праве крило, а цап десь насередині. Дивлюсь на всі боки, нема нічого. В цей момент перед моїм носом проскочив в запілля другий цап. Стрелив раз, стрелив два; не трапив. З гаряча і цап побіг в гушавину доживати свого віку. Оглядаюся кругом чи не бачив хто, як я промазав. Та хіба від козаків що сховаєш? Вони бачили і потихенько певно сміялись. Даю наказ спинити польовання, бо передні розвідки вже є недалеко і як'будемо стріляти то свого замість пацюка забити можемо. Почали зносити забитих звірят. Першого принесли мого цапа; це був дійсно красунь лісу, яких три роки, гладкий, з чудовими рогами, аж шкода стало, що згинув такий красунь! Принесли ще одного цапа трохи меншого і не такого гарного; принесли невеликого пацюка і багато зайців, що під кінець забили.

Який чудовий на другий день був в кухнях гуляш з козлятиною і зайчиною, а в зібранню старшин бігос з дикого і то правдивого пацюка.

Після такого бенкету не шкода було їхати на нові позиції.

ВІДПОЧИНОК У ГАЛИЦЬКОМУ СЕЛІ ЮЗЕФІВКА

Сьогодні мій полк став на відпочинок, після двотижневої варти на позиції в селі Юзефівка. Село майже все спалене, розвалене, селяни ховаються в бувших австрійських шанцях. Туди поносили все, що тільки залишилося не знищеним. Мені знайшли хату в ярі, яка якимсь чудом заховалася цілою. Там колись містилась кооператива. Для мене в цій хаті був дійсний рай. Хлопці скоренько все привели до порядку, і я з приємністю віддався відпочинкові. На другий день добре виспався, помився, з'їв, що було припасено джурую і занявся переглядом пошти.

У цей час чую — хтось гримає у двері. Я оглянувся і тут звернув увагу, що двері були видно зняті зі спаленої церкви, бо на тих дверях був намальований архангел Михаїл з великим мечем.

За дверима чую сварку наших вартових з кимсь, що хоче зайти до хати. Я відчинив двері й бачу коло дверей стареньку жінку років сімдесят з маленькою дівчинкою років сім - вісім. Привіталась традиційним привітом "Слава Ісусу" і просить дозволу оглянути свою стареньку хату. Почала стара оглядати і сльозами заливається, як пригадала собі як їм тут колись до війни добре жилося при царі імператорі Франц Йосифові. Всього було подостатком, і люди були і свої і чужі добрі... Донечка її поїхала до Америки до її сестри і там віддалася за гарного хлопця у Сейнт Пол і "от я маю цю красуню від неї."

Я глянув на ту дитинку, дійсно гарна дівчинка, так як би була намальована: ясна шатенка, сині - сині оченятка, чорні вії і бровинятка, лице овальне біле з кольорками, на голові дійсні правдиві кучері так обгорнули її личко, як би в рамку взяли; носик маленький, усточка червоні, як малина, зубки маленькі і білі, як перли. Як тільки зайшла до кімнати, зараз привіталася зі мною і почала усміхатися до мого джури, Миколи, телефоніста і звязкових старшин; до всіх усміхається і все щебече, про Америку їм оповідає: як там живуть люди, у яких великих хатах, де є світло, а лише за гудзик потиснути і вже є вогонь; скрізь є вода і гаряча й холодна; по вулицях їздять автами і стріткаррами; всі добре одягнені; малі діти вже з пяти років ідуть до школи...

Всі кинули роботу і слухають про той край, куди вже давно мріють поїхати. Я сам заслухався тій бесіді й аж тепер запросив їх присісти й відпочити. Наказав я джурі дати бабуні горнятко чаю а дівчинці чоколадку, що мені прислала моя дружина.

Микола закликав стару і маленьку до кухні і там погостив стару чаєм, а маленькій розігрів на плиті два налисники з повидлом, що залишилося від нашого ранішнього обіду. Настуня довго з підозрінням дивилася на цю страву, а як попробувала, заплескала в долоні, кинулась з подякою до Миколи і його поцілувала за таке смачне, яке вона їла вже давно в Америці і просила щоб він і другий раз, як вона прийде, дав такого смачного з'їсти!!

Бабуня сіла коло плити й задрімала, а Настуня вже зі всіма сприятелювалася; в адютанта книжки переглядає і дивується, що нічого там не розбере, а в школі яку книжку їй не дай, все прочитає.

За годину вони пішли до своєї нори, як назвала Настуня своє приміщення у шанцях. Стара просила дозволу ще коли зайти щоб маленькій дати душу відвести. Я радо дозволив, щоб по обіді, коли хотять, заходили.

За короткий час бабуня оповіла нам всю історію життя Настуні: Тато і мама її жили як заможні робітники в Америці. Мали там свою хату і все що потрібне для доброго життя. Дівчинку виховали як то роблять всі американці: вона росла на потіху всім. Прийшла вістка, що може бути війна і її мама відразу зажурилась за нами і хотіла бодай ще раз побачити всіх нас. Упросила чоловіка і поїхали: Якраз на різдвяні свята в 1913 році приїхали у цю саму хату. Тут і Святий Вечір справляли і коляду співали і з щедрівкою ходили, і маланку згадали. А кругом сніг біленький. На санках від сусіда до сусіда їздимо. Ну, живемо так, як тепер лиш у казках згадують. У дідуня вже душі немає, все для Настуні робить; в грудні поїхав до лісу, зрубав велику ялинку, поставив у хаті в Настуниній спальні, прикрасив різними прикрасами з паперу, які самі повикроювали; поначіплювали воскових свічок, порозвішували на червоних ниточках пряників, коників, кріликів, пташок, а на самій горі повісили зіроньку, яку в скрині ховаємо вже довгі роки, як наші діти ще були маленькими. Як все було готове, дід запалив свічки, накрутив грамофон і прикликали Настуню. Вона дуже була втішена: плеще рученятками і підскакує. Бавилась до пізної ночі.

Настуня ж нікому не дає слова сказати, все пригадує, яка ялинка була у них в Америці і не тільки по хатах, а скрізь на майданах, на вулицях прикрашені сотками електричних вогнів, і різними прикрасами. І всі, хто хоче, може на ті ялинки дивитись. Діти кругом бігають, але не збиткують і ялинок не рухають, щоб і другі діти могли їх бачити.

Присутні люди, каже бабуня, роти порозявали, слухають уважно і не вірять, щоб таку красу поставити на вулиці й щоб ніхто її не рушив. У нас, то зараз би не тільки малі, а і дорослі обірвали.

Як Настуня змучилась і сіла коло мене, я їй все байки оповідаю, (а вона це дуже любила слухати). От я їй розказую як Христос народився, як ангели в такі дні до кожної християнської хати прилітають і там, як люди підуть спати, їм пісні співають. Я говорила їй і про чортиняток, що і ті в таку ніч цікавляться, щоб із дітьми побавитись. Коли я про це оповіла, набрала собі багато клопоту, бо Настуня не дає мені спокою і все просить: "Хочу бачити ангелів і чортиняток, щоб зі мною заспівали."

Трохи заспокоїлась і оповіла нам, як в Америці св. Николай до кожної хати ходить і чемним дітям гостинці приносить. Сам він з великою білою бородою, в червоне одягнений, з великою торбою за плечима, а там є панчохи з подарунками і діти ті панчохи знаходять коло своїх ліжок. Отак нам оповідає а там і заснула. Я її перенесла на її ліжко. Згасили свічки і тихенько собі сидимо, щоб не розбудити Настуню.

Коли десь оповночі чуємо, Настуня плаче, та так гірко, що ми всі побігли до її кімнати. А вона сидить на ліжечку якась непритомна; очима лупає і все плаче. Ми її термосимо, питаємо що їй. Оповіла нам Нас-

туня, який сон бачила, а то — каже — не сон, а правда. Каже: “Я їх всіх бачила і ангелів і чортиняток і ми так гарно бавились! Де вони, чому мене залишили?”

Коли трохи заспокоїлась, то Настуня підсунулась до мене і оповідає: “Як ви вийшли з хати, я заснула і чую — над ялинкою хтось співає: ні то пташки, ні то ангели; я скоренько зіскочила з ліжка, а ангели зі всіх боків злетілись до мене, схопили за ручки і давай ми всі разом гуляти і співати. Тут я собі пригадала, що бабуня казала, що в цю ніч і чортинятка злітаються, бо і вони хочять бавитися. Я залишила ангелів і почала їх скрізь шукати. Дивлюсь, а під ліжком щось рухається і так як би миши гризуть підлогу. Я зиркнула під ліжко, а там у самому куточку аж четверо чортиняток сидять і м'явкають, як котинятка. Шкода мені їх стало і я потягнула одного за його лапу, а він ухопився за другого і так всі четверо вилізли. Тут я попросила ангелів і ми всі разом довго радісно бавились і Христа славили. Ангели були задоволені, а чортинятка кажуть: “Ми лиш до тебе прийшли, бо ти американка і рада з всіма бавитися.” Ангели ще щось заспівали, чортинятка підтягнули і я з ними. Але чуємо, на селі півні заспівали. Чортинятка відразу схопились, попрощалися і зникли як пара. Ангели почули що задзвонили десь дзвони, так само попрощались і полетіли молитись. Залишилась я сама і так мені сумно, що я почала плакати і як би ви мене не розбудили, я і досі плакалаб.”

Оповіла нам скоренько, загорнулася в покривало і заснула; хотіла, бідна, ще раз такий сон бачити, але вже їй снилось щось інше.

Довго і часто ми той сон згадували і все переконуємось, чи не ті чортинятка нам цю війну принесли, бо певно у них за Настуню почалась війна.

Я вислухав це цікаве оповідання, покликав Настуню і просив, щоб мені сама про те оповіла. Настуня нізащо не хотіла, тільки сказала, що ті ангели і чортинятка, то не ваші, а мої, американські, і вони лиш мене одну люблять і от аж з Америки до Юзефівки прилетіли і вони ніколи одні з другими не сваряться а навіть разом до школи ходять.

* * * * *

Полк дістав наказ на другий день іти на позиції і як прийшла, як звичайно, стара з Настунею, то ми попрощались з ними. Настуня гірко плакала за своїми приятелями і всім дала свою адресу в Америці й обіцяла всім прислати шифкарти.

В початку 1916 року я їхав до Тернополя і заїхав до Юзефівки, думав, може когось ще там побачу. Нажаль не знайшов нікого, лише якийсь старий мені оповів, що всіх вислали десь до Росії а американців Червоний Хрест забрав до Америки й ті поїхали туди через Владивосток.

ГЛАДКІ ІГРОВИЦІ

Штаб мого полку розташувався в хаті священика, який з чисто українською гостинністю прийняв нас і все просив почувати себе як у своїм власнім домі. За це ми були йому дуже вдячні. Одно лиш просив, зберегти його невеличку парохіяльну церковцю, греко-католицького визнання.

Спочатку нам було там дуже спокійно і ми потихенько почали приводити себе до порядку. Одного дня, недалеко штабу, по дорозі до Івачева зупинився обоз англійської військової летничої розвідки. Наші солдати називали їх відділом ковбасників, бо їх відділи бальонів мали форму великої ковбаси. Служба при них була шкотляндська; їх уніформ складався між іншим зі спідниць, на яких спереду висіли щіточки.

Солдати сміялись. Це, кажуть, якесь дивне військо; обслуга нібито жіноча, бо ходять в спідницях і носять щітки для порядку; а кожного ранку бігають до голяра і там голяться.

Але це скоро минулося. Завели знайомство і переконалися, що то не жінки, а так перебрані хлопці, як у нас буває на Маланку, або на представленню, бо і курять люльки і пють не гірше наших, аби лиш було що! І вже на мігах почали одні других розуміти. Лиш селянки все підозріло дивились на це військо в спідницях і своїх чоловіків не дуже охоче до них на роботу посилали!

За пару годин ці ковбасники вже недалеко Ігровиць розташувались, надмухали свою ковбасу, причепили до неї човен, посадили в нього двох старшин і оператора, так само в спідницях (як їм не соромно?!!) і пустили того бальона догори, на сильних мутузках, привязаних до сильної машини і на якорях вбитих у землю.

Перед вечером, старшини вже мали повний плян ворожій позиції і їх запліля, але і їх доглянули ворожі літаки і почали пускати проти них свої гостинці: бомби і шрапнелі. А їх аероплани все старалися ту ковбасу зірвати або спалити і пустити на волю господню в стратосферу або гримнути на землю.

На ніч ковбасу спустили на землю і стало тихо.

Одного разу зайшов до штабу японський старшина, висланий своїм урядом на наш фронт як військовий кореспондент. Людина то черства, жвава, маленького росту; жовторасовий тип. Незле говорив по російськи і французьки, до всього приглядався, всім цікавився і все хотів би мати собі на памятку. Вкінці без обиняків звернувся до адютанта і просив його не забути нагадати мені, щоб його нагородили бойовою нагородою. Про це мені зараз же доложив адютант. Мені смішно стало, щоб інтелігентна людина не розуміла, що нагороди дається за заслуги, а крім того нагороду дають ті, які знаходять, що той або інший заслужив на таку нагороду. А щоб просити о нагороду за те, що тебе післали виконати те чи інше завдання, це смішне.

Ну, думаю собі, коли хочеш військової нагороди, то якраз сьогодні

є нагода дістати її. Ми висилаємо вечером розвідку на лінію Демки-Воробіївка, щоб довідатися де і куди австрійці риють підкоп, щоб зрвати наші шанці, бо вже пару днів наші передові заслони передають, що в ночі чути, як під землею зі сторони ворога ведеться підземна робота.

Я назначив вдох старшин, одного інжиніра, пару підстаршин саперів і японця, щоб вони вияснили, що там робиться: дав їм точні вказівки і наказав, як сонце сховається, піти на означене місце, поділитися на групи і виконати завдання. Старшини і підстаршини прийняли наказ і пішли готувитися до роботи. З середньою групою мусів іти японець. Перед самим походом японець скаржився нашим старшинам, що його назначили на роботу, яку мусять робити свої старшини а не чужі! Мої старшини йому пояснили, що: “як ви захотіли мати військову нагороду, то мусите її в обставинах військових заслужити.”

Розвідка вечером пішла, робили там всю ніч і як повернулись, зложили рапорт: що японець є дійсно військова і карна людина, він зрозумів своє завдання і як тільки прийшли на призначене місце, то він як гадюка на череві почав лазити на всі боки, голову схилив до землі і все прислуховався; робив якісь помітки, при світлі фонарика; там, де була гушавина, підкопувався під нею, вставляв в землю якісь свої апарати, якими можна чути, що робиться під землею.

Після важкої праці, вся група точно вияснила напрямок підкопу і тут ми вирішили негайно робити контр-підкоп, щоб паралізувати роботу ворога.

Я подякував всім і зокрема японцеві за працю і пообіцяв, що буду просити уряд о нагороду для нього: хрест св. Анни третьої кляси з мечем і бантом. На памятку дав йому невеличку ручну бомбу, яку тільки-що почали вживати німці на нашому відтинку фронту. Бомбу розрядив наш зброевий майстер, винявши з середини все небезпечне начиння. Японець подякував і обіцяв прислати мені свої кореспонденційні замітки про нашу роботу, яку він помістить в своїх і російських часописах.

Ми попрощались а за пару тижнів в часописі “Руское Слово,” що видавалось у Москві, і в “Новому Времені,” що виходило в Петрограді, появилвся його допис, де він писав: “Був я призначений японським генеральним штабом до російських частин розшатованих на південно-західньому фронті і там з дозволу штабу фронту, армії і кропусу я приїхав до одного старого двохсотлітнього полку рбзташованого на дуже лихих позиціях. Ворожі позиції тягнулися вздовж їх фронту від шістьсот до вісімдесяти ярдів між ними. Ворог був дуже інтенсивній. Це мене мало обходило, я мав своє завдання і бажання дістати російську бойову відзнаку. — Яке було мое здивовання, коли я зложив командантові полку свій рапорт і свої бажання, він вислухав мене і відповів: “Радий буду нагородити вас, коли ви цю нагороду заслужите.” В цю саму ніч він вислав мене на передові позиції з ціллю вияснити діяльність ворожих інжинірних частин. А щоб я дійсно виконав своє завдання на позиції а не на папері, він зі мною вислав своїх старшин і підстаршин. Робота була в дуже неприємних обставинах, під вогнем ворожих частин. Мені прострілили шапку, і зірвали погони, які я для памятки заховав.

“Ніч як у льоху темна. Високі і густі корчі; ліс увесь поломаний гра-

натами спиняв хід; дорога по ходах зближення неможлива. А як ми видізли з шанців, то все перетворилось в небезпечну гру! Прожектори ворога засліплювали нас, кулемети сокоцуть без перерви, кулі як бжолі сичать. Але ми роботу свою зробили і мене дуже тішило, що я працював в обставинах, в яких працює наша імператорська японська армія не за страх — а за честь. В таких частинах, в яких я був, честь служити всякому чесному патріотіві.

“Прощаючися із полком, я дістав заслужену нагороду і прийняв її з гордістю, бо я її заслужив.”

По причинах військової цензури, частини де я був і їх позиції не були названі в цім дописі. Трохи пізнійше, за яких півроку, мої два старшини і підстаршини дістали японські відзначення, а мені прислали подяку що гарно прийняв їх відпоручника.

* * * * *

Біжить день за днем. Спокійні часи, про які я писав з початку цього допису, змінились. Ворог звернув увагу на англійський аеростат, почав думати, що звідси ми почнемо офензиву, став нас бити в день і в ночі. Стягнув до своїх частин резерви і важкі гармати і засипав наш фронт своїми — як солдати казали — “чемоданами.” Це було дійсне нещастя: де упаде, там стає така яма, що сховає козака разом з конем. Одна така бомба вдарила в сусідню хату й рознесла її до щепки, а що залишилось, спалила.

Сьогодні наші інжиніри сповістили, що робота ворожих землекопів вже загрожує нам. Я переговорив зі штабом дивізії. Був наказ зірвати в ночі наш підкоп. Опівночі ми відтягнули наші передові частини трохи назад, дали наказ, і — як грім ударив — так загуркотіло кругом і тисячі тон землі разом з людьми й деревом полетіли догори! А ще хвилину і наші частини, що були відійшли, з криком урра! урра! заняли велику китловину, що вирила міна і відчинили вогонь проти ворога, що таксамо хотів заняти ту саму яму.

Цей тимчасовий успіх не був для наших вартових частин радістю. Їм прийшлося і в день і в ночі тримати там варту під невсипущим вогнем ворога і часами по дванадцять годин бути голодними. Це був такий час, що всі чекали на наказ іти вперед або назад. Підчас цієї не дуже приємної варті, наші хлопці, щоб не журитись, почали з ворогом дрочитись. До ворожих шанців, у цьому місці було не більше як пятьдесят метрів і добре було чути як у шанцях ворога говорили.

Особливо такими нетерплячими вартовими були прапорщик Зозуля і підстаршина Очерет. Одного разу вони напхали в шинель забитого хлопця багато соломи, одягли в папаху і почали висовувати цю чупугу понад шанці і показували ворогові то в одному місці, то в другому його голову, так ніби то якийсь дозорець оглядає шанці. Австрійці зараз же засипали бідну чупугу кулями і дуже побили бідному голову, аж шматки від неї полетіли. З цього було багато сміху.

Другий раз вони висунули це чучело на верх шанців, приладили мотузочки і потягнули його вздовж шанців так, наче б воно лізло. Спо-

чатку ворог приглядався, а опісля почав з кулемета бити. Бідне чучело останній раз на мотузках піднялося і вся солома з нього полетіла. Тут уже всі досхочу сміялись, а ворожі солдати чортопхались так лаялись і по німецьки і по російськи.

Але і ворог не спить, і він любить жартувати. Раз уночі вони зробили три чучела, одягли їх в сині шинелі, винесли до дротяних загародів, положили на землю і запхали в землю патичок з білою шматою. На рано наші дозорці побачили цю штуку, думали що то правда, що солдати хочуть передатися до нас. Почали до них кричати, щоб не боялись, “бо ми стріляти не будемо. Ідіть скорше до нас!” Цілий день до них приглядались аж перед вечером ефрейтар Богоніс поліз до них і побачив, що нас одурили. Він сам мало не попав у неволю, бо там була засідка.

Тепер був час, що австрійці сміялись над нашими, що їх одурили.

Одного разу з запілля прислали нам міномета і великі до нього бомби. Ми поставили його в резервовому шанці, вложили бомбу і пустили. Бомба якось неохоче полетіла, не долетіла до ворожих шанців і десь поміж дротами упала і не розірвалась. Довший час ворог сміявся з цієї машини, що ми не уміємо бомби кидати і радили принести до них, а вони навчать нас, як треба стріляти. Наш збройний майстер цілу ніч крутився коло тої машини і вкінці навчився як кидати бомби. Він разом з кількома старшинами і підстаршинами налагодили бомбомет, вклали бомбу як слід, і пустили. Вся сотня висипала коло міномета, щоб подивитися як вона полетить. На цей раз бомба добре полетіла і трапила у резервовий блиндаж, наробила там порядного і страху і гармідери!

Наші хлопці вночі вислали до ворога записку і питали як на цей раз бомба трапила. Німці відповіли: “На цей раз добре, але просимо уважайте на неї, а як будете тікати, залишіть її в порядку і біля неї залишіть двох або трьох добрих інструкторів.”

* * *

Телефон до штаб-корпусу сповіщає, що дружина команданта корпусу принята старшою сестрою жалібницею до Червоного Хреста і зараз іде оглядати всі передові перевязочні пункти, бо чула, що там робиться анти-санітарна робота.

Старший лікар нашого полку, доктор медицини Александраянц, ще в час спокою закінчив військову военно-медичну академію; там дістав ступінь доктора медицини і був при своїй роботі авторітетом і педантом; добре розумів що вимагає медицина та як перешкаджають обставини підчас війни.

Десь пополудні приїхала ця старша сестра і, не з'явившись, як того вимагає військова етикета, до господаря полку, а попелелась відразу на ревізію. Там на її щастя тільки-що принесли раненого. Санітари стараються зупинити кров і вживають всіх засобів, аби то скорше зробити, щоб спасти життя чоловікові, а тут з'явився цей ангел хоронитель і як почне гримати на санітарів, що і то не так і це недобре: треба інструменти дезинфікувати, треба руки мити; чому раненого тримаєте на землі? де ваш перевязочний стіл?

Підійшов доктор і питає її, хто вона. А вона замість відповіді випустила свої пазурі: кричить, аж піна з рота бе, як на водопаду. Доктор

ще раз повторив свою вимогу, але тут почалася велика стрілянина на фронті і за деякий час з передових ліній несуть ранених і нанесли їх дуже багато. Старша сестра витарищала свої підсліпуваті очі й почала кидатись від одного раненого до другого. Спочатку все мила руки в йодині, опісля почала на вогні пекти інструменти. А час біжить, ранені стогнуть, кровю заливаються, а тут вона коло одного старшини пореється, а за других байдуже. Підійшов доктор і каже: “Шановна пані, ми не маємо часу тут бавитися з вами. Забирайтесь звідси і не мішайте робити нам свою роботу!” Як сич вилупила вона очі, надулась як та жаба, поправила свою косинку, і, хвалити Бога, поїхала в запілля.

За кілька день читаємо наказ по корпусу: “Старша сестра Н. Н. за працю під вогнем нагороджується хрестом св. Юрія четвертої класи, а старшому лікарю Н. Н. полку оголошується нагану за анти-санітарну працю в полку.”

* * *

За пару день почався знаменитий Брусилівський наступ і німці й австрійці після блискавичного наступу наших військ і страшного гарматного вогню відходять на резервові позиції, а в деяких місцях цей відхід перетворився в панічну втечу!

На своїх позиціях вороги залишили багато амуніції й ріжного військового приладдя. Коли ми заняли шанці ворожі, то там знайшли шість гармат, які німці забрали з Івангородської фортеці, з написом тульського імператорського заводу і цими гарматами вони довший час нас били. Всяко буває...

Тут трапився один такий случай: Наш полковий капелян зауважив, що зараз за першою лінію бою насипано багато могил цілком свіжих, а боїв вже пару днів не було. Я наказав розрити могилу, а там замість небіщика, закопано багато скринь з набоями і ручними гранатами. Розрили другу те саме, це для нас була велика і приємна несподіванка бо набоїв у нас було дуже мало.

В цей час через наші полки на рисях пішли доганяти ворога. То була наша кавалерія, яку наші солдати вітали дуже радісними салютами.

За ними пішли і ми в доброму настрою і з великими надіями.

МОЇ 75 РОКОВИНИ 1870-1945

Колеса крутяться; літа минаються... Не встиг чоловік оглянутися, як сімдесят-п'ята річниця скочила йому на плечі й почала з цілою силою душити до землі і то так міцно, що як би це було за часів Руданського, то він порадив-би: "Не трать, генерале, сили, пускайся на дно!" Але я цієї поради не послухаюся, бо я по натурі своїй належу до новітніх Запорожців і Гайдамаків, які без бою не здають своїх позицій і б'ються до загибуні! Я розумію, що я вже стою перед відчиненими дверми великого, могутнього, неминучого царства Божого і що мушу бути готовим іти з рапортом до головного Отамана стратосфери і землі! А є про що поговорити, є що оповідати, що траплялося мені за цей час пережити. Часами таке страшне, що не віриться, як чоловік це все міг пережити! Зате було і такого милого й радісного, що за один мент минулого, як би воно ожило, не знаю що зробив би і що дав би, або пообіцяв би, як би це ще раз повторилося! Відкладаю цей похід з рапортом до пізнішого часу, мені не спішно.

Гляну кругом і все перед мною славетні борці, що в рядах невмираючої слави української армії, так славетно виконали своє завдання перед мною їх діти і мої внуки, що пішли слідами своїх батьків і з честю виконали своє завдання в рядах могутньої канадійської армії в боротьбі за свою батьківщину, яка дала їх батькам захист і вільне життя та можливість виховати своїх дітей на местників ворогів України! Ну і де тут умирати, коли сповняються мої мрії і нарід наш без ріжниць релігійних і політичних поглядів з'єднується в одну організацію К.У.К? Скінчив я 75 років життя і все час від часу приходиться думка, чому це життя таке коротке, чому так рано старіється чоловік? Чи нема такої сили, яка допомоглаб ще раз чоловікові, бодай на короткий час, почути себе молодим і ужити увесь свій досвід на користь світа?

Думки такі не мені першому в голову прийшли, думають і думали про це багато мудрих голів, одні як оце я, говорю про це, а інші лише охають та ахають, шукають в книжках алхіміків і в медицині якусь таку мікстуру, щоб їх з руїни перетворили в атлетів! І в цей час, гляньте в вікно аптики, скільки там побачите вітамінів, на різне відродження? і люди по секрету один перед другим ковтають ті пігулки, але користі з них хиба бізнесменам, що продукують ці бальзами...

В старі часи те саме було, ніхто умирати не хотів, і про це один письменник написав: "Як був колись старий, старий яких сімдесят років чоловік, зігнувся як дуга, ледви крутиться по своїй хаті, борода довга, нечесана, як у старої собаки хвіст; на голові волосся, як градом побита гречка; ніс довгий, на носі дві пари окулярів, цілі дні читає чародійні книжки, варить якісь бальзами, ніщо не помагає: як був старий, після тої медицини ще старшим став!

Одного разу напав на нього одчай. Почав він палити свої чародійні книжки, повиливав всі бальзами і зі злістю закричав: "Коли вже нема сили, щоб мені допомогла, то і ти, сатано, безсильний?" Тільки він це

сказав, як затряслась його хата, в хаті запахло сіркою, гарячою смолою. Глянув старий кругом і бачить хтось величезний у червоній плахті стоїть перед ним! Глянув на нього Фавст, (так звався цей дідуган), і питає: “Хто ти такий будеш і чого сюди прийшов?” І чує: “Я сатана, той самий, кого ти кликав. Я прийшов допомогти тобі в твоїй біді. Підпиши мені свею кровю цей шматок паперу з чоловічої шкіри і я зроблю тебе молодим. А як скінчаться роки твоєї молодости, то заберу твою душу до пекла!”

Фавст перелякався, стоїть нерішучий. Тут під вікном проходила молодь на забаву. Сміються, жартують, пустують. Фавст глянув у вікно, глянув на сатану і каже: “Згода, давай перо!” Чортяка встроїв перо в його жилу і Фавст великими літерами написав своє ім'я.

В цей момент сатана голосно зареготався: ХА, ХА, ХА! Хата знова затряслась, з'явився вогонь, провалилася підлога і сатана щез...

Фавст стоїть здивований і злосний і думає собі: Дивись, чортяка мене одурив: я йому записав свою душу, він той папірець забрав і щез, ну а зі мною що? Оглядається навкруги і бачить у відрі, що тут стояло, якесь молоде обличчя; він думав що це може ще якийсь чортяка. Оглядається навкруги, нема нікого; підбіг до вікна глянув в дзеркало і страшенно здивований. То був він такий молодий. Схопив капелюха і побіг за молодою.

Що він опісля робив, ми не знаємо, бо там не були. Письменник пише, що він дуже добре бавився, а я так думаю що як він вискочив з хати то дальше дому вар'ятів не пішов.

Я до цього часу ще не тільки з чортами, а навіть з красунями відьмами нічого не мав спільного. Коли я ще був малим хлопцем, я чув що такі красуні відьми в сусідньому селі е; вони вночі коровам молоко видоюють, коням гриви перепутують і гарним парубкам голови закручують, і не тільки парубкам але й жонатим!

Одного разу нас зібралось кілька хлопців піти на те село і подивитися на ту відьму. Ми цілий день в тім селі крутились, зі всіх боків до відьми приглядалися. Одна жінка там була, що трохи на відьму подібна: вона все коло своєї хати кричала і на чоловіка сварила, чоловік її відьмою кликав, але це була не вона, бо була вже стара, і така злюча як наш пес “Сірко”, а головне — як ми не дивилися — хвоста в неї не бачили.

Хоч я з нечистою силою нічого спільного не маю, а часами як довго думаю, то все перед очима своїми як у кінотеатрі минуле бачу і то так якби це в дійсності, о тут знова було. Це мене тішить, бадьорить і дає охоту до життя і до оповідання слухачам при нагоді. От наприклад пригадується мені рік, коли ми кінчали юнацьку київську школу. Всі екзамени вже скінчили, інспектор школи забрав від нас книжки і всі приладдя для польової роботи, пляни, компаси, олівці і все інше. За три дні прийде наказ і ми станемо старшинами. Але доки це буде, нам захотілось попрощатись з батьком Дніпром-Славутою. Нема що довго думати, зібралось нас яких двадцять юнаків, всі як один, українці; запросили своїх сестер, кузинок і їх приятельок; всі охоче погодились, але в тім була біда: Коли в Канаді і Америці дівчатам вільно куди хочуть іти, і з ким хочуть — на танці, чи до театру, чи на човнах їхати — у нас в краю без

мами, тітки або старшої особи, борони Боже куди небудь дівчині піти. Ну як тут бути? Всіх мамів або тіток зі собою не візьмеш, і яка б це була забава? От ми на нашому мітингу вирішили запросити на цю прогульку як почесну гостю одну підстарковату дівчину, яких сорок п'ять років. Дівчина була дуже добра, любила товариство хлопців, і слухала як вони їй про любов брехали. Біда була лиш у тім, що вона була дуже негарна: лице веснянками поспане, маленький бараболяний ніс, ріденьке, в дві тоненькі кісочки волосся заплетене; голос мала тоненький а сама з обох боків як дошка. Довго ми її не просили; наші дівчатка їй наворожили, що вона буде мати добрий час і що якийсь чародій її заворожить! Біда була друга, що ніхто з юнаків не хотів бути жертвою — її кавалером. Довго ми шукали і знайшли двох: один вірші писав, а другий мотили збір-рав! Ми обіцяли за них всі видатки заплатити і за човни, і за їжу і за візники. Той, що вірші пише, скоро погодився, а той другий, як побачив свою дівчину, давай тікати. На силу ми його спіймали і на човен посадили. Хлопці сіли на весла, і руля, почесного гостя посадили на самому носі передового човна, щоб вона своєю красою не псула настрою; дівчатка сіли там, де їм найкраще смакувало, були і такі, що щоб їм не пропонували, все їм не до смаку було. Ми їх під догляд почесного гостя передали, а та скоро з ними зробила лад! Тільки виїхали насеред Дніпра, як залунала пісня: “Реве та стогне Дніпр широкий. . .” і та пісня луною полетіла по правому березі Дніпра, де стояла велика гора а на горі столітні горіхи, дуби, смереки, і на лівому березі широка низина гень геть аж до Чернигова. Ідемо, співаємо, жартуємо, на одному виспі зробили привал, вискочили з човнів, бавимось, жартуємо і що привезли зі собою, передали нашому гостеві і просимо нас цими дарами обдарувати. Вона це з успіхом виповнила і всіх нагодувала, а в першу чергу своїх кавалерів, які їй такі компліменти говорили, яких вона ніколи не чула і певно більше не почує.

Наїлися, почали в перегони гуляти, в сліпу бабку, в гуси, в пльоткарку та інше. Час став пізний, вже пів до півночі, а нам треба о півночі бути в школі, бо як на час не прийдемо, то ще і в холодній посидимо.

Сіли знова на човни, трохи позмінювали своїх сусідів і з піснею: “Ой у лузі червона калина,” поїхали назад до берега. . .

Радісно серце бється, весла ріжуть хвилі, пісня все голоснійше, все краще тішить і нас і Дніпро, а як є ангели на небі, то і їх. Коли їхали коло Видубицького монастиря, то звідтіль все, що живе, вийшло слухати старі запорожські пісні. Кажуть, що сам ігумен, старий полковник з турецької війни (як його дружина померла, він в монахи пішов), коли тепер почув, що козаки старі пісні співають, вийшов послухати і все губи шепотіли і пісню з козаками підтягували.

От уже і беріг. В першу чергу посадили нашого інспектора з її хлопцями на візника, а вона на прощання з радості поплакала, всім нам руки стискала і обіцяла цей вечір ніколи не забути, такий він був для неї урочистий. За візника ми заплатили, вони поїхали, а ми все на них дивилися, доки з очей не згубили. Опісля поїхали ті, що мали з собою гроші, інші на трамвай, а решта пішки. Ідемо, а у всіх невільно сльози закрили очі і кожен шепче: Прощай Батьку, прощай Славуто, може востанне ми тебе бачимо. Але це був мент. За хвилину ми вже не сумували, бо де тут

сумувати, коли на серці така радість, що коло тебе беться таке саме серце що хоче любити.

Вечір минув; ми вже в школі, не спізналися ні на хвилину, і зараз пішли спати і захропіли на всі музичні ноти, пригадуючи собі тих милих, з якими прощали Дніпро.

А от другий спомин. Я уже комендант полку підчас першої світової війни. Два тижні ми стояли без відпочинку в шанцях на Гуцульщині в околицях села Жабе. Приїхав наш начальник дивізії, генерал Мілянт, і наказує відійти на відпочинок яких три милі від позиції і сам поїхав зі мною, щоб показати таку красну і безпечну поляну для відпочинку. За кілька хвилин я оглянув свій участок. Дійсно з боку природи урочистий хоч малою його, кращого не знайти, тут тобі на кручах гори, ліс зелений, під горою озеро синьо-зеленої краски, тишина, лиш пташки співають. Дивиться на мене генерал і каже: “Це, пане полковнику, вашому полку гарний буде відпочинок за чудову роботу. Тут будете не менше як три дні.

На це я відповів генералові: “Добре, кажу, це місце, але дивіться, які кругом ями. Мені нагадує, що сюди і важкі гранати летять на відпочинок.” Генерал усміхнувся і каже: “Будьте спокійні і за себе і за полк; ці ями залишили австрійці, коли копали бараболу.”

Не встиг він це сказати, як чуємо, свистить, реве і летить знайомий подихом великий знаряд; за ним другий, третій, стогне повітря, стовпи землі, чавуну і свинця полетіли на всі боки. Стало моторошно. Ще щастя, що полк їв обід і залишився там де він був. Мій генерал зблід, оглядається кругом, шукає місця спасення: повернув коня і стрілою полетів до штабу. Тут я ще раз переконався, що як вибираеш місце на відпочинок, то не дивись лиш на красу природи, а сам або через своїх старшин провір чи дійсно та, чи інша позиція добра.

Вечером ми відійшли на дійсний відпочинок, але цілком на інше місце, яких сімнадцять кілометрів від позиції. Там розташувались і гарно відпочили; помились, поголились і чекаємо на новий наказ. На третій день я дав наказ сурмачам заграти збір полку. За хвилину сурма грає: слухайте всі, в колону збирайтесь до походу! Увесь табор, який здавалось спав, прокинувся, як ті муравлі зі всіх кінців повисипались і спішать на свої місця. Старшина на ходу одягає шаблі, козачня перекидає через плечі складки і стає за козлами своїх рушниць. Кіннота сідає коні, обозні запрягають коні до возів. Мені підводять мого улюбленого коня “Ольгерда”; він чорний, як крило крука; на чолі біла зірка; виглядає як вилитий зі сталі: ноги тонкі, груди широкі, очі вогнем горять; правою передною ногою бе по землі з нетерплячки і дивиться на руку господаря, чи приніс йому цукру який він так любить. Оглянув я, чи добре все припасоване і чисте, сідаю на коня і їду до зібраних людей. Кінь цілий час танцює, бо він чує, що на нього дивляться тисячі очей!

Тільки я виїхав на майдан, як чути команду мого заступника підполковника Дунаєва: “Слухай, панове старшино! Вправо глянь!” Повернув коня і летить до мене на зустріч з рапортом. Музика грає полковий марш. Краса та й годі! Козачня відпочила, один від другого кра-

щий; очі їх впились на свого коменданта — який буде наказ, бо не знають чи цей сполох для перегляду, чи до бою. Галопом під'їхав до правого крила полку, відсалютував полковому прапорові, привітав увесь полк, подякував за минулу службу і підбадьорив на будуче, доїхав до лівого крила, дав команду: “До церемоніяльного маршу по сочням, кроком руш!” Сотня за сотнею пішли і я відпустив їх на відпочинок.

Такий спомин для старого командира це живучий бальзам на незагоєні рани. Я гадаю, що як би старий служака лежав слабкий у ліжку і почув ці гасла, то ніяка сила його не стримала б: він вискочивби до проходячої частини і на ціле горло крикнув: “Хлопці, я з вами, не забудьте мене!”

А от ще один спомин: Шестого грудня, день святого Миколи, день ангела голови Угорщини, адмірала Горті. Він запросив увесь дипломатичний корпус до царського палацу на равт; запросив і нашу дипломатичну місію. Це перший раз в історії, щоб українську місію нарівні з сильними державами запросили. Точно осьма година вечера. За нами приїхало чудовне авто, щоб повезти до царського двірця. Я, дружина, донечка, радник і секретар сідаємо і їдемо по чарівних вулицях угорської держави. Переїхали міст і ми вже в Буді, старому осідку угорських володарів. Велике число автомашин, колясок, фаєтонів, карет, витянулись в одну лінію. На дворі ясно, як в день; все горить тисячами чудових світел, карета за каретою під'їздить до дверей палацу і запрошені гості входять до замку. Під'їхав і наш візник, виходимо з авта і йдемо до середини. Зараз у передпокою стрічає нас ад'ютант господаря, офіційно вітає, помагає зняти з себе зимове убрання і просить піднятися по сходах на другий поверх; музика цілий час грає стрічний марш. Почавши від долини до самого верху, стоять як вилиті з бронзи мадяри в історичних костюмах самих старих часів. Тут перед вами історія Угорщини. На самому поверхові стрічає нас сам пан адмірал Горті, вітає і знайомить зі своєю дружиною. Сяля вже переповнена гістьми; скрізь гуде як в улію; розкішні убрання жінок, генеральські мундури, міністерські фраки, хрести, медалі і тут же кардинальські пурпурові мантиї і скромні ряси священиків, образ дуже цікавий. Чуємо різні мови, веселі настрої у всіх.

Я був в уніформі української армії і це багатьох цікавило, бо такий уніформ рідко хто бачив. Всі питають, якої держави отой представник. Я цим тішуся, бо це так само наша пропаганда.

В дев'ятій годині запросили всіх до величезної салі на концерт трьох артистів. Перша відома артистка, трохи вже застара, відспівала арію з опери “Тоска”; за нею грав на п'яно кудлатий мадяр якусь патріотичну мелодію, і останній віртуоз грав на скрипці мадярські національні пісні. Рясними оплесками закінчили концерт і всі пішли до їдальні, де були приготовані величезні столи завалені їжою “ала фуршет,” тобто кожен собі на тарілку брав, що хотів, відходив від стола і їв. Це був момент де офіційна сторона бенкету була відкинута і кожен робив все для своєї потіхи. В одинадцятій годині знов заграла музика і гості почали відїжджати до домів.

В 1924 році ненаситна дипломатія заставила Угорщину зірвати з

Україною дипломатичні зносини і наша місія опинилась на роздорожжю. Куди їхати, що робити? На прощання зайшов я до англійського посла; він, як звичайно англійці, був дуже чемний і спитав: “Куди ми тепер поїдемо, що будемо робити?” Радить мені їхати на відпочинок до Канади, де є чудове поле на польовання, на рибну ловлю, взагалі на ріжний спорт. Я в душі усміхнувся: мені треба притулку для життя, а він мені пропонує спорт!

Добре, кажу, це дійсно добрий вихід. Я поїду до Канади, а ви напишіть мені перепустку. Він охоче це зробив і ми всі опинились в Канаді.

В Канаді всяко мені було і чого тільки не робив, а все таки дякую англійському послові за пораду, і його пропозиції використую, бо як їду з відчитами, то при нагоді і качок стріляю, і за дикими курми бігаю. Ловив великих щупаків і зі своїми приятелями там же на березі ми їх варили і з апетитом їли, хоч правду сказати, вони дуже димом смерділи!

Тепер вкоротці напишу як мої 75-ті роковини люди святкували і як мене тішили своєю пошаною до мене і заставили моє серце радісно битись. Про це дописувачі вже дуже гарно описали в українських і англійських часописах. Я лише напишу так, як воно вдійснотсі було. Пічну зі свята в Українському Народному Домі в Торонто.

Другого грудня, десь коло 8-ої години вечером, приїхала за нами кара і кажуть, що нас дуже хоче хтось у Нардоному Домі бачити. Нема що довго думати: сідаємо в авто і їдемо. Коло самих дверей Народного Дому стрічає нас пан Кунікевич і просить зайти до середини. На сходах і в передпокою добрий гурток симпатиків, які дуже щиро нас вітають і разом з нами йдуть до їдальні. Дивимось і дивуємось, з якої причини столи так пишно накриті і заставлені ріжними смачними стравами, з яких такий солодкий дух іде, що за саме серце хапає; так хочеться скорше цей дух не тільки нюхати а і їсти.

Голова цього свята, пан Кунікевич, мій старий приятель, просить всіх присутних засідати за столи де хто хоче, а мене і дружину посадили в середині стола і коло нас сів пан Кунікевич.

Коли вже всі присутні сіли, дивимось, а через двері, що ведуть до їдальні, іде громадка дівчаток в розкішних українських уборах, з віночками і стрічками на головах, намистами і бусами на шиях, і несуть величезний торт-хліб під проводом своєї учительки рідної школи, пані Гайовської. Ідуть і співають кантату уложену панею Гайовською, на честь мою з нагоди 75-ої річниці мого життя. Всі присутні встали і співають нам “Многії літа.” Як скінчили співати, одна з дівчаток просить мене від імени всіх присутних, прийняти цей хліб на памятку, а друга дівчинка передала моїй дружині подарунок: фляшку парфумів. Всі присутні плещуть, а я з радістю і подякою стискаю рученятка моїм маленьким приятелькам.

Тут чуємо голос пана Кунікевича: “Панове, ми сьогодні вітаємо у себе нашого дійсного приятеля, пана генерала Сікевича, який хвала Богові, скінчив 75 років життя.”

Він пригадав, що в 1937 році в цій самій галі було відсвятковано ювілейне свято генерала, який справляв свій 50-літній ювілей вступу до

армії і 20 років праці на українському полі і за увесь час все іде тими шляхами з якими приїхав до Канади: всі за одного, один за всіх; за Україну без різниці релігійних і політичних переконань. Він до цього часу не збочив ні вліво ні вправо. Честь і слава йому. Тому організація що гуртується при Народному Домі ставить собі за приємний обов'язок відсвяткувати цей день так урочисто.

Тоді попросив всіх присутніх споживати, що є на столі; сам він разом з дівчатками і їх учителькою запалюють свічки на торті, а їх є аж 75. Образ чудовий; світла в галі згашено а залишено лиш одно світло. Горять 75 свічок на торті, очі всіх на цих зірочках.

Тут знова голос пана Куниквеича: “Пане генерале, 75 свічок нехай нагадують вам ваші літа і як ці свічки горять, так за ті роки горіло і ваше життя і от ці свічки догорають а, щоб ваше життя разом з цими свічками не догоріло, ви мусите одним подухом згасити їх всіх, щоб вони не догоріли до кінця.”

Ця пропозиція поставила мене в дуже прикре положення: де я наберу того духу, щоб враз згасити ці свічки? та це просто неможливо! Ну, хоть лягай і умирай! Але тут блиснула мені думка і я кажу: “Коли я був на війні і треба було розбити ворожі сили, я цього сам зробити не міг, і тому кликав всіх старшин і козаків і ми разом з ними здобували славу і собі й війську. Тому і тепер я кличу вас всіх ставати кругом стола і по моїй команді: слухай, раз, два, три, як один дмухніть на цей вогонь!” Так і зробили і як дмухнули, бій виграла, свічки як одна всі згасли. Той подув був такий сильний що, не тільки свічки, а й сам хліб мало не полетів зі столу. Світла в галі запалили і довге рясне “Слава!” залунало по всіх кінцях їдальні. А гості за столами докінчували кулінарні страви жіночих рук.

Підчас перекуски тостмайстер попросив до слова паню Гайовську, яка пригадала нам, що як ми приїхали в 1924 році до Вінніпегу, то там в Народному Домі зробили для нас урочисте прийняття і на цім прийняттю вона, яка в той час ще була така сама мала як ці присутні дівчатка, радісно вітала свого українського генерала, який в той час тільки що приїхав з поля бою за Україну і тепер сидить серед нас в генеральським уніформі з бойовими відзнаками на грудях і шиї. Ці хвилинки глибоко залишилися в моєму серці. Вона просить Бога, щоб Він ще продовжив вік генерала на многії літа.

Після її промови, знаменитий диригент, пан Мостовий, встав і попросив всіх заспівати: “Ой у лузі червона калина.” За хвилину загреміла по цілому Народному Домі ця люба пісенька, в яку співаки вложили всю свою душу. Та пісня всіх зачарувала; за нею пішла друга, третя, і стало весело всім і радісно на душі.

Попрошений до слова редактор Українського Робітника, пан Гетьман, дуже яскраво і гарно оповів і пригадав, як він разом зі мною борюся в рядах гайдамаків в 1918 році під Барвінковим, Славянським, Микитівкою, і далі.

Опісля говорив пан Іван Бодрук: Тут він згадав перші дні нашого знайомства і спільної праці на фермі почавши з 1930 року, і як учив нас

рубарб рвати. За ним говорив адвокат Орищак. В коротеньких, але розумно придуманих словах вияснив свою радість, що він є присутнім на сьогоднішнім святі старенького генерала, що тут він ще раз переконався що за Богом молитва, а за громадою праця ніяка не пропадає, і він дякує громаді, що його на це свято запросила.

Накінець встає пан Кунікевич і передає ювілятові подарунок — 75 долярів на памятку за кожен рік життя.

За це все я висловив всім подяку, а зокрема жінкам за таке щире прийняття, і побажав дочекатися волі для нашого народу у вільній соборній Україні!

Монтреал, Кве. Як святкували моє свято в цім місті, є все гарно описано в Українському Голосі. Від себе додаю лиш коротенько: 9-го вересня, в неділю, в 10-ій годині, рано, в православній церкві, переповненій молящими, хор співає артистично під диригентурою пана С. Магальяса. О. протоєрей Слюсар капелян, в святочних, різкішних ризах, виходить перед царські двері і просить мене і мою дружину на середину церкви і стати перед олтарем. Колись в 1897 році в січні місяці ми так само стояли перед царськими дверми, коли вінчались. Тільки ми стали, як прапорщики стали по обох боках з розвинутими прапорами.

Серце від радощів мало не трісне, настрої не піддається описові. Якесь надзвичайне почуття; в горлі щось таке, що перехоплює дух і на очах радісна але непослушна сльоза, а думи, думи як ті джмелі, перевертаються все в голові і серці. Святочна Служба Божа, чудовий хор, повна гармонія присутних, все доповнювали одне другим. Молебень кінчився, о. протоєрей підносить високо золотий хрест догори і каже: “Во імя Отця і Сина і Святого Духа! Осиніть себе, ювіляти, і присутні хрестним знаменем!” Церква затихла, набожно кожен наложив на себе хрестне знамя, чути як муха коло вікна беться. Всі стоять і слухають золоті слова золотоустого портоєрея Слюсара. Треба було б ці слова записати стенографічно, бо з цих золотих слів не можна було б викинути ані одного слова, які горіли в красках зірниць. Отець Слюсар описує про мою роботу в полі, в громаді, в родині, звертається до моєї дружини і складає їй заслужену подяку за її працю зі стареньким своїм чоловіком; описує її як жінку, маму, бабуню, громадянку, християнку. Дружина моя в надзвичайному релігійному екстазі, як молода заливається краскою лица і діамантовими сльозами подяки.

“Нехай Господь вам допоможе на вашій славетній дорозі до кінця вашого життя, і нехай Він продовжить це життя до того часу, доки сили буде. АМІНЬ!” Він зараз передав мені і дружині на святому дискосі святий хліб — просфору.

В цей час з хорів понеслася чудова композиція: “Боже, Великий Єдиний!” Це був шедевр пісні.

В цім радіснім настрою ми пішли на долину до галі де на нас чекали парафіяни.

Понижчий опис святкування моїх роковин у Монтреалі подаю з Українського Голосу:

ВШАНОВАННЯ 75-ИХ РОКОВИН ЖИТТЯ ГЕН.-ХОРУНЖОГО В. СІКЕВИЧА У МОНТРЕАЛІ

В пошані за воєнно-політичну та громадсько-суспільну працю

Щоби віддати заслужену пошану за воєнно-політичну та громадсько-суспільну працю, котру поклав для визвольних ідей українського народу генерал-хорунжий В. Сікевич, комендант Першої Станиці СБУВ хор. В. Демянчук, в імени цілого членства станиці, звернувся до місцевого відділу КУК з писемним відношенням, аби всі його складові організації зарядили заслуженому нашому діячеві урочисте прийняття, сполучене з 75-ми роковинами його життя. Відношення це знайшло для себе гарячий відзив, після чого в порозумінню з ювілятом місцевий відділ КУК видав оголошення, що генерал-хорунжий В. Сікевич прибуде до Монтреалу і дасть по всіх його складових угрупованнях ювілейні відчити.

Такі відчити відбулися дня 5-го вересня, в самий день уродження, в т-ві "Просвіти" ім. Т. Шевченка на Пойнт Сен Чарлз, дня 6-го вересня, в залі Української Православної Громади у Монтреалі, і дня 7-го вересня у монтреалській філії УНО. На всіх цих відчитих шановний ювілят та його дружина знаходили для себе від патріотичного українського громадянства щире відношення та глибоку пошану. Всім присутнім, що бажали мати для себе на пам'ять останній твір зо споминів минулої збройної боротьби за Україну, шановний автор-ювілят подавав за автографічною допискою. Всі привезені ним книги розійшлися з великим попитом.

В молитвах за віру і нарід свій

Дня 9-го вересня у неділю рано, шановний ювілят з дружиною прибув на молитву до Української Православної Церкви, щоб помолитися за нарід свій, за його волю і долю. Прибув, щоб виказати всім громадянам, яким повинен бути правдивий український патріот і діяч, та на кого він повинен у сучасний тяжкий мент національного життя українського народу покладати свою надію.

Тут після відправи св. Служби Божої, під стягами Першої Станиці СБУВ, котрої почесним членом є ювілят, високопреподобний протоерей о. В. Слюзар перевів урочистий молебень закінчений одушевленим відспіванням багатоліття та піднесенням святої просфори. Під стягами стояли — комендант станиці хор. В. Демянчук і стр. П. Романюк. Після молебня, всі присутні увійшли до парафіяльної зали і тут від громади доручено було ювілятові живі квіти та устами гарної сумківочки панни Катрусі Колісник в асисті панни Євгенії Гриців, що убрані були в гарні українські строї, було зложено щире привітання та побажання сил і здоров'я для продовжування його праці. Таке саме побажання склав і голова громади п. С. Гайдичук і доручив йому від громади скромний подарунок.

Ювілят дякував за все і присвятив присутнім довшу промову для тих, які ізза праці не мали змоги бути на його відчиті. Його промова проймала бадьорістю і твердою вірою в непереможні сили українського народу та його світле майбутнє і закінчилася відспіванням "Не пора."

Урочисте прийняття

Тогож самого дня 9-го вересня в 3-ій годині по полудні в залі монреалської філії УНО зроблено було заходами місцевого відділу КУК урочисте прийняття для ювілята і вручено йому Почесну Грамоту. Обширна зала уставлена була гарно прибраними столами, за котрими сиділо патріотичне громадянство зо складових організацій КУК, прибувше за спеціальним запрошенням, і ждало ювілята. При входових дверях вишикувалися ряди Бувших Українських Вояків зо складу місцевої “Стрілецької Громади” і Першої Станиці. По хвилі залунали оклики “Позір!” і внесені були стяги “Стрілецької Громади,” Першої Станиці СБУВ і прапор т-ва “Просвіти” ім. Т. Шевченка. Всі вони були на призначених місцях, почім у супроводі прот. о. В. Слюзара, поручника У. А. увійшов ген. В. Сікевич з дружиною, а прийнявши звідомлення від голови “Стрілецької Громади” п. Г. Гиса, та команданта Першої Станиці СБУВ хорунжого В. Демянчука, привітав присутних і зайняв за столом призначене йому почесне місце. По правій та по лівій його стороні заняло місце Бувше Українське Вояцтво зо згаданих двох станових організацій, котре гордо виказувалося припнятими на грудях всіма своїми бойовими й пропамятними відзнаками. Повна проречистости й пошани картина розпочата була новою дією свята урочистим прийняттям ювілята, котре започаткував вступним словом командант Першої Станиці СБУВ, хор. В. Демянчук, який виказав причини і наслідки, що спонукали все патріотичне громадянство української кольонії міста Монреалу разом з творцями “Новітньої Історії України,” організованими у станових організаціях, вшанувати цей урочистий день. Закінчив побажанням високодостойному ювілятові та його родині довгого віку й щастя.

По нім з привітною промовою виступив голова місцевої “Стрілецької Громади” і в імені всіх її членів побажав ювілятові з родиною здоровля, щастя і многих літ, виказуючи при тім високе моральне значіння такої урочистості, як на місцеве українське громадянство, так і на хід цілої української справи. По цій промові виступили представники місцевих молодечих організацій й устами молодої членки “Просвіти” ім. Т. Шевченка, що гарно прибрана була в українському строю, привітали ювілята і обдарували його китицею живих квітів.

Голова місцевого відділу КУК п. Андрій Гукало виступає на передне місце перед ювілятом й ознайомлює його що за прикладну працю в ділянках военно-політичної та громадсько-супільної діяльності, складові організації місцевого відділу КУК обдаровують його “Почетною Грамотою.” Грамота була виготовлена у найкращій графічній майстерні у старовинному українському стильові з староукраїнським письмом. Верхня частина вірзеркалювала княжу добу, нижня — новітню добу українських визвольних змагань. Над наголовком красувалися регалії українського війська запорізького на темному жалібному фоні з увидатненням ясного тризубу. Під текстом грамоти уміщені печатки станових організацій та печатки угруповань, що входять у склад КУК з підписами провідників. Цю грамоту високодостойний ювілят приймає з побожністю і з великим піднесенням дякує за честь, яку він бачить для себе від монреалської громади та за признання, виказане йому дорученою грамо-

тою. Після вручення грамоти, впр. о. В. Слюзар підносить тост за здоровля Й. В. Короля Юрія Шостога, п. А. Гукало — за Канаду й Український Народ, п. Г. Гис — за ювілята. Проголошення тостів закінчено багатолітнім і приступлено було до перекуски.

Підчас перекуски промовляли від угруповання УНО п. Д. Мацелюх, від угруповання т-ва “Просвіти” п. О. Карплюк, від угруповання Української Православної Громади — п. С. Гайдичук. На просьбу ювілята між промовами відспівані були пісні “Ой у лузі червона калина,” “Ой та зажурились,” “Ой видно село” й інші, а в міжчасі попрошені були до слова: п. Лямар з УНО, пані д-ка Л. Слюзар, членка Першої Станиці СБУВ і учасниця Визвольної Збройної Боротьби за Україну й пані О. Басова. Всі вони висловили шановному ювілятові щирі побажання доброго здоровля і довгих та щасливих літ.

Повний радости та задоволення ювілят висловлює подяку всім учасникам свята, всім організаціям КУК та всім українським громадянам, що працюють і живуть для свого народу і його щастя, та в кінцевому своєму слові закликає держати єдність, яку він перед собою бачить тепер, і ніколи її не розривати, бо цього вимагає справа життя нашого народу.

Голова відділу КУК, п. А. Гукало, передає йому від всіх угруповань ювілейний дар і вся громада закінчує урочистість відспіванням “Не пора” і “Боже щастя йому.”

Слід зазначити, що в часі відспівання “Не пора” до урочистості менту віддавала почесний салют сама природа. В цю хвилю на честь заслуженого воеводи війська українського не ревіли гармати Вільної і Соборної Української Держави, але на знак скорого її відродження та сили заблисли блискавки і вдарили громові стріли, приносячи за собою теплий і лагідний дощик, котрий неначе силувавсь обмити в атмосфері українського життя ту погань та нечисть, якою обкидали нас наші вороги.

Слідкуючи за подією дня, приходимо до висновку, що в цей мент українського життя, чинність місцевого відділу КУК, спрямована на віддачу пошани воеводі Збройних Сил Самостійної Української Держави, заслуговує на признання, бо відсвіжило нашу світлу минувшину з часу відродження нашої держави; зцементувала дух і єдність патріотичного громадянства і організацій; виказала нашу силу і можливість працювати для одної спільної мети. Пройняті тим духом, всі присутні цього свята прощали ювілята гучною піснею “Отамане, отамане, о ти батьку наш, ми з тобою на ворога підемо всі враз...”

Звітовик.

Торонто, Онт. Організація УНО і УСГ. В суботу, 1-го березня, десь коло пів до десятої години вечером, приїхали до нас голова Стрільцької Громади, пан Конобій, і пан Брик, і просять зараз поїхати до їх домівки, де зібрались їх приятелі і хочуть разом випити шклянку чаю або кави. Як ми не крутились, що вже пізна пора, нічого не допомгло. Сідаємо в авто і за пару хвилин ми вже коло домівки. У дверях стоїть голова К. Е. на схід, пан В. Гультай, і голова У.Н.О., та й просять нас зайти до сере-

дини. Двері навстіж відчинились і сотки голосів наших орлів-козаків стрінули нас козацькою піснею. Юрба народу все більше і більше заповнює галю і стають з обох боків столів, очі всіх звернені в наш бік. Серце радісно беться, що ми знов серед своїх друзів, а думка за думкою летить і здається мені, що то сон... Оглядаюсь на всі боки і скрізь бачу радісні обличчя козаків і жінок. Невже я знов серед свого війська? Не втерпів і голосно, як на фронті привітав всіх: "Здорові були, славетні козаки, славетної української армії!" Громове "Слава" залунало кругом; це було відповіддю на привіт. Довго лунає ця слава в мурах домівки. Тут я знов крикнув: "За волю, за Україну слава!" Ще голоснійше залунала "Слава!" А я все оглядаюсь і здається мені, що от-от і коня мені підведуть і шаблюку в руку дадуть!

Але в цей момент пан Гультай бере мене під руку а голова стрілецької громади мою дружину і серед голосної "Слави" підвели нас на середину головного стола. Скинули плащі і сіли на призначені місця. На столі великий торт, стоїть чудовий букет квітів а по цілому столу тарілки з сендвічами, тісточками, а жінки і дівчатка наливають каву і чай. За хвилину встає пан Гультай і звернувшись до всіх каже: "Сьогодні з нагоди 75-ої річниці нашого українського генерала Сікевича ми зібрались тут, щоб відсвяткувати це веселе і радісне свято разом з ювілятом. Многії йому літа!" Всі встають і співають, а як закінчили, знов громова "Слава!" залунала. Тепер, каже тостмайстер, сідайте і споживайте, що стоїть на полумисках на столі; їжте, щоб мали сили вислухати ораторів, а їх буде чимало. Ідять люди, бо смачне, а люди голодні, вже десята минула; це добра пора, щоб перекусити.

Ще трохи, і знова п. Гультай кличе всіх до послуху. Все стихло. Він оповів про сучасне становище світа і освітив мою роботу за час мого життя, а там покликав до слова паню С. Савчук. Вона то дійсний між жінками золотоуст! Її промова ллється чудовими споминами, літературною мовою, фактами, рішучістю і авторітетом. За нею говорив пан Павлик, пані Мочернюк, пан Кавун, пан Конобій і дехто з молодого покоління, недавніх учасників останньої війни. Всі уложили на мою честь пеани і своїми сердечними промовами зворушили мене.

Після цього пан Конобій передав моїй дружині китицю чудових квітів, а мені чек на сто п'ятьдесят доларів, як дарунок від організації УНО і її братніх суспільників.

Гремить "Слава!" на мою честь, яку довго не міг стримати пан голова цього бенкету.

За хвилину чую п. Гультай кличе мене до слова. Встаю радо, оглядаюсь на всі сторони і по досвіду своєму бачу, що громада схухачів є вже трохи перемучена промовами і треба дати їм пару хвилин передишки. Тому звертаюсь до пана тостмайстра і кажу: "Коли збереться гарний гурт приятелів, які хочуть випити чарку доброго вина, то ви зверніть увагу з якою нетерпливістю вони чекають на це, з якою любов'ю дивляться як то вино шумить, пиниться в шклянках, який чарівний дух від нього іде, і з якою любов'ю вони ці шклянки підносять до своїх уст і пють цей, що їм здається, нектар з захопленням, після першої; з такою самою приємністю пють другу, а коли черга підходить до десятої, то гляньте

де ділася любов до цього вина і бажання його пити. Те саме з промовами: коли на бенкетах говорить перший оратор то який би він не був оратор, його з захопленням всі слухають; так само і другого; а вже третього менше, а четвертого ще менше; а решту то хіба ті, що близько сидять то мучаться і як не слухають, то удають що слухають, а решта спить; дивляться на годинники, виходять курити... От тому, коли ви зараз мене покликали до слова як останнього промовця, і хоть старі римляни казали, що кінець діло вінчає і людям вже легше стає, що муки їх кінчаються, все таки я хочу говорити до тих людей, які ще можуть слухати і тому, як тим, що пили вино, треба витверезитися, щоб зрозуміти привкус вина і на далі, так і замореним слухачам треба освіжитися, щоб могли далі слухати, а щонайкраще дати спочинок змученим нервам. Це пісня і то гуртова. Тому прошу пана тостмайстра дозволити всім присутнім заспівати: "Ой у лузі червона калина!"

В момент скочив на рівні ноги наш улюблений диригент, п. Мостовий, і своїм чудовим голосом почав, а всі присутні підхопили і полилась пісня "а ми її, люблю, та розвеселимо..." Ой що то був за спів! Чудесне!

Як скінчили, заспівали ще пару, і як який чародій, так ці пісні вернули присутніх до їх гарного настрою; очі у всіх вогнем радості горять, груди високо підіймаються і з приємністю хапають повітря!

"От тепер, кажу, я беру на себе приймний обов'язок подякувати вам всім, що ви не забули про мене старого і хоч я вже дуже старий а все таки умирати ще не хочу і головному Комендантові світу кажу, що мені ще не час умирати коли мій нарід у неволі. Дай Україні волю, соборність, незалежність, тоді я сам до Тебе піду і хвалу Тобі принесу, а тим часом чекай!" Накінець згадав про всіх тих, які за Україну життя своє зложили, побажав молоді йти слідами своїх батьків старих і новітніх запорожців, і всім разом без різниці релігійних і політичних поглядів стояти на охороні прав многострадалного народу України. Закінчив словами: "Нехай живе на віки вічні наша любя Україна! Ще раз спасибі Вам всім, які не забули про свого старого борця за Україну! Хай Господь допоможе Вам на всіх ділянках Вашого життя!"

Віндзор, Онг. Православна громада і громадяни, що гуртуються в "Просвіті" разом з своїм парохом отцем Галицьким запросили мене на спільний обід до громади. Коли ми прийшли до галі, вже там було багато людей; жінки не жалуючи своєї праці, зі всіх кінців зносять на столи багато всякого добра. Великі накриті білими як сметана скатертями, на середині найдовшого стола лежить чудовий хліб, з 75 свічками. Отець Галицький просить всіх зайняти свої місця так як на карточках написано. Присутні скоренько познаходили свої місця і разом з пан-отцем прочитали молитву і сіли їсти. Просити їх їсти ніхто не відважився, тому що кожен тут був сам господарем і його просити не треба, смачні потрави самі до себе просили кожного присутного, щоб попробував, яке то смачне. Як полумиски, на яких хвилину тому лежали копиці пирогів, голубців, ковбаси, курятини з ріжною яриною, городиною і салатою, тепер опустіли, господар в коротких річевих словах пояснив причину цього спільного обіду, і попросив до слова голову жіночої організації, паню добродійку Галицьку.

Пані Галицька, це з роду талановита ораторка, має свою чутливу натуру, пересякла любовю до свого рідного, в горячих сентиментальних словах оповіла мою біографію і працю почавши з березня 1917 року. Вона пригадала присутнім, що наш ювілят походить зі старого українського роду, по діду — професора Київської духовної академії Петра Могли Смолодовича, по батькові — предсідникові суду мирових суддів у Тараші на Київщині. Він закінчив у Києві третю класичну гімназію і київську юнацьку школу. До революції служив в російській царській армії аж до посади коменданта 36-ої армійської бригади, де керував 6, 10, 15, 54 полками; був три рази ранений і причислений до комітету ранених. Коли почалась революція, він зараз же перейшов на службу України й українізував свої частини, звів їх в другий запасовий український полк і з цими частинами охороняв участки, де панувала анархія. З березня 1918 року призначений був першим командіром третього гайдамацького полку, а опісля комендантом славянської групи і з цими частинами очистив увесь донецький район від ворожих впливів і на кордоні козачої землі дончаків вивісив наш рідний жовтоблакитний прапор, на якому з одного боку був образ архистратига Михаїла, а з другої наш герб, і тим фактично відділив Україну від чужих земель. При гетьмані був комендантом Черкащини, а з 6-го грудня 1919 року призначений був головою дипломатичної місії на Угорщині.

З 1924 року він уже в Канаді. Нема ні одної оселі в Канаді і Америці, деб наш генерал не виголосив свої патріотичні промови.

“Сьогодні, пане генерале, наш гурток дуже радіє, що має можливість вітати вас в день вашого ювілею, як одного з тих, що не вагався повстати за волю України!”

“Слава! Слава!” залунало кругом і громові оплески тривали кілька хвилин.

Опісля говорив голова КУК, пан Чаборик. Це людина військова від чуба до пяток, стрункий, спокійний, зрівноважений, на кожне питане дає обгрунтовану відповідь; рішучий; певно в рядах армії, де він служив, був добрим служачою! Вітає мене як стрілець стрільця, без ріжниць ранги, бо в стрілецьких лавах почавши від самого старшого до наймолодшого, мусить бути одна мета: чесно виконати доручене завдання, бути самому чесним і своїх соратників вести тими самими шляхами; ніколи не ухиятись, не дивлячись на ніякі перешкоди. “От такоко чоловіка ми маємо перед собою і радо його вітаємо в день його ювілею,” каже пан Чаборик.

Опісля взяв слово о. Галицький. Це один з тих імігрантів в Канаді, який після закінчення вищої освіти в Чернівцях на Буковині і професорської праці в гімназії, покинув рідний край; не міг знести неволі своєї нації і поїхав за море, шукати кращої долі і ширшої праці. Почав він свою працю спочатку в майнах в Бритиш Колюмбії, а підчас відпочинку вів свою національну роботу серед своїх краянів в поширюваню любови до України. Про нього і його роботу довідались свідомі українці в Едмонтоні, які вже давно шукали людини на ректора Едмонтонської Бурси. Пан Галицький, ще тоді кавалер і смиренний цивіль, аккурат підійшов від того, кого вони шукали, і вони запропонували йому місце ректора

бурси, з мізерною платнею за працю. Ця платня не спинила о. Галицького і він з охотою приймив цю роботу. Робота закипіла в обставинах тяжких; брак фінансів, і дещо більшого, відсутність солідарності між проводирями це все стримало його в роботі і він почав шукати ширшої праці серед народу і дякуючи своєму крайнові, буковинцеві О. Слюзареві, пішов на теологію, оженився і висвятився в священники. Широка перспектива, як він думав, в сані священника працювати в громаді, любов до родинного життя, це все заставило його лишити цивільне і йти новою дорогою. Він пішов, але не по шляху пахучих рож, а по шляху тернистому і несе як може свій хрест. Бо священик як і стрелець, є той самий грішний чоловік і в його праці часами на скрутах трапляються такі вибої, що нераз застогне і недовіря до праці защемить. Це все приносить людині тяжкі болі і терпіння.

Отець Галицький в своїй короткій але широко обдуманій промові сказав все, що залишило в моїй душі глибокий слід вдячності. Під кінець від громади передав мені дарунок, 75 доларів.

Спасибі вам всім, мої милі Виндзорці, за ваше любе серце, дай вам Боже щастя і сили дочекатись гарного добробуту і успіху на всіх ділянках вашого життя і пам'ятайте, що за Богом молитва а за громадою подяка ніколи не пропаде. Ой, як би це добре було, як би вдійсності так було!

В той самий вечір підчас концерту в організації УНО пан Задорожний привітав мене дуже гарними словами і побажав здоровля і успіху і передав подарунок від організації. Спасибі їм всім за сердечну пам'ять.

Детройт, Мішіган. В Народному Домі дуже сердечно вітав мене голова, пан Каменецький, панове Гулька, члени демократичного клубу, пан Лазар, Нагайло, Козаченко, старенький сторож Народного Дому, що недавно помер, і ще дехто. Спасибі всім за добре серце і подарунок.

Накінець приношу свою подяку православній громаді в Торонто на чолі з о. Самцем і головою паном Білим, що вітали мене на спільному обіді і подарували від громади 25 доларів.

Ці мої спомини я пишу під впливом своєї любови до вас всіх. Нехай Господь допоможе вам всім дожити не тільки до 75 років, а що найменше до сотки. Ще раз Спасибі!

Останнє прийняття мені зробили Українські Стрільці з братніми організаціями в Сейнт-Боніфас, разом з вінніпегськими приятелями. Після мого відчиту, доктор Гуляй попросив всіх сісти за столи і наше любе жіноцтво нагодувало нас своїми смачними перескусками і кавою. Були покликані промовці. Тому, що був короткий час, скоротили програму і в коротких а любих словах привітали мене, освітили мою маленьку працю підчас відродження України і на дипломатичному полі. Поградували з 75-ої річниці і побажали продовжувати свою роботу, ще на многі літа. Громове "Слава!" залунало зі всіх кінців і під українську пісню, розійшлись домів. Спасибі!

ЩО КОЛИСЬ БУЛО

Діялось це не так давно. Прошло з того часу не більше як пів віка. Я кінчив вже школу військову й ішов у світ на свою власну дорогу. Це була найкраща пора, коли молодь з козака робиться старшиною! Вже старшинські посади розібрали, вже і уніформу собі замовили, і на неї що дня ожидали.

Коло нашого юнацького обозу був великий бір із сосен і діброви. Що четверга й суботи, як тільки ми кінчали свою роботу, до нас приїзджали наші батьки, знайомі і дівчатка дуже милі. І в лісі ми гарно їх приймали і тим, що вони з собою привозили, сердечно угощались. Крім того часами ми їздили Дніпром човнами, заїзджали на острівці, де варили кашу в чавунному казанці, шарили між камінцями за раками, і щиро сміялись над тими небораками, яких раки хапали за пальці, а вони з перестраха кричали: “От герої, а ще воювати хочуть!” Сміялись ми над тими, що тільки зо школи виходили, а вже дружитися хотіли, а то всі були такі молодята, що як розбираються, то зовсім як телята, а в ночі з дівчатами на місяць дивляться, випростовують плечі і як індики надуваються. Ще під носом ледви вуса показалися, а їм здається, що вони вже поважними людьми стали.

Наш сотник дуже часто нас збирав і поради нам давав: “З дівчатами бавитися можете, але не дуріть їх і себе, що ви вже до женячки пригтовані, бо ви, як поїдете, їх забудете, а вони вас ще скоріш.”

Була у мого приятеля дівчина з великими чорними очима, і була б вона зовсім красуня, якби не та товста носуля. Була та дівчина трохи замала, що мойому приятелеві доходила до паса, і те ще не біда, та під носом у неї була з пуху полоска, а хлопці сміялись, що колись з того пуху виросте борода. Він з хлопцями дуже сварився, а мимоволі все на той пушок під її носом дивився. І я таксамо часами собі думав, як ця дівчина з бородою буде виглядати, а все таки ми любили до її мами в гості ходити, бо так веселіш було жити. Там ми під звуки п'яна танцювали і дівчат до себе пригортали, любили з ними дрочитись, а після сварки миритись.

Один раз, коли ми в останнє зібрались, і дівчатка вже сердечно прощались, а деякі й цілувались і одне одному в вічній любові присягались, ми підслухали, як мій приятель зі своєю бородатою дівчиною говорили, і так вони до моста на Дніпрі дійшли. Стали коло поруччя, вона йому в очі дивиться, перевела очі на воду й питає, чи вона на нього мусить чекати? Хлопець наш не зрозумів і відповідає: “На що чекати як я вас і не думав покидати. Ми разом сюди прийшли, разом і додому підем.” Дівчина зраділа, як він почав говорити, що він її не покидає, а як він скінчив, мало не сказала. Вилупила очі, зо злостью подивилась, і по широкому мості додому покотилась. Тут ми не втерпіли; вискочили зпід мосту і насилу сміялись і про бородату вже не боялись, що округить нашого хлопця. Приятель довго на мосту стояв, і тільки тепер второпав яка в життю йому була красна перспектива, по дурному засміявся, схопив нас за руки, попрощався.

За пару день ми вже прощалися з Києвом, на двірці зібралась вся наша кумпанія, одної бородатої не було, так її ця відповідь приятеля дошкулила. Вже потяг готов до дороги стоїть, а наш вулій без кінця гуторить; чуємо третій дзвінок. Зараз потяг рушить і заспівали хлопці: “Плачте дівчатка в славному місті Києві, ми вже покидаємо вас, разом з останнім свистом паротягу залишаємо вас.”

Потяг рушив, білі хусточки замаячили в руках дівчаток і дійсно правдиві сльози засвітились і в їх і наших очах. Ці сльози були виявом подяки всім дівчаткам за ті милі хвилини, які вони дарували нам в протягу двох років юнацької школи.

ОПОВІДАННЯ ПОЛОНЕНОГО

Недалеко села Констанівки, на Харківщині наші передові застави піймали цілий загін бувших царських офіцерів і солдатів. Всі вони були обдерті, неголені; на переслуханню вартового старшини оповідали, як вони із теперішньої армії тікали, як вдень у лісах лежали, а вночі через болота, корчі, пустарі втікали, як дві ночі тому, вони в яру лежали, щоб на рано десь спасення шукати. В тім яру нас багато зібралось і ми на розвідку трьох послали, щоб знати хто проти нас стоїть. Оці три до вашої сторожі підповзли, тут їх ваш солдат затримав до грудей багнета поставив і питає: “Хто ви такі? Як шпіони, то ви пропали! Зараз на шибиницю відправлю, бо чого ви сюди прийшли, куди ви йшли?”

Тут прийшов ваш старшина, підозріло нас оглянув і каже: Перше не брешіть коли хочети жити, всю правду кажіть, де ваша зброя, де ваші річі? Ми сказали, що зброю в лісі закопали, а річі наші від нас забрали, а нас по тюрмах гоняли, голодом і холодом мучили, а всю їх рідню розігнали і де вони тепер, ніхто не знає. Ваш старшина відіслав нас до штабу, там нам дали їсти і пити, наказали помитись і відпочити. На рано по одному викликали і про все що знаємо розпитували. Довго різні питання давали; на все ми правдою відповідали. Вкінці прийшов ваш якийсь старшина і записав в яких полках при царі ми служили, в яких боях були, в яких частинах тепер служили? Мене перше розпитували і я сказав, що служив в гусарах Александрійських, з самого початку війни перейшов з полком недалеко Калішу границу, був ранений три рази, революція застала мене в шпиталі. Спочатку ми не вірили, що цар покинув нас! а як довідались, зажурились і стали ми думу думати чому це так трапилось? І от моя думка така: богато усякого гаддя в Росії наплодилось, що коло царського стола кормилося, золотом розшиті мундури, білі штани, цивільні міністри, гвардії, полки, всі до двірця ходили, і з думкою царського перевороту носились, перед царем низько кланялись, а в той час у державній думі перед революціонерами роспиналися, князя таксамо чекали, щоб царські трони заломались, щоб своєчасно у нового володаря у милість попасти, дворянство з босьяками-Горького перешіптуються, і руки як Пилат умивають. Чомусь усім чогось іншого хотілось, певно тому, що про будуче не думали, а вірили брехунам, що рай перед їх очима, лиш царя скинь, нікого на це місце, крім назначених босьяками, не пускай. Дурні, щоб не сказати гірше, підтягнули в свої чоботи штани, стали з хуліганамі обійматись, а в державній думі цілуватись. Були і такі князі що з революціонерами йшли впереді. Зрадили, забули державну присягу, почали хуліганам допомогати, Соколовского перший наказ по амрії привітали.

Цар думав спасти Росію, зігнув під ударами подій свою спину, відрікся трону, задумав садити бараболю в Криму, брат його не хотів Росії спасти і передав Керенському право, сильніш Росією потрясти. І цей бездарний півничок скинув фрак, переодягся в армяк, одяг високі вимазані чоботи, і закричав на всю Росію: “Я царь-не царь, а чоловік цариці моєї любої революції, що вона скаже, то так і буде.” І з цим гаслом почав по Росії бігати і кричати до народу, всіх злодіїв, що в тюрмах сиділи,

я собі нічого не бажаю, тільки корони, порфіру і держави! Цареві обіцяв, що до Англії його відвезе, а вислав у Сибір. Так певніш буде. А сам собі думав: "Почекайте прийдуть щасливі дні і буде Керенський, як цар.

Тільки не так сталось, як говорилося. Він став зо всіма воювати, бо боявся, щоб його десь не відіслали, почав корніловців по тюрмах сажати, Денікіна і Корнілова в тюрму посадив. Люди дивились і самі в царі просились. Скоро півника зловили звалили і гребінь під саму макушку оголили.

Ленінці в свої руки власть захопили і стали по всіх кутках Росією торгувати. А тепер царя у Сибір заслали. А де ж ті, які з ним так часто пирували? Чому не спасли його гвардейські полки, якими так Росія була горда, а де ж сховались ті, що при дворі служили, які всі нагороди перехопили? А де ж потомственное дворянство? Чому ці всі забули його, забули про всю ту ласку, що діставали від нього життя. А памятаєте, як вони голосно гімни співали і ура! кричали, як за це на них титули і медалі летіли? Чому ні один з цієї славної охорони, не став в його обороні? Чому ці всі могутні орли поховалися в дупло сови, і в дні небезпеки і горя побігли не до царя, а до моря? І царя з його родиною залишили самих з їх страшною долею.

А де ж Сусаніни подівались, що колись цареві життя спасали? Не вже спізнались тому, що довго збирались і що скрізь небеспека була? Хто шляхами Мініна і Пожарського пішов, хто спасеня для Росії і для царя знайшов? Журба страшенна бере, що коло державного русла така вірна служба була!

Втікаючі всю правду йому сказали і всю душу показали, що сили більше не було, щоб без честі, без волі, без права слова, без шматка хліба жити! Не оминули нічого, як за всяку дурничку їх по тюрмах саджали і родину мучили! Оповіли, як армія присягу зломала і була розбита не чужими військами, а своїми зрадниками, як почали в церкві коней наніч ставити. Взагалі таке зробили, що більше жити не хочеться. А вкінці сказали: "Робіть з нами що хочете, лиш не вертайте назад." Свою сповідь підписали, що то, що сказали, була свята правда.

Той старшина, що допит робив, всіх тих полонених до Києва відвіз.

Вже багато з того часу років минуло, і оце недавно я через Злучені Держави переїздив і на одному прийнятті з одним із тих втікачів несподівано стрінувся. Він змінив своє прізвище; коло хатів порядки робить і доляри збирає. Оповів мені, як з Києва, де він служив у сердюках, німці втікали, він до Чехії попав і в Подебрадській академії курс кінчав. Опісля прибув до Злучених Держав на світову виставу, як кореспондент чеського часопису. Назад вертатись не хотів і до цього часу тут живе і до українців щиро ставиться. Але коли по-нашому говорить, на всі боки оглядається! Люблю, каже, тут жити, бо тут всі народи мають свої організації і роблять свою роботу та й радіють, що вони не в неволі. В неділю кожен іде до своєї церкви; моляться так, як учила їх мати; до школи дітей посилають, а самі собі шматок хліба заробляють; в кожне свято збираються гуртком і відпочивають разом.

Все добре, все гарно, все мило; але бувають й такі хвилини, коли серце забється журбою, защемить. Зачинеш очі і чуєш, як далеко-далеко десь оркестра полкова грає; пісня котиться широкою луною по полю, лісами і горами. Здається, що ти десь в гуцульських горах, де живуть гуцули зі своєю ріднею; де всі гори лісом покриті, а вершини ще снігом повиті і льодом залиті. Кругом воля, вітри гуляють, а українці свої пісні співають. Радіє серце, що оттут недалеко здається йому його село, а там дивиться, он там за тою горою, як водоспад бавиться своєю водою; чуєш як клекоче вода, як весело скаче, реве, що настала пора, залити водою низину, щоб освіжити всяку рослину... Вода летить униз стрілою, жартує, пустує, переливається вогнями і обливається піною поміж камінням по граніту скаче, регочеться і плаче як малі діти, і здається, що чарівниці з ними пустують і в перегони бавляться. А ліс так поважно стоїть, лиш як вітер задме, зі злості зашумить, радіє, що весна настала, що земля тріскати перестала; радіє що пташата прилетіли і зараз до роботи гніздечок приступили. Кругом бжолі гудуть, збирають мід для маленьких гуцулят. Садочки зацвіли; жито зеленіє; череда в полі пається і серце українця радіє! І як не радіти, як Бога не хвалити?

І в таких думках забуваєш про все, лише думка у тебе одна: Дай, Боже, дожити до тої пори, щоб чужі люди зрозуміли що і ми люди, і щоб ми мали ті самі права, що мають інші великі народи. Щастя, Боже!

ЗМІСТ П'ЯТОГО ТОМУ

1) По дорозі в Донецький район 1918 року	ст. 3
2) Червень, 1918 року.....	ст. 8
3) По дорозі з Микитівки на Харківщину.....	ст. 14
4) Гросс Бесав.....	ст. 20
5) Над Дністром!.....	ст. 23
6) 1915 рік — Шпіони.....	ст. 29
7) Над Гнилою Липою.....	ст. 34
8) Бизнесмен	ст. 38
9) Брехунці	ст. 40
10) Лист імігрантки з Канади до дому.....	ст. 41
11) Десь недалеко Воробіївки.....	ст. 42
12) Скерневіци	ст. 47
13) Відпочинок у галицькому селі Юзефівка.....	ст. 49
14) Гладкі Ігровиці	ст. 52
15) Мої 75 роковини 1870-1945.....	ст. 57
16) Що колись було.....	ст. 72
17) Оповідання полоненого.....	ст. 74

Спогади Генерала Володимира Сікевича

ЯКІ ВИЙШЛИ ДО ТЕПЕР У 5-ТИ ТОМАХ

Шановне громадянство зволить ласкаво замовляти цю книжку, як і всі попередні томи п. з. "Сторінки із Записної Книжки" від автора:

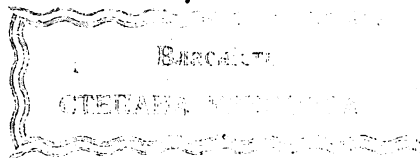
GEN. V. SIKEWICH

1502 King W. (Ap. 4)

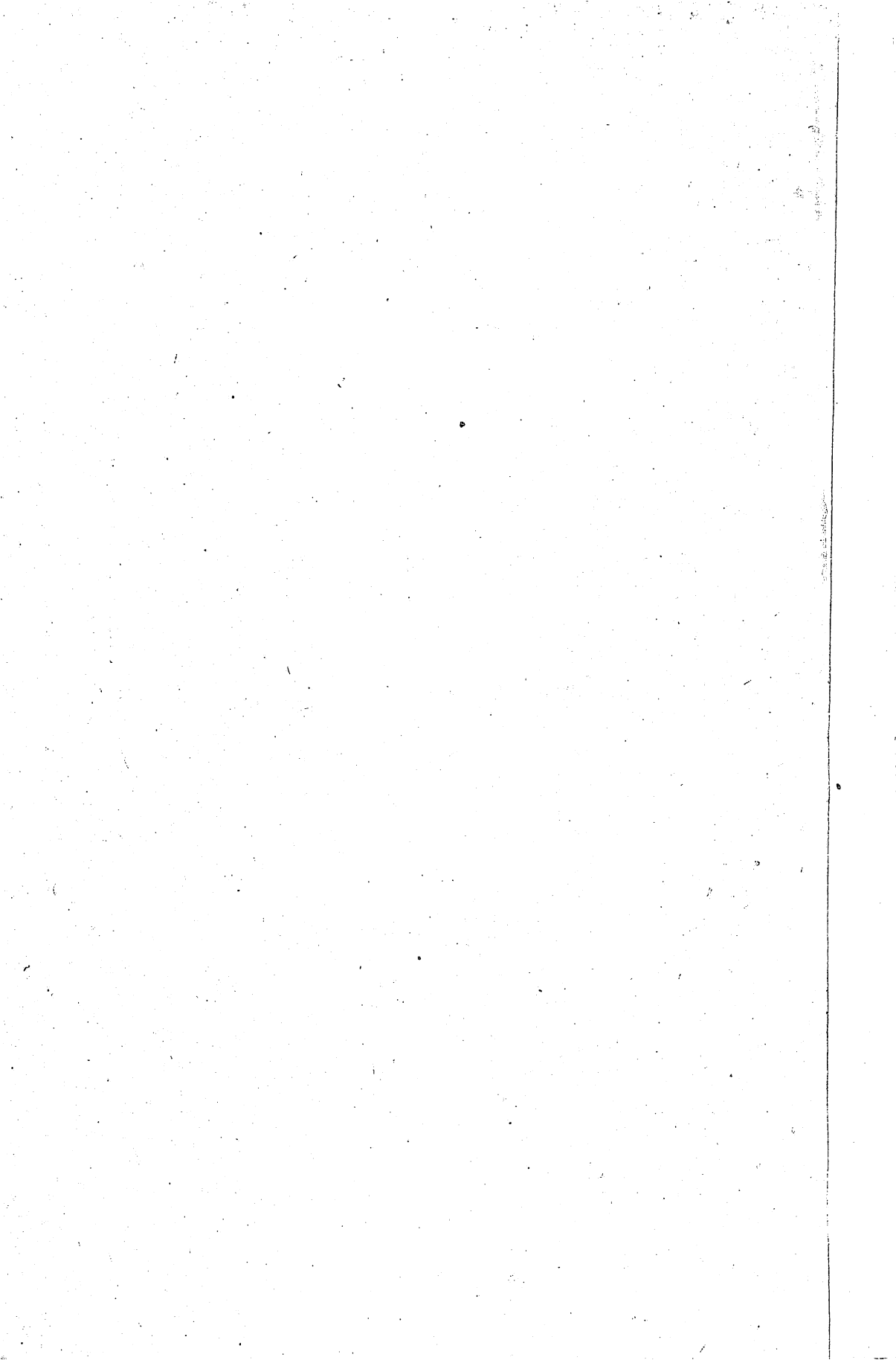
Toronto, Ontario, Canada.

Printed by The Ukrainian National Publishing Co. Ltd.
Winnipeg, Man.